

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ)

ANA BİLİM DALI

BATI AFRİKA'DA İMAMİYYE ŞİASİ: MALİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Brahima KOUMA

Ankara 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ)

ANA BİLİM DALI

BATI AFRİKA'DA İMAMİYYE ŞİASİ: MALİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Brahıma KOUMA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Osman AYDINLI

Ankara 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ)

BATI AFRİKA'DA İMAMİYYE ŞİASİ: MALİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Brahıma KOUMA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Osman AYDINLI

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1. Prof. Dr. Osman AYDINLI**
- 2. Doç.Dr. Muzaffer TAN**
- 3. Prof. Dr. Şahin AHMETOĞLU**

26.08.2022

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Osman AYDINLI danışmanlığında hazırladığım “**BATI AFRİKA’DA İMAMİYYE ŞİASI: MALİ ÖRNEĞİ (Ankara 2022)**” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ce etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumuna her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 10.08.2022

Brahıma KOUMA

ÖNSÖZ

İslâm düşünce geleneğinde Şia çatısı altında yer alan mezheplerden biri olan İmâmiyye Şîası, din ve dünya görüşünü Hz. Ali'nin nass ve tayinle imameti inancına ve mâsum on iki imam anlayışına dayandırmaktadır. Günümüz Şiiliği açısından da baktığımızda çoğunluğu bu mezhep mensupları oluşturmaktadır. İnanç evrenleri, zihniyet dünyaları, siyaset düşünceleri ve dünya görüşleri imâmet merkezli bir söylemle doğrudan ilişkilidir. İmâmiyye Şia'sı, İran Devriminden sonra küresel bir İslami hükümet fikrini benimseyerek, mazlumları destekleme vaadine sarıldılar ve daha sonra Batı'ya ve "Büyük Şeytan" olarak niteledikleri Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı düşmanlık içeren sloganlar atmaya başladılar.

İran ve Lübnan destekli İmâmiyye Şiası, düşüncesini ve doktrinini yaymak için verimli bir alan olarak dikkatlerini Afrika'ya çevirdi. Bölgede ağırlıklı nüfusun Sünnîlik mezhebine mensup olduğu kesimleri seçerek, özellikle ülkede faaliyet gösteren Selefilere düşman olarak gördü. Sanki iki kesim de İslam'a dahil değil de farklı dinlere mensuplarmışçasına davranıp onlara tüm güçleriyle karşı çıktı. Afrika bölgesindeki İranlılar ve Lübnanlılar, otuz yılı aşkın bir süredir insani yardım kuruluşları, kültürel ve ekonomik projeler, diplomatik ilişkiler ve medya çalışmaları aracılığıyla, Şiiliği, daha doğrusu İmâmiyye Şia'sının düşüncelerini yaymak için uğraş verdiler. Bu amaçları doğrultusunda, Afrika ülkelerinin her birinde kullandıkları ve bölgenin özelliğine göre değişiklik gösteren çeşitli yöntemleri bulunmaktadır. Bu mezhep Mali Cumhuriyeti, Senegal, Nijerya ve Fildişi Sahili'nden itibaren hemen hemen Kuzey Afrika'dan Batı Afrika'ya kadar her yere yayılmaktadır.

Şiilerin ana hedefi, Hristiyanlara veya gayrimüslimlere tebliğ değil, Sünnî Müslümanlar arasında Şiilik düşüncesini yaymaktır. O yüzden Afrika kıtasına olan ilgilerini, özellikle Afrika'nın dış politikalarına müdahalelerle sürdürmeye ve

renklendirmeye çalışmaktadırlar. Bu amaçla hareket edenler sadece İran Şii'leri değildir, İran'ın etkinliğinin artmasından daha önce bölgeye yerleşmiş bulunan Lübnan Şii'leri de bu yayılım politikasını benimsemişlerdir. Bir dizi Afrika ülkesinde bulunan Lübnanlı topluluklar, bu yerleşim bölgelerinde kendi hedefleri doğrultusunda finansmana, silahlanmaya ve bilgi toplamaya katkıda bulunacak Hizbullah hücrelerinin yerleştirilmesi için verimli bir zemin oluşturmuşlardır. Unutmamak gerekir ki, Lübnan Hizbullah'ı yalnızca yerel bir parti olmayıp, sadece Arap bölgesinde değil, onun dışında da partinin ilişkiler ağına hizmet için bulunan, finansman kaynaklarını ve eğitim odaklı ayarlanmış alanları güvence altına alan Batı Afrika'nın birçok bölgesinde aktif hücrelere ve şubelere sahiptir.

Afrika'ya birçok Şii göçmen yerleşmiştir. Mali özelinde baktığımızda bunun temel nedenlerinden biri, bölgede yaşayan insanların kişilik yapısının ideolojik bağlamda esnek, saf, uzlaşma yanlısı ve kolay kabullenici özellikte olmasıdır. Yani bölge insanı yeni düşüncelere kapalı olmayan, dinleyen ve mümkün olan en ılımlı şekilde karşılamaktan yanadır. Şii'ler ise Mali'deki kişilik yapısının bu naif özelliğini fark ettikten sonra, kendi ideolojik yapılarını yerleştirmek için özellikle Ehl-i Beyt sevgisi ve Ali'ye biat maskesini kullanmışlar, yaşanan terörizm olaylarını Seleflerin düşünce yapılarıyla ilişkilendirmişlerdir. İzledikleri mezhep eksenli stratejiyle İmâmiyye Şia'sı destekçileri, diğer Batı Afrika ülkelerinde olduğu gibi Mali Cumhuriyeti'ne de girmeye ve ideolojik yapılanmalarını bu bölgede de başlatıp sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Batı Afrika'daki, özellikle Mali Cumhuriyeti'ndeki Müslümanların yoğunluklu olarak Sünni-Maliki mezhebine mensup olmalarına karşın, son zamanlarda Şiilik genel olarak Afrika'ya, özellikle de Mali de dahil olmak üzere Batı Afrika ülkelerine nüfuz etmektedir. Günümüzde Şiiliğe çağrının bir fenomen haline gelmesi, araştırmamızı bilimsel yöntem ve bilimsel bilgi ekseninde yürütmemizi gerektirmektedir.

Bu tezin hazırlanma sürecinde her şeyden önce TC. Yurtdışı Türkler ve Akraba topluluklar Başkanlığı'na (YTB) yüz binlerce öğrenci arasından bize burs imkân sağlayıp fırsat verdiği için sonsuz teşekkürlerimizi sunuyoruz. **Batı Afrika'da İmâmiye Şiası: Mali Örneği** başlıklı yüksek lisans tezi için çalışmam konusunda danışmanlığının kalitesi ve ilgili gözlemleri ve tavsiyeleri ile çalışmalarımı yönlendiren, titiz bir çalışmaya teşvik eden ve hiçbir konuda yardımını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Osman AYDINLI'ya çok teşekkür ederim. Ayrıca, bana Türkiye'de okumak amacıyla izin veren babam MAHAMOUDOU KOUMA'ya ve sevgili annem HAWA KOUMA'ya ve kardeşim GÖKNUR'a ne kadar teşekkür etsem de kelimeler yetmez, Allah onlardan razı olsun. Son olarak İslam Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı'nda görev yapan tüm değerli öğretim üyelerine, araştırma görevlilerine ve diğer bölüm çalışanlarına şükranlarımı sunarım.

BRAHIMA KOUMA

Ankara, 2022

KISALTMALAR

AFAM	: Afrika Araştırmacıları Derneği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
H.	: Hicret
Hz.	: hazreti
M.	: Miladi
Ö.	: Ölüm
s.	: sayfa
ss.	: sayfalar arası
(S.A.V.)	: Sallallahu aleyhi ve sellam
DİA	: Diyanet İşlam Ansiklopedisi
Yy.	: yüzyıl
vb.	: Ve Benzeri
BM	: Birleşmiş Milletler
ECOWAS	: Batı Afrika Devletleri Ekonomi Topluluğu
MS.	: Milattan sonra
Ed.	: Editör

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	İİ
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	1
1.ARAŞTIRMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	7

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİİLİK: TARİHİ, GÖRÜŞLERİ VE ALT KOLLARI

1.TARİHİ BOYUTUYLA ŞİİLİK	11
2.ŞİA’NIN TEMEL İNANÇ ESASLARI	19
3.İRAN DEVRİMİ VE VELAYET-İ FAKİH.....	22
4. GÜNÜMÜZ İSLAM DÜNYASINDA ŞİİLER	27
4.1.İMÂMİYYE ŞİASİ	28
4.2 ZEYDİLİK	31
4.3. NUSAYRİLİK.....	34
4.4. İSMÂİLİYYE.....	37
4.5. DÜRZİLİK	39

İKİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE MALİ’NİN TARİHİ

1.TARİH, COĞRAFYA VE DİNİ YAPI AÇISINDAN MALİ.....	42
1.1.MALİ’NİN COĞRAFİ KONUMU	45
1.2.MALİ’NİN DİNİ YAPISI	47
1.3.MALİ’NİN İSLAM’A GİRİŞ SÜRECİ	49
2.MALİ’DE İSLAM’IN YAYILMA SEBEPLERİ	51
2.1.MALİ’DE SÖMÜRGEÇİLİK DÖNEMİ.....	53
2.2 MALİ CUMHURİYETİ’NİN SOSYO-POLİTİK DURUMU	54
2.3 MALİ CUMHURİYETİ’NİN FRANSA’YLA İLİŞKİSİ	57
3. İRAN İSLAM CUMHURİYET’İNİN DIŞ SİYASETTE MEZHEBİNİ YAYMA POLİTİKASI	62
3.1.İRAN’IN MEZHEP SİYASETİ.....	63
3.2.İRAN’IN BATI AFRİKA STRATEJİSİ	66

4.MALİ CUMHURİYETİ'NDE İSLAM MEZHEPLERİ VE DİNİ GRUPLAR ...72	
4.1.SÜNNİLİK	73
4.2.VEHHÂBİLİK	76
4.3. SÜFİLİK	78
4.4.ŞİİLİK	80
4.5.AHMEDİYYE (KADİYANİLİK).....	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALİ'DE İMAMİYYE ŞİA'SI

1.MALİ'YE ŞİİLİĞİN İLK GİRİŞİ	84
2.MALİ'DE Şİİ VARLIĞININ SEBEPLERİ.....	85
2.1.BATI AFRIKA'DA MEVCUT Şİİ TABAN: LÜBNANLI ŞİİLER	86
2.2.İRAN DEVRİM'İNDEN SONRA BATI AFRIKA'DA ŞİİLİĞİN DURUMU	90
2.3. SELEFİ-Şİİ KUTUPLAŞMASI	92
3.BATI AFRIKA'DA İMAMİYYE'NİN NÜFUS DAĞILIMI	95
4. MALİ CUMHURİYETİ'NDE ŞİİLİĞİN YAYILMA STRATEJİLERİ.....	98
4.1.MALİ CUMHURİYETİNDE Şİİ DİNİ ÖNDERLERİN PROFİLİ	100
4.2.MALİ CUMHURİYETİ'NDE Şİİ EĞİTİM KURUMLARI VE FAALİYETLERİ.....	108
4.3.MALİ'DE Şİİ KÜTÜPHANELERİ	115
4.4. MALİ'DE ŞİİLERİN SOSYAL HİZMET ALANLARI	120
5.MALİ CUMHURİYETİ'NDE İMÂMİYYE ŞİASİ VE DİĞER MEZHEPLERLE İLİŞKİLERİ.....	123
5.1.MALİ CUMHURİYETİ VE İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN İLİŞKİLERİ	124
5.2. MALİ CUMHURİYETİNDE ŞİİLERİN DİNİ GÖRÜŞLERİ	127
5.3.SÜNNİLERLE İLİŞKİLERİ	129
5.4. AHMEDİLERLE (KADİYANILAR) İLİŞKİLERİ	131
5.5.MALİ'DE ŞİİLER VE SÜFİLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER.....	136
6.MALİ CUMHURİYETİ'NDE İMÂMİYYE ŞİASİ'NİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU.....	137
SONUÇ	140
KAYNAKÇA.....	144
ÖZET	163
ABSTRACT	164

GİRİŞ

1.Araştırmanın Konusu ve Yöntemi

İslam Mezhepler Tarihi, İslam'ın inanç temellerini ve alt başlıklarını yorumlama ve anlama hakkında kendine özgü bir metota sahip olan bir bilim dalıdır. İzlediği metotla dikkat çeken bu disiplin, geçmişten günümüze kadar ortaya çıkan düşünce çeşitliliklerini doğru şekilde tespit ederek ve bunların dinin eksikliği olmadığını bilakis var olan her fırka ve her mezhebin dini geleneğin bir zenginliği olduğunu göstererek objektif bir tutum sergilemektedir. Hangi mezhebe mensup olursa olsun, Allah'a, Nübüvete, Ahirete iman eden kişi Müslümandır veya başka bir deyişle Tevhid, Nübüvvet ve Me'ad, bir Müslümanın inanması icap eden inanç esaslarını belirleyen ana prensiplerdir. Buna göre, bir kimse eğer Allah'ı, peygamberleri ve onların getirdiği mesajı inkar etmiyorsa bu kimse kesinlikle Müslümandır.¹ Tabii ki bir mezhep hangi sebeple zuhur etmiş olursa olsun bu mezhebi, ortaya çıktığı ve var bulunduğu çevresel, zamansal, siyasal, iktisadi, sosyal ve kültürel faktörlerden bağımsız tutarak çözümlenmeye uğraşmak bizi doğru bir neticeye ulaştırmaz.

Tezimizin konusunun Mali'deki Şiiilik olması bu mezhep üzerinde yoğunlaşmamızı beraberinde getirmektedir. Şia ve Şiiilik dünyada Müslüman nüfusun %10'nun² din algısını şekillendiren, temelleri Hicri I. asrın bitimine kadar süren siyasi ve itikâdî firkalardan birisidir. Şiiilik mensubu olan Müslümanlar ağırlıklı Şia'nın en geniş kısmını teşkil eden İmâmiyye mezhebine bağlıdırlar. Zeydilik ve İsmailiyye de Şia çatısı altında yer alan günümüzde de varlığını sürdüren mezheplerdendir. Şiiilik mezhebi, h. II.

¹ Daha geniş bilgi için bkz. Hasan Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019, ss. 13-68.

² Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s. 250.

yy.'dan beri değişerek ve yeniden şekillenip fazlaca kola ayrılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Şiiilik mezhebini öteki mezheplerden farklı kılan başlıca özellik imamet anlayışı ve vahiy algısıdır. Temelde, Rasulullah'ın Ali bin Ebî Talib'e mahrem şekilde verdiği savunulan "gizli ilim" tartışmaları, daha sonra direkt olarak İmamet-Nübüvvet ilişkisiyle irtibatlandırılmıştır.³ Bu anlayış, kendi imamlarını, Allah'tan diledikleri anda malumat edinebildikleri düşüncesine kadar ulaşmıştır. Şii imamların Allah'tan hususî malumat edinebilmeleri savı, Bâtınîliğin zuhur etmesinde, Bâtınî düşünce sisteminin İslam Düşüncesine yoğun şekilde etki etmesinde şekillendirici bir alamet olmuştur. Şii İmamet düşüncesi, dinle siyasetin özdeş konumda olduğu bir düşüncedir. Şiiilik, mezhebin kurulmasının ardından kendine has itikat ve fikirleri yönünde alternatif bir tarih inşa etmeyi de başarmıştır. Günümüzde söz konusu mezhebin en çok taraftar bulduğu ülke İran olup, İslam Devrimi'nden sonra kabul edilen yeni anayasada devletin resmi dini ve mezhebini belirten bir madde konulmuştur. Velayet-i Fakih anlayışı da bu dönemde ortaya çıkmış ve dini- siyasi otoritenin temel belirleyicisi bir görüş haline gelmiştir.⁴

Velayet-i fakih temelli İran İslam Devrimi'nin Afrika kıtası genelinde gösterdiği ilgi, yeni bir şey olmayıp 1979'daki devrimden önceki aşamayla da ilişkili bulunmaktadır. Fakat devrimle birlikte hız kazanmıştır. İran İslam Devriminden sonra İran, mezhebî siyaset ve yatırım amaçlı olarak Afrika'ya yönelmiş, Şiiiler Afrika'daki azınlıklar arasında yer almıştır. Fakat sayılarının çok az olduğunu görünmektedir. Afrika'daki Toplam Müslüman Nüfusun % 5 ile %10 arasında oldukları tahmin edilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada İran'ın Afrika kıtasına özelde de Mali Cumhuriyeti'ne olan ilgisinin belirleyicileri ve nedenleri ele alınmaya çalışılacaktır. "Bölgesel açıdan da Batı Afrika'da

³ Sönmez Kutlu, *a.g.e.*, s.39.

⁴ Konuya dair daha geniş bilgi için bkz. İmam Humeyni, *İslam'da Devlet Velayet-i Fakih*, çev. Ahmed Hüseyinoğlu, İstanbul: Ehli Beyt Yayıncılık, 2021; Ahmed El-Kâtib, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şûrâ'dan Velâyet-i Fakîhe*, çev. Mehmet Yolcu, Ankara: Otto yayınları, 2020, s. 78; İsmail Safa Üstün, "İmamiye Şiasında Otorite Problemi Ayetullah Humeyni'nin Velâyet-i fakih Kavramı", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiiilik Sempozyumu*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 13-15 Şubat 1993, s. 376.

bulunmakta olan Mali Cumhuriyeti'ndeki Şiilerin varlığından söz edilebilir mi?", "Bu ülkede İran İslam Devrimi'nden önce Şiilik var mıydı?", "Devrimden sonra nasıl bir dönüşüm yaşandı?", "Şia'nın Mali Cumhuriyeti'ndeki konumu ve ağırlığı nedir?", "Mali Cumhuriyet'indeki halkın Şia'ya yönelik bakış açıları nasıldır?" gibi sorular bu araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda "Şia'ya mensup Müslümanların Mali Cumhuriyeti'nde İmâmiyye Şiasının anlayışını ne ölçüde taşımaktadır, sosyal hayattaki varlığı ve diğer mezheplerle, özellikle Sünnilerle ve tarikatlarla bir mücadeleden söz edilebilirse bu mücadelenin düzeyi ne ölçüdedir?" sorularının cevapları da aranacaktır. Mali Cumhuriyet'inde bulunan Şiilerin İran İslam Devleti ile ilişkilerinin var olup olmadığı ve varsa nasıl bir ilişki içerisinde oldukları, Mali halkında bulunan Sünni Sûfiler ve aralarındaki sorunların neler olduğu sorularına da günümüz itibariyle cevap aranmaya çalışacaktır.

İslam Mezhepler Tarihi ilim dalının konusu, geçmişten günümüze, Müslüman coğrafyada ortaya çıkmış, firkalar bağlamında yeni fikir ve düşünceleri arka planını da dikkate alarak tespit etmek ve değerlendirmektir. Çünkü bu fikirlerin oluşmasında ve sistemleşmesinde sosyal, siyasal, ekonomik ve psikolojik faktörler de oldukça etkin rol oynamaktadır.⁵ Her bir ferdin farklı düşüncelerinin olması nasıl doğal karşılanıyorsa, mezhep anlayışlarının ve farklı düşüncelerin ortaya çıkması o kadar doğaldır. Hz. Peygamber zamandan yani 1400 yıl içerisinde Müslümanları tarihsel süreçten bağımsız ve sadece günümüz hayat şartıyla değerlendirmek yanlış olacaktır. Çünkü mezhepleri iyi anlayabilmek için olmazsa olmaz dikkat edilecek ürünler tarihsel gerçekleri, kültürel, coğrafi, siyasi ve ekonomik faktörler etkili olmuştur.⁶ Aynı zamanda fikir-hadise irtibatının göz önünde bulundurularak mezheplerin ve dini grupların anlaşılması, mezhepler tarihi araştırmalarının konusunu oluşturmakta ve günümüzde var olan farklı

⁵ Geniş bilgi için bkz. Hasan Onat, "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", *İslâmi Araştırmalar*, 2018, cilt: XXIX, sayı: 2, ss. 169-192.

⁶ Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 20.

grupların anlaşılması için de büyük önem arz etmektedir. Mezhep mensuplarının tarihsel süreçte ortaya koyduğu “bütün fikirleri haktır muhaliflerin görüşlerinin hepsi batıldır” şeklinde bir değerlendirme oldukça problemlidir. Çünkü her mezhebin doğru denilebilecek ve yanlış denilebilecek fikirleri vardır, mezhep insanın öğrettiği şeydir insanın öğrettiği her şeyin iyi yönleri olabileceği gibi yanlış yönlerinin olması da çok doğaldır. Dolayısıyla bir mezhep bütün görüşleriyle ne hak ne de batıl olarak görülebilir.⁷

Bu tezde yapılmak istenen, Mali Cumhuriyet’inde Şiiiliğin ortaya çıkış süreci, etki alanı, ülke içerisinde organize kabiliyetleri, Şii merkezleri, vakıfları, dernekleri, camileri, üniversiteler ve cemiyetlerinin durumu, toplumdaki Şii İmam veya liderleri gibi konu başlıkları hakkında tespitlerde bulunmak ve değerlendirme yapmaktır. İran ve Mali Cumhuriyeti arasındaki ilişkinin düzeyi, Şia’ya mensup Müslümanların zihniyetleri ve davranışlarını anlamak da tezimiz açısından önem arz etmektedir. Çünkü İslam düşüncesi olayları birbirinden farklı biçimde değerlendiren çeşitli mezheplerin katkılarıyla oluşmuştur. Dolayısıyla yukarda bahsedilen problemlerin bu açıdan ele alınmasıyla doğru bilimsel bilgilere ulaşılması hedeflenmektedir.

Mezhepler tarihi disiplini mezheplerin hangi fikri temeller üzerine oturduklarını fikir-hadise irtibatını⁸ göz önünde bulundurarak incelemekle birlikte bunun pratikte nasıl cereyan ettiğiyle de ilgilenmektedir. Bundan dolayı sosyal hayataki konumlarını, diğer din veya mezheplerin siyasi, fikri ve çeşitli yönlerden ilişkilerini farklı açılardan inceleyerek bütüncül bir yaklaşımı benimsemektedir. Yani mezheplerin hangi bölgelerde ve ne için zuhur ettikleri problemi, İslam Mezhepleri Tarihi çalışmalarında cevaplandırılması ihtiyaç duyulan bir sorudur.⁹ Dolayısıyla İslam Mezhepleri Tarihi alanında araştırma yapmak sadece klasik dönemle sınırlı değildir, günümüzdeki mezhep

⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, *Din Anlayışında Farklılaşmalar Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (2003).

⁸ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiiliği*, Ankara 1993, s. 2.

⁹ Sönmez Kutlu, "İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu", *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’alesi* 1, 2005, ss. 396-400.

ve dini gruplarla ilgili de araştırmalar yapılmalıdır. Ayrıca mezheplerin doğuşunu temellendiren nedenler kadar, önceki felsefi, kültürel ve dini alışkanlıklara değin giden zuhur öncesi koşullar ve nedenler de önemlidir, çünkü, tarihi yalnız klasik dönemde sınırlı kalmayıp, günümüze de yansımaktadır. Bununla beraber, muhatabı insan olan İslam dini, Müslüman bireyleri ve dolayısıyla Müslüman topluluklarla irtibatlandırılan bütün alanlarla ilgilenmektedir. Günümüzde küresel olarak bir İslam mezhebinin isminin politikalar, siyasi amaçlar, savaşlar, örgütlerle beraber nasıl kullanılmakta olduğu İran örneğinde göz önüne gelmektedir. Hazırlanan bu tez, konusu itibariyle daha önce çalışılmamış olup literatüre tam anlamıyla yeni bir araştırma alanı kazandırmaktadır.

İmâmiyye mezhebinin tarihsel süreci ve tarihi geri planı ve dini anlama konusunda İslam Mezhepleri Tarihi disiplininde kullanılan bilimsellik, objektiflik, tümsel bir yöntem kullanılması gibi özellikleri aracılığıyla açıklanmaya çalışılacak ve günümüz için önemli çıkarımlar yapılmaya gayret edilecektir. Ayetullah Humeyni'nin İran'a gelişi ile Şubat 1979 tarihinde başlayan İran İslam Devrimi'nin üzerinden artık bir çeyrek yüzyıl geçmiş bulunuyor. Bu çeyrek yüzyıllık dönem, siyasi, dini ve ilmi açılardan değerlendirebilir mi sorusu üzerinde durulacaktır. İran'da yaşanan devrim ve sonrasındaki süreçte Tahran'ın hem iç hem de dış politik söylemlerinde mezhebinin ilkeleri belirleyici olmuştur. Velayet-i Fakih modeli, Ayetullah Humeyni'nin sınırlarını çizdiği kuramda imamın yokluğunda alimlerin hakimliğinin resmi olabileceği kabulüne çevrilmiştir.¹⁰ Demek ki İmam'ın zuhur edebilmesi için haksızlıkların ve adaletsizliklerin daha fazlalaşmasını intizar/beklemek yerine İmam'ın zuhurunu çabuklaştıracak ve tikel de olsa hukuku ve adaleti kuracak alimler liderliğinde bir hakimliğin tesis edilmesi olabilecektir. Tabii ki geleneksel Şii fikhî açısından ne derecede haklı olursa olsun, radikal ulema siyasi liderliğe soyunarak başarıya ulaşmış ve onların liderliğine inanmayanlar da, "devrimin

¹⁰ Ahmet İshak Demir, "İmamiyye Şi'ası'nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 2.1 (2009), 43-75, ss. 62-63.

düşmanları” olarak nitelendirilmiştir.¹¹ Artık İslam bir İdeoloji haline sokulmuştur. Dolayısıyla mezhebi-dini söylemlerin ve kültürel etkinliklerin Mali Cumhuriyet’ine taşınıp taşınmadığı üzerinde bulgular edinmek de bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Tabii ki bir mezhebi olduğu şekilde tanımlamak, öncelikle o mezhebe tâbi kişilerin kendilerini ne şekilde tanımladıklarını doğru şekilde tespit etmekle mümkün olabilir. Dolayısıyla Hasan Onat’ın ifade ettiği gibi “Şia, Hz. Ali’nin, Rasulullah’ın hemen ardından nas ve tayinle halife olması gerektiğini kabul eden, imametın ise kıyamete kadar, Ali bin Ebî Talib’in sülalesi veya Haşimoğulları’ndan süreceğini savunan ve bahsi geçen bu kimselerin masum bulduklarını öne süren kesimlerin ortak ismidir.”¹² Ayrıca söz konusu mezhebin doğuşuyla ilgili olarak Şii iddiaları ve Şii olmayanların görüşleri oldukça farklılık arz etmektedir. Hz. Peygamber zamandan beri var olduklarını söyleyenlerle birlikte, Osman b. Affan döneminde yaşanan kaos sürecinden sonra zuhur ettikleri görüşüne sahip olanlar da bulunmaktadır. Bu görüşlerin arasında hangi görüşün daha doğru olduğu anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılacaktır. İran Devleti hakkında sıkça duyulan, Afrika ülkeleri üzerindeki “Şii yayılcılığı neden doğrudur?” sorusu da cevaplandırılacaktır. Günümüzde Batı Afrika’da İran, ekonomik, politik ve sosyal olarak güçlü bir konum ve nüfuz oluşturmak konusunda başarılı olup olmadığını gözlemlenmeye ve açıklanmaya çalışılacaktır. İran bu etki çemberini hâlâ genişletiyor mu meselesi sorgulanacaktır. Eğer genişletiyorsa nasıl ve hangi aşamada olduğu tespit edilecektir. “Batı Afrika'nın geneline İran müdahalesi dini, kültürel ve ideolojik bir müdahale mi veya siyasi bir girişim mi, yoksa güvenlik hedeflerine ulaşmak mı amaçlanıyor yoksa hepsi mi?” sorusu da göz önünde bulundurulması gereken bir başka

¹¹ Devrime karşı çıkan bazı dinî adamların hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ahmet İshak Demir, "İmamiyye Şi'ası'nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci", ss.68-69.

¹² Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara: TDV Yayınları, 1993, s. 13-15.

sorudur. Elbette İran'ın Afrika kıtasına yönelik belirleyicileri ve hedefleri Afrika'da Şiiliğin yayılmasında temsil edilen siyasi, ekonomik, kültür hedefleri, dini kurum ve kültür arasında sayısızdır.

Bu tezde, İmâmiyye mezhebinin dünyanın genelde ve özellikle Batı Afrika'da bulunan Mali Cumhuriyeti'nde mezhebin anlaşılabilmesi için kullandığı kavramlar üzerinde durularak diğer İslam mezheplerinden ayrıştığı fikri temelleri anlaşılmaya çalışacaktır. Buna ilaveten din-siyaset ilişkisi konusundaki İran İslam Cumhuriyeti örneği varlığının daha net anlaşılacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda İmamet nazariyesi ve Velayet-i Fakih görüşü, din ve siyaset vb. üzerinde durulacaktır. Ayrıca başka bir husus olarak, İslam Mezhepleri Tarihi alanında yapılan akademik çalışmalar arasında İmâmiyye'yle ilgili birçok çalışma yapıldığı söylenebilirken, Mali Cumhuriyeti'ndeki Şiilerin durumları hakkındaki çalışmaların yetersiz kaldığını ifade edilebiliriz. Dolayısıyla Mali Cumhuriyeti'ndeki Şiiler hakkında bilimsel metotlar izlenerek mezhebin aktüel durumuna odaklanmak ivedi bir zaruret olarak kendisini göstermektedir.

2. Araştırmanın Kaynakları

Bilimsel araştırmanın kalitesini belirleyen ve doğru sonuçlara ulaşmayı sağlayan en önemli faktörün kaynak seçimi olduğu bilinmektedir. İslam Mezhepleri Tarihi alanında yapılan çalışmalarda h. I. asırdan itibaren Müslümanlar arasında farklı ve çeşitli konular altında yazılan eserler ve risaleler temel kaynaklar olarak belirlenmiştir. Bu nedenle tezimizin konusuna göre Şiilik incelerken her şeyden önce ilk Şii yazarların eserlerini incelemek gerekmektedir. Bununla bağlantılı olarak tezmizde ilk Şii fırka yazarlarından Ebû Halef (Ebü'l-Kâsım) Sa'd b. Abdillâh el-Kummî'nin (h. 301/M. 913-14) Şîa firkalarına dair kaleme aldığı *el-Makâlât ve'l-firak*, Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî'nin (H. 310/M. 922) Şîi firkalarına dair eseri *Fıraku's-Şîa*, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî'nin (H. 329/M. 941) İmâmiyye Şîası'nın dört temel hadis kitabının birincisi olan *el-Kâfi*, İbn Bâbeveyh el-Kummî'nin

Men lâ yaḥḍuruhü'l-fakīh eserleri bu konu altında incelenecek ilk eserlerdendir. Adı geçen bu eserler, İslam Mezhepler Tarihi camiasında Şii mezhebine ait ilk, temel ve ana kaynaklardır. Bu kaynaklar gerek Şii imamlar hakkında verilen bilgiler olsun gerekse Şii mezhebinin genelinde tarihsel sürecin gelişmesi hakkında olsun yakından izlememiz konusunda bize bir yöntem sağlayacaktır.

Öte yandan tezimizde ulaşabildiğimiz Şii kaynak arasında olmayan, daha doğrusu Sünni kaynaklara dahil olan birtakım diğer eserleri de araştırıp incelememiz de oldukça önemlidir. Bunun tez konusundaki sağlam bilgiyi ve tarafsızlığı yakalayabilmemiz için çok isabetli olacağını düşünmekteyiz. Örneğin, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin (H. 324/M. 935-36) itikadî İslâm mezheplerine dair eseri *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Şehristânî'nin (H. 548/M. 1153) dinler, mezhepler ve felsefe tarihine dair eseri *el-Milel ve'n-Nihal*'i ve Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin (h. 429/M. 1037) *el-Fark Beyne'l-Fırak* ismi altında kaleme aldığı eserleri tarafımızca incelemeye tabi tutulmuştur. Araştırmamızı akademik ve bilimsel bir statüye ulaştırabilmek için hem Şii kaynaklarını hem de Sünni kaynakları bir araya getirip özleştirdiğimiz zaman araştırmanın daha nitelikli bir araştırma kapsamına girmesi mümkün olacaktır.

Araştırmamızın konusu olan Mali'deki Şiilik konusunu irdelerken Şia mezhebinin tarihsel boyutu ve itikadî görüşlerine yönelik çalışmalar yapan çağdaş araştırmacıları bir kenara bırakmamalıyız. Özellikle Montgomery Watt'ın *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* eseri, Julius Wellhausen'ın *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, Metin Bozan'ın *İmamiyye Şia'sının Oluşumu Masum On İki İnancının Ortaya Çıkışı* adlı eseri, Ethem Ruhi Fığlalı'nın *Günümüz İslam Mezhepleri* isimli eseri, Hasan Onat'ın *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği* isimli kitapları da İslam tarihindeki siyasi-itikadi farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan mezheplerden biri olan Şiilik açısından İslam Mezhepleri Tarihi literatüründe yer alan ve araştırmalar için başvurulabilecek çok değerli eserler olarak dikkat çekmektedir.

Böylece Şia mezhebi ile ilgili tarihsel açıdan doğru bir şekilde ve doğru bir sonuca ulaşmak için hem klasik dönem hem de çağdaş dönem eserlerdeki bilgileri inceleyip bu bilgilerden istifade etmek gerekmektedir. Aynı zamanda da bu mezhebin görüşlerini ve zihniyet dünyalarını anlamaya çalışırken objektif bir tutumla konuya yaklaşacağımızı belirtmek isteriz.

İran İslam Devrimi ile ilgili bahiste bulunmak için devrimin önderi ve din adamı olan İmam Humeyni'nin fikirleri ve düşüncelerini ortaya koyan eserlerinden *el-hükûmatu'l-İslâmiyatu* ve *Kitâbu'l-Bey'uzzu' Esâni* oldukça önemlidir. Bu kitaplarında İmam Humeyni, getirdiği teoriyi ele almakta, aynı zamanda hem din adamı hem de bir devlet adamı olabilmesini Velayet-i Fakih anlayışıyla irtibatlandırmaktadır. Bu anlayışın, İran anayasasına birçok maddesine yansıdığı dikkat çekmektedir. Bu iki eser, İmam Humeyni'nin gaybet döneminde din önderliği ve devlet liderliği statülerini birleştirmek konusunda kaleme aldığı çok önemli eserlerdir.

Mali Cumhuriyeti'nde ilk araştırmacılardan biri Hüseyin Traore'dir. O, Mali halkınca "Hüseyin Bah" yani "Büyük Hüseyin" olarak tanınmıştır. Şiiilerin Mali'ye ilk girişinde, tabanları ve faaliyetleriyle ilgili konularda birkaç makale ele almıştır. O makalelerden ikisi, "Aşşia ve Attaşayu' Fi Mali" ve "Taharukaati Aşşu-Attu Fi Camhuriyeti Mali"dir. Bu iki makale Mali Cumhuriyeti'ndeki Şiilik konusunda yazılmış ilk değerli çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, Afrika Müslümanları Birliği adına Afrika genelinde bulunan Şiiler hakkında yazılan rapor-kitap " İtihâd Ulamâ-i- El-Müslimîna "et -Teşeyyu' fi Afrikyâ" *Takrirun Meydnyun*, Tahta İşrâfi: LucnatuTakdî El-hakâ-iki bi -Maclisi El- Umanâ-u"dan tezde yararlanılmış, Şiilerin Afrika'da bulunmaları nedenleri ve bu nedenlerin arka planı konularında önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Mali Cumhuriyeti'nde günümüzde mevcut olan Şii kurumlar, özellikle eğitim kurumları ve Şiilerin sosyal ilişkileri, yayılma stratejileri konularındaki bilgilere ise can

güvenliği için yazarların isimlerini söylemeksizin yazdıkları “*Et-Tamadudu El- Râfidîyyu Fi Cumhuriyati Mâli ve sublu mukâwamatihî*” eseri incelenerek ulaşılmıştır. İran’ın, Mali Cumhuriyeti’nde yaptığı sosyal hizmet faaliyetleriyle ilgili bilgileri ve Şii lider profili konularında, Şiilerin kendi internet sitelerinde mevcut olan “*Markazu El- abhâsI - El-Akâ-idiyati*”, (<http://www.wocoshiac.org/ar/shia-centers-ar/africa-ar-c/mali-ar/center1-ar>, erişim tarihi: 24.05.2022) sitesine başvurulmuştur.

Tüm bunların yanında İran’ın, Batı Afrika siyaseti ve İran-Mali Cumhuriyeti arasındaki iktisadî-siyasi ilişkileri konularında araştırılıp yazılmış yeterli miktarda eser bulunmadığından ve bunun yanı sıra tarihsel açılarından bu iki ülke ilişkileri ve İran Cumhuriyeti’nin Afrika kıtası üzerindeki hareketleri takip edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda İran’ın, Şia mezhebi merkezli izlediği politikayla Mali Cumhuriyeti ile ilişkilerini nasıl ilerlettiği ve bunu uluslararası siyasete nasıl yansıttığı üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Son olarak, yapılmış olan bu araştırma kapsamında internet siteleri, haberler ve gazeteler, Mali’de Şiilik ile ilgili çeşitli akademisyenlerin yaptığı araştırmalar, ansiklopedi maddeleri, analiz, tez, sempozyum ve röportaj gibi farklı kaynaklara da başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİİLİK: TARİHİ, GÖRÜŞLERİ VE ALT KOLLARI

1.Tarihi Boyutuyla Şiilik

Hiz. Peygamber döneminde Müslümanlar arasında mezheplerin ortaya çıkmasına neden olacak ihtilaflar olmamıştır. Hiz. Muhammed'in hastalığı sırasında ortaya çıkan, imamet ve hilafet meselesi ilk başta basit görünse de daha sonra Müslümanlar arasında büyük çatışmalara neden olmuş ve birçok farklı mezhebin ortaya çıkmasına temel oluşturmuştur. Özellikle de Şia'nın doğuşuna ve sonraki dönemlerine dair tartışılan en önemli konular olmuştur.¹³

Hiz. Muhammed'in vefatından sonra meydana gelen olaylar Müslümanlar arasında ihtilaflara sebep olmuştur. Bu ihtilaflar başlangıçta siyasî ve asabî sebepler ile ortaya çıkmışken zaman içerisinde kurumsallaşarak ve firkalaşarak itikadî ve siyasî ekoller olarak tanımlayabileceğimiz “mezhepler” şekline dönüşmüştür. Bu süreçleri yaşayarak kurumsallaşan ekollerden biri de Şiiliktir.

Arapçada Şia, ş y'a (ش ي ع) kökünden türemiş “tarafdar, yardımcı, fırka” anlamında kullanılmaktadır.¹⁴ Kur'an-ı Kerim'de farklı yerlerde ve farklı manalarda geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de “fırka, bölük, topluluk”, “birine uyan ve yardım eden” ve “yaymak, yayılmak” anlamında kullanılmıştır. Şia terim olarak, Hiz. Muhammed'in (s.a.v.)'in vefatının ardından Hiz. Ali'yi ve Ehl-i Beyti'ni halifelik konumu için en uygun şahıs olarak görmüş olan ve Hiz. Ali'yi nas ile tayini meşru halife olarak benimseyen, ondan sonra gelen halifelerin de yine onun sülalesinden gelmesi gerektiğine kabul eden topluluklara verilen ortak ad olmuştur.¹⁵ Fakat Şia kelimesi, Şia'nın bir fırka olarak ortaya

¹³ Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şiası: Câferiyye mezhebi, doğuşu, gelişmesi ve görüşleri*, İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984, s.17.

¹⁴ İbnü Fâris, *Mu'cemü mekâyîsu'l-luğa* 3.Cilt, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, Kahire 1389, s.235

¹⁵ Kummi/Nevbahti, *Şiî Firkalar, Kitabul Makalat ve'l Fırak ve Fıraku's Şia*, çev: Hasan Onat-Sabri Hizmetli-Sönmez Kutlu-Ramazan Şimşek, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014, s.87; Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakıf Yayınları, 2014, s. 289.

çıkışına kadar yalnızca “taftar” anlamında kullanılmaktaydı. Özellikle Hz. Osman şehit edildikten sonra Müslümanlar iki gruba ayrıldığında bir bölümü Osman taraftarları yani “Şia'atu Osman”, diğer bölümü ise Ali taraftarları yani “Şia'tu Ali” olarak biliniyordu.¹⁶ Daha sonraları ise sadece Hz. Ali taraftarlarına özel bir isim olarak kullanılmıştır.¹⁷ Şiilik ve “Şia” kavramı, Hz. Ali'nin, Rasulullah'ın hemen ardından nas ve tayinle halife olması gerektiğini kabul eden, imametini ise kıyamete kadar, Ali bin Ebî Talib'in soyundan gelen 12 imam silsilesine inanan veya Haşimoğulları'ndan süreceğini savunan ve bahsi geçen bu kimselerin masum bulduklarını öne süren kesimlere verilen bir isim olarak kullanılmıştır.¹⁸ Hz. Peygamber'in Ehli Beyt'ine yapılan zulüm iddiaları ve Hz. Ali'nin hakkının gasp olunduğu ve hilâfetten uzaklaştırdığı¹⁹ şeklindeki iddialar günümüzde yaşayan Şiilik için de söz konusudur.

Şia kavramının anlamından bahsederken Şiilerin, Şiiliği nasıl tanımladıklarını ve bu kavramın içeriğini nasıl doldurduklarını anlamak önemlidir. En erken dönemlerde özellikle klasik dönemde Şii yazarlardan Nevbahtî (300/912) ve el-Kummî (301/913)'ye göre Şia, Hz. Peygamber hayattayken ve Peygamberin ölümünden sonra "Şiatu Ali" olarak bilinen ve Ali'nin ölümünden sonraki imamın halife olduğunu iddia eden Ali taraftarlarının mezhebidir.²⁰ Furât İbn Furât İbn İbrahim al-Kufî (936/352)'ye göre Şiilik Hz. Peygamber zamanından beri vardı, Fatıha sûresinin tefsirinde şöyle buyurmuştur: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: (Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna, gazaba uğramışların ve sapıkların yoluna değil) Onlar, Ali bin Ebi Talib'in

¹⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist fî ahbâri'l-'ulemâ'i'l-muşannifîn mine'l-kudemâ' ve'l-muħdesîn ve esmâ'i kütübihim*, nşr. Rızâ-Teceddüd, Tahran, s.223.

¹⁷ İsmail Hakkı İzmirli, "Dürzi Mezhebi", *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası [DİFM] I/2 (Mart 1926) (1926): 36-99, s.3.*

¹⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Kâşifu'l-Gitâ, *Caferî Mezhebi*, çev. Abdalbâki Gölpınarlı, İstanbul 1966, s. 46; Muhammad Husayn Tabatabai, *Shi'ite İslam*, Çev. Seyyed Hossein Nasr, U.S.A., State University of New York Press, 1975; Ethem Ruhi Fırlalı, *İmâmiyye Şiası*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1984; Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara: TDV Yayınları, 1993; Esmâ Çetin-Habip Demir, "Kâsım er-Ressî ve Yahya b. Hüseyin'in Görüşleri Çerçevesinde Nas ve Tayin Düşüncesinin Erken Dönem Zeydîlik'teki Yansımaları", *Turkish Journal of Shiite Studies* 3.2: 149-166, s.151.

¹⁹ Metin Bozan, "Şii Literatürde Hz. Ali", *Şarkiyat* 5 (2011): 4-18.s.12.

²⁰ El-Kummî En-Nevbahtî, *Şii Fırkalar (Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Firâk/Firâku's-Şia)*, Tahran 1982, s. 55.

velayetiyle nimet verdiği Ali'nin Şiileridir, onlara kızmadın ve sapıtmadılar”²¹. Şeyh Saduk ibn Bâbeveyh el-Kummî (381/991)’ye göre Şiilerin, Resul’ün onları çağırdığı ve onları cennetle müjdelediği gibi, Resul’ün zamanında bulduklarından bahseden birkaç hadis rivayet eder.²² Özellikle günümüzdeki araştırmacıların tespitlerine baktığımız zaman, Şia’nın Hz. Ali’nin Hz. Peygamberin halifesi olduğunu iddia eden, Hz. Peygamber ailesinin özel hakları olduğuna inanan, İslam ilim ve kültürü alanında Ehli Beyt okulunu takip eden kimseler olarak anlaşıldığını görmekteyiz.²³ Örneğin Tabâtabâi (1904-1981)’ye göre ilk defa Hz. Ali’nin Taraftarları olarak adlandıran Şiiler, Hz. Peygamber’in ashâbı döneminde bu isimle anılmışlardır.²⁴ Bütün bu tanımların ardından Şia’nın terim anlamı ise Hasan Onat’ın tespit ettiği şekilde şöyledir: Şia, Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’den hemen sonra nas ile tayin edilip halife olduğuna inanarak ve imameti insanlığın sonuna kadar Hz. Ali’nin neslinde devam edeceğini ve imamların masum olduğunu iddia eden camianın müşterek adıdır.²⁵ Dolayısıyla burada üzerinde durulacak husus şudur; Şia’nın inandığı gibi bu mezhep erken dönemde mi ortaya çıkmış, yoksa daha geç bir dönemde mi teşekkül etmiştir?

Tarihî arka planını baktığımızda Şia’nın tam olarak hangi dönemde ortaya çıktığı üzerinde durmak faydalı olacaktır. Şia’nın ortaya çıkışı hakkında zaman bakımından farklı görüşler öne sürülmüştür. Özellikle de bazı Şii müelliflere göre bu mezhep, Hz. Peygamber döneminde zuhur etmiştir. Bazı diğer müelliflere göre ise Hz. Peygamber’in vefatının ardından ortaya çıkmıştır. Şii alimlerin çoğunluğu Şiiliğin Hz. Peygamber zamanından itibaren var olduğunu iddia ederken Şii olmayan araştırmacılar ise kendi bakış açılarına göre farklı dönemlere işaret etmektedirler. Mesela Şii alimlerin çoğunluğuna göre Şia, Hz. Peygamber zamanında mevcuttur. Bunun kanıtı olarak da Hz.

²¹ Furât İbnü Furât İbnü İbrahim el-Kûfî, *Tefsir Furât Kufti*, Tahran 1990, s.52.

²² Şeyhu Sadûk İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Sıfâtu's-Şia ve Fedâilu ş-Şia*, Tahran 1963, ss. 11-12.

²³ Hasan Onat, “Şiiliğin Doğuşu Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 1, Ankara 1997, ss.80-81.

²⁴ Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Tabtabâi, *Aş-Şiatu fil-İslâmi*, Beyrut 1999, s.23.

²⁵ Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, s. 13 vd.

Muhammed'den sonra Hz. Ali'yi imam olarak kabul eden bazı sahabilerin isimleri zikredilmektedir. Örnek olarak Mikdad b. Esved (33/653), Selmân el-Fârisî (36/656), Ebû Zer el-Gıfârî (32/653) Ammâr b. Yâsir (37/657) gibi sahabilerin ismi ön plana çıkmaktadır.²⁶ Şia'nın doğuşunu objektif bir bakış açısıyla ele almak gerekirse Hz. Osman zamanındaki fitne olayından sonra tarih sahnesine çıktığı varsayılmaktadır. Başka bir deyişle öncelikle İbn Sebe meselesi üzerinde hareket edilmektedir. Bir başka görüş ise Şia'yı Hz. Ali dönemiyle ilişkilendirmektedir. Bu görüşle özdeşleşenler arasında İbnü'n-Nedîm ilk sırada yer alır. Ona göre Hz. Ali, Hz. Osman'ın kanını talep etmek için kendisiyle savaşanlar Hz. Ayşe, Talha ve Zübeyr'e karşı savaşmaya karar verdiğinde taraftarlarını "benim Şiilerim" olarak adlandırdı.²⁷ Julius Wellhausen'a göre ise Hz. Osman'ın da öldürülmesiyle Müslümanlar, Hz. Ali'yi destekleyenler ve Muaviye'yi destekleyenler olmak üzere iki gruba ayrıldılar²⁸. Aslında Julius Wellhausen de Şiiliğin doğuşunu Hz. Osman dönemi olaylarıyla irtibatlandırmaktadır.

Hz. Ali'nin vefatından sonra onun saflarında mevcut olan Müslümanlar bir kısmı, Hz. Hasan'a biat etmişlerdir. Hz. Hasan, halife olmasına rağmen savaşta kendisini yalnız bırakması sonucunda Muaviye ile bir anlaşma yapıp, hilafet iddiasında vazgeçerek Medine'de sakin bir hayatı tercih etmiştir.²⁹ Diğer bir görüşe göre ise Şiilik, Kербela olayıyla ilişkilidir. Hz. Hasan'ın küçük kardeşi Hüseyin, 680'de Muaviye'nin oğlu Yezid'e halife olarak biat etmeyi reddetmiş ve kendisine Hz. Ali ve Hasan'dan sonra gelen meşru Halife olarak söz veren Iraklılarla anlaşmıştı. Bu insanlar sözlerini yerine getirmedikleri için Kербela'da çok tatsız olaylar yaşanmıştır.³⁰ Buradan hareketle söylenebilir ki Şiilik,

²⁶ El-Kummî-en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s.55.

²⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihris libnü'n- Nadîm*, thk. Eymen Fuâd, Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1978, s.258.

²⁸ Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019, s.88.

²⁹ Philip Khuri Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011, s.285.

³⁰ Philip Khuri Hitti, *a.g.e.*, s.303.

en erken Kerbela'da Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra Tevvâbûn hareketi³¹ ile siyasî bir akım olarak kamuoyunu şekillendirmek açısından zemin kazanmaya başlamıştır. Tevvabun hareketinden sonra Emevilere tepki olarak Hz. Hüseyin'in intikamını almak için ortaya çıkan bir başka ayaklanma ise Muhtar es-Sakafi olayıdır. Hz. Ali'nin, Hz. Fatıma'dan başka eşinden olma oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye adına hareket ettiğini söyleyen Muhtar, kendi ordusuyla Emevi ordusuna karşı mücadele vererek üstünlük kurmuştur. Bu şekilde Muhtar, Kerbela'nın intikamını almıştır. Emevileri mağlup etmesine rağmen Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Musab b. Zübeyr ile olan savaşı kaybetmiştir. Ayaklanma başarısız olsa da Muhtar'ın görüşleri Muhammed b. El Hanefiyye ve Ehl-i Beyt adına yaptığı hareketin, genelde mezhepler tarihi açısından özellikle Şiiliğin oluşumunda çok önemli olduğu görülmektedir.³²

Şiilik, doğuşuna dair çok farklı iddialara ve çok farklı zamanlara işaret edilen bir mezhep³³ olarak dikkat çekmektedir. Bu bilgileri sunduktan sonra Hasan Onat'ın Şia'nın doğuşuyla ilgili yaptığı tespite dayanarak Şia'nın doğuşuyla ilgili gerek Şii iddialar olsun gerekirse muhaliflerin iddiaları olsun Şia'nın doğuşu ile ilgili görüşleri fikîr-hadise irtibatı ilişkisi temelinde değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Bu bakış açısıyla Şiiliğin ne Hz. Peygamber zamanında ne de Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Ali b. Hüseyin'in dönemindeki toplumsal olaylarla ilişkilendirilebileceği söylenebilir. Hz. Ali ve Hz. Hasan'ı örnek alacak olursak Hz. Ali halife olurken ona biat eden hiç kimse nas ile tayin olduğuna inanarak biat etmemişlerdir. Hz. Hasan nasla tayin şeklinde halife olsaydı halifeliği Muaviye'ye emanet etmesi isabetli bir iş sayılmazdı. O zaman Şiiliğin ne zaman ilk olarak ortaya çıktığı sorusunun cevabına baktığımızda yaptığımız araştırmaya göre ve Hasan Onat'ın yaptığı tespitin doğru olduğu anlaşılmaktadır. H. 1. asrın sonundaki ilk Şii ayrımı,

³¹ Tevvâbûn hareketiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, ss.62-72.

³² Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şiası*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1984, ss.134-141.

³³ Hasan Onat, "İmâmiyye Şiası", *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu, Ankara: Grafiker Yayınları, ss.155-161.

Muhammed b. el-Hanefiyye ismi etrafındaki spekülasyonlarla birlikte tarih sahnesine ilk olarak çıkmaya başladığını³⁴ düşünmekteyiz.

Şiiliğin ortaya çıkışı ile ilgili harici bir tesirin etkisinin olup olmadığı konusunda ise genel olarak bütün İslam mezheplerinin doğuşunda dış tesirlerden ve etkilerden söz edilmektedir. İslamiyet'i benimseyenlerin eski din ve kültürlerindeki bazı unsurlarının İslam karşıtı olmadığına inandıkları için eski din ve kültürlerindeki bazı unsurları sürdürmeleri mantıksız değildir. Yahudiler, Hıristiyanlar, Mecusiler ve diğer unsurların İslam'a geçmesiyle birlikte diğer mezheplerde olduğu gibi Şiilik üzerinde de etkileri olmuştur. Örneğin bir zamanlar İslam'a girenlerin çoğu Persler (İranlılar) olduğu için Şiilik üzerinde daha fazla etkileri olduğu söylenebilir. Birçok araştırmacıya göre Şiilik hareketinin temeli İran'a bağlıdır. Humeyni önderliğinde gerçekleşen İran İslam Devriminden sonra Şiilik, İran'ın resmi mezhebi haline gelmiştir. Hatta anayasa hiç değiştirilmeyecek bir hale dönüşmüştür. Bundan dolayı bazı araştırmacılara göre Şiilik ve İrancılık iç içe girmiş bir duruma dönüşmüştür.³⁵ Şiilik bir Arap hareketinden ziyade İranlı bir hareket olarak kabul edilmekle birlikte erken dönem tarihi kaynakları dikkatli bir şekilde incelendiğimiz zaman ilk Şii olaylarına Araplar arasında rastlandığını görmekteyiz. Çünkü birçoğunun faaliyet programlarının ana hedefi "Ehl-i Beyt"nin intikamını almaktır.³⁶

Büveyhiler, Safevilerden önce kurulmuş olan Şii devlettir ve Şii mezheplere en yoğun desteği veren bir devlet görünümündedir. İktidarları zamanında Büveyhiler, İran ve Irak'ın kuzey toprakları dışında tüm bölgelerinde kontrol sağlamışlardır.³⁷ Yalnızca İran'la sınırlı kalmamış, İslam tarihinde Büveyhilerinin mühim bir konumu olduğu

³⁴ Hasan Onat, "Şiiliğin doğuşu meselesi (birinci hicri asır)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36.1 (1997): 79-117, s.113.

³⁵ Ahmet Vehbi Ecer, *Şia ve Doğuşu*, Kayseri 1984, ss. 9-13.

³⁶ William Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı, 2017, s.49.

³⁷ Ahmadi Azam, "İran'da Safavi Devletinin Kurulmasına Zemin Hazırlayan Yerel Şii Devletler", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 7.17: 63-72, s.67.

bilinmektedir. Hz. Ali'nin oğulları daha önce Abbasiler tarafından takip edilmiş ve baskı altına alınmıştı. Bu yüzden onlar da Bağdat hilafet merkezinden uzak durmak zorunda kaldılar.³⁸ Ancak Büveyhilerin Bağdat'ta yönetimi ele geçirmesinden sonra bu baskı neredeyse bitmiş ve Bağdat'ta Şii etkisi ve nüfusu artmaya başlamıştır.³⁹ Büveyhiler döneminde İmâmiyye Şia'sı özgürce hareket etme imkânına sahip oldukları gibi inanç ve düşüncelerini özgürce ifade etme ve yayma zeminine de sahip olmuştur. Bu dönemde İmâmiyye Şia'sının büyük alimlerinden olan Şeyh Saduk (381/991), Şeyh Müfid (413/1022), Şerif er-Radi (406/1015), Şerif el-Murtaza (436/1044-45) ve Ebu Ca'fer et-Tusi (460/1067)'nin yaşadığı dönemdir.⁴⁰ Bunun bir yansıması olarak İmâmiyye Şia'sı, en önemli ana kaynakları bu dönemde kaleme alınmıştır. Böylece kendi edebiyatlarını oluşturarak hadis, tefsir, fıkıh ve itikad alanlarında önemli eserlere kavuşmuşlardır. İmâmiyye itikadını yazdıkları eserlerle güçlendirmiştir. Büveyhilerin, Bağdat'ta iktidara gelmesiyle başlayan süreç İmâmiyye Şia'sı için inanılmaz bir gelişiminin başlangıç olmuştur.

Büveyhilerden ve ilhanlılardan sonra tarihte en güçlü Şiiliği benimseyen devlet, Safevi devletidir.⁴¹ Safevi İmparatorluğu, 1501'de kurulmuş ve bir anlamda modern İran'ın temellerini atmıştır. Şah İsmail 1501'de Tebriz'e girdikten sonra Şia'nın On İki İmâmiyye kolunu resmi mezhep olarak seçmiş ve Sünni alimler tarafından yapılan itirazlara rağmen «أشهد أن عليا ولي الله، حي على خير العمل»⁴² "Ali'nin Allah'ın vekili olduğuna tanıklık ederim." sözlerini ezana eklemiştir. Tabii ki buna karşı çıkan bazı Şii alimler vardır, özellikle Feyzul Kaşani, Muhakkık Sebzevari gibi, «أشهد أن عليا ولي الله» eklemesine

³⁸ Mehmet Ali Büyükkara, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, İstanbul 1999, s.40.

³⁹ Muharrem Akoğlu, "Büveyhiler'in Mezhebi Eğilimleri / Politikaları Üzerine", s. 130.

⁴⁰ Harun Yıldız-Ferhat Maden, "Büveyhiler Dönemi Şii Düşünürleri", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10.2 (2017): 269-314, s.270.

⁴¹ Hanifi Şahin, "Şi'a Düşüncesinde Ezanın Yapısı ve Geçirdiği Değişimlerin Dini Temeli", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 5.1 (2012): 35-65, s.46.

⁴² Hanifi Şahin, a.g.m., s.50-51.

mekruh ve bidat olduğunu söyleyerek karşı çıkmaktadır.⁴³ Ezanın değişmesiyle ilgili en dikkat çekici olaylardan biri Hz. Ali'nin muhaliflerine karşı Teberra faaliyetlerinin resmiyet kazanmasıdır.⁴⁴ Safevi dinî programını yürütmek için çok yönlü bir faaliyet yürütülmüştür. Devletin bütün imkânları bu doğrultuda seferber edilmiştir. Başta Sünnilik ve tasavvuf olmak üzere İmâmiyye Şia'sı hariç tüm din ve mezhepler şiddetle baskı altına alınmıştır⁴⁵.

Safevî devleti dinî gündemi, Safevîlerin dönemin en güçlü Sünni yapısı olan Osmanlı İmparatorluğu ile mecburi bir çatışma noktasına getirmiştir. Bu çatışmadan doğan tartışmalar gerek politika olsun gerekse mezhebi nitelikte olsun günümüze kadar devam etmektedir.⁴⁶ Safeviler dönemi, Şiiler ve İran tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biridir. Safevi döneminin iki yüzyıla yayılan uygulamaları, Safevi Şiiliği olarak bilinen bir dini anlayışa yol açmıştır.⁴⁷

Kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse, tarih boyunca Hz. Muhammed'in vefatının ardından devlet yönetiminin Hz. Ali'ye ve onun sülalesine ait olduğu fikri çevresinde birleşen farklı grupların müşterek adı olan Şia, Hz. Peygamberin ardından hilâfetin Hz. Ali ve oğullarına ait olduğunu savunarak Sünnîlerin meşrû ve kabul ettikleri ilk üç halife olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafet makamını Hz. Ali'den gasp ettikleri ve onların hilafetlerinin gayrı meşru olduğunu iddia etmektedir. Ancak bu iddia daha öncesinde, özellikle ilk dönemlerde, yalnızca siyasî bir görüşten ibaretken, daha sonraki dönemlerde mezhep niteliği kazanmıştır. O zamandan günümüze kadar ise, Hz. Peygamber'den sonra imamet hakkının kime ait olduğu sadece siyasi bir tartışma olarak

⁴³ İbnü Bâbeveyh, *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, nşr. Seyyid Hasan el-Müsevî el-Harsân, Beyrut 1401/1981, s. 290.

⁴⁴ Farbod Mazlumi, "Safeviler Döneminde Teberrailer", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3.5 (2021): 77-84, ss. 2-3.

⁴⁵ Mehmet Çelenk, "Safeviler Döneminin Şiî-Sünnî İlişkileri Üzerindeki Etkisi", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6.2 (2013): s.11.

⁴⁶ Çelenk, a.g.m., s.3.

⁴⁷ Çelenk, a.g.m., s.20.

kalmayıp hem siyasi hem itikadî, yani nas ve tayin yoluyla, inancın bir parçası haline gelmiştir.

Son olarak ister İmâmiyye Şia'sı olsun isterse diğer Şii fırkalar olsun Bozan'ın da dediği gibi Şia kavramının tanımı ve bundan ne kastedildiği konusunda bir fikir birliğine sahip değildir. Kaynaklara baktığımızda, Ali b. Ebû Tâlib'in haklılığını iddia edenlerden ve onun ilahlığını iddia edenlere kadar çok geniş bir kesim de Şii olarak kabul edilmektedir.

2.Şia'nın Temel İnanç Esasları

Günümüzde Şia deyince aklımıza ilk gelen İmâmiyye Şia'sıdır. Şiiliği diğer Müslümanlardan farklı kılan en belirgin özellik Hz. Ali ve onun soyundan gelenlere bağlılık anlayışıdır. Fıkıhta ağırlıklı olarak Caferiliği benimseyen İran ve çevresindeki Müslüman topluluklara Şia adı verilmiştir.

Tarihsel açıdan ele aldığımız Şia mezhebinin inanç boyutu da bir o kadar önemlidir. Şia'yı değerlendirirken "Usul-u Din" ve "Füru-u Din" üzerinde durmak gerekmektedir. Şia'ya göre "Usul-u Din" ismi verilen İnanç temelleri beştir. Bunlar; Tevhit, Nübüvvet, İmamet, Adalet ve Mead'tır. Bunlara ek olarak Takiyye, Recat, Beda, gibi inançlar da bulunmaktadır.⁴⁸ Bu inanç esaslarından İmamet, Adalet, Takiyye, Recat, Beda konumuz açısından önem arz etmektedir. Öncelikle İmâmiyye Şia'sını diğer mezheplerden ayıran en önemli konu "İmamet" meselesidir. Şia'ya göre İmamet inancı, imanın şartlarından biridir, Usul-u Din'dendir,⁴⁹ ve İmamların kemal sıfatını taşıdıklarına inanmak şarttır. Ayrıca İmamet, nübüvvet gibidir. Hata Şii alim Meclisîye göre, İmamlar

⁴⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Hasan Onat, "Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, III/3 (1989): 122-138, s.6 vd.; Cemil Hakyemez, "Bedâ Düşüncesi ve Şii İmamet Tartışmalarındaki Yeri", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006/2, cilt: V, sayı: 10, ss. 29-49.

⁴⁹ Şeyh Muhammed Rizâ Al-Muzaffer, *Akâ'idü Al İmamiyye*, İntişârâtü Anariyani, Kum- İran 2009, s.66.

H. Muhammed dışında diğer tđm Peygamberlerden daha ősťndđr.⁵⁰ İmam, Allah tarafından peygamberinin lisanıyla veya nas ile tayin edilmiş veya bir ősceki imamın lisanında geręekleřeceđine inanılmıştır. İmam kendisinden sonra kimin imam olacağını nasla bildirince, bu hususta imametın hđkmđ, nđbđvvetin hđkmđ gibi olup aralarında bir fark yoktur.⁵¹ Bundan dolayı řia'da İmamet konusu dini gđrüşlerin başında gelmektedir. Bu sebeple Mđslđman olabilmek ięin imamet hakkının H. Ali'ye ve onun sđlalesinden gelenlere sahip olduğuna inanmak gerekmektedir. Aslında imamet anlayışı ősceden siyasi bir anlayışken daha sonra dini bir inanca dđnüşťrđlmüşťr.⁵²

şia'nın temel inanęlarından bir diğerisi Adalet ve Takiyye'dir. Adalet, Allah'ın adaletli olduğuna insanların iradeleri ve amellerinde özgđr olduğuna kabul etmektir. Allah'ın kimseye zulmetmeyeceğine ve sağlam bir akıl sahibinin yanlış gđrdđđđ şeyi yapmayacağına inanmaktır. Takiyye ise şiilerin kendi dışındakilerin yanında inanęlarını gizlemeleridir. şiilere gđre Takiyye vaciptir ve onu terk edenle iman sahibi değildir.⁵³ şiilerin en temel inanęlarından birisi de Recat ve Bedâ'dır. Ricat, şii mezhebinin inanęlarının ana unsurlarından biridir. Bu inancın mantđđı, Allah'ın őlđlerin bir kısmını dđnyaya getireceğine bđylece bir kısmının kalkacağına, diğer bir kısmının indirileceğine, hakkın hak olacağına ve zalimlerin yanılacağına inanmaktır.⁵⁴ Buna inanmayanların Mđslđman olup ama şii olmadđđını sđyleyenlerde bulunmaktadır.⁵⁵ Temel inanę esaslarından bir başkası da Beda'dır. Beda, zuhur etmek ve ortaya ęıkarmaktır. Başka bir ifade ile Allah'ın maslahata uygun bir şekilde daha ősce gđrdđđđ şeyi yok edip yerine başka bir şeyi koymasıdır.⁵⁶ Allah nasıl ki H. Muhammed'in şeriatı ile diğer şeriatları

⁵⁰ El-Meclisî, *Mir'âtü'l-'uķđl fi şerhi aĥbâri âli'r-resđl*, 2.Cilt, Tahran: Dârul Kutubi El İslâmiyati, H. 1370, s. 290.

⁵¹ El-Meclisî, *a.g.e.*, s.290; şeyh Muhammed Riza Al-Muzaffer, *a.g.e.*, s.67; Emrullah Fatiş, "şia'nın İmametle şekillenen İnanę Esasları", *Bilimname*, 2012, 23.2.s, 92.

⁵² İsmail Safa Üstđn, "İmamiye şia'sında Otorite Problemi ve Ayetullah Humeyni'nin Velayet-i fakih Kavramı", *Milletlerarası Tarihte ve gđnđmüzde şiilik sempozyumu*", s.92.

⁵³ Hür el-Âmilî, *Vesâ'ilü'ş-şi'a*, nşr. Abdürrahîm Rabbânî şirâzî, 16.Cilt, Tahran, H. 1376, s. 211.

⁵⁴ şeyh Müfid, *Evä'ilü'l-makâlât*, nşr. İbrâhim el-Ensari, Kum: Matbaatü Mihr, H. 1413, ss.77-78.

⁵⁵ Ethem Ruhi Fığlalı, *Gđnđmüz İslam Mezhepleri*, s.376.

⁵⁶ şeyh Muhammed Riza Al-Muzaffer, ss. 45-46.

kaldırıysa, aynı şekilde de daha önceki bir görüşü kaldırıp yerine başka bir görüşü getirebilir. Şiilere göre Beda o kadar önemli ki, Küleynî şöyle bir rivayet nakli ediyor: “Allah'a beda gibi hiçbir şeyle ibadet edilmemiştir”.⁵⁷ Şiilerin Usûlü'd-Dîn meselelerinden biri de “taklit”tir. Terim olarak kişinin yanılmadığına güvendiği kimsenin dini kanaatlerini benimsemesi diye tanımlanmaktadır. Şia'ya göre dini hükümlerde müçtehidin yönlendirmesine göre hareket edilmelidir. Kendisine uyulacak müçtehit, erkek diri ve adil birisi olmalıdır. Adil müçtehid, üzerine farz olan dini vazifelerini yerine getirerek haram olan işlerden kaçınan kimsedir. Şii gelenekte bir müçtehidinin taklit edilmesi gerekir.⁵⁸

Füru-u dini ise Tevelli ve Teberri inancına dayanmaktadır. İmâmiyye Şia'sının Tevelli ve Teberri konusundaki düşünceleri Hz. Peygamber'in Gadir Hum'da söylediği hadiseye dayanmaktadır. Tevelli, Resulullah'tan sonra İmamet'in Hz. Ali'ye ait olduğunu benimseyen grupları sevip dost edinmeyi ifade eder. Teberri ise Şii-İmâmiyye'nin devlet başkanlığı dolayısıyla siyasi yönetimi hakkında kendileri benzer düşünmeyen kişi ve zümrelerle irtibatlandırma kesmesi demektir.⁵⁹ Bu yüzden kendilere göre Tevellî ve Teberri dinin kemâlidir.⁶⁰ Şiilerin en temel inanç esaslarından biri Mehdilik inancıdır. Muhammed b. El-Hanefiyye'nin vefatından sonra onun öldürülmediği, hayatta olduğu ve bir süre sonra yeryüzüne ineceği, zulüm diyarını adaletle dolduracağı fikirlere mevaliler arasında yayıldı. Öte yandan Teberri, hicri birinci asırda Muhtar es-Sekafi tarafından Muhammed b. El-Hanefiyye'nin vefatından sonra yeniden dönüş yapacağı inancını içeren bir anlamı olan istizah anlamını bünyesinde barındırır.⁶¹

⁵⁷ Küleynî, *el-Kâfi*, nşr. Ali Ekber el-Gaffârî, Beyrut, H.1402, s.85.

⁵⁸ Habib Kartaloğlu, “Şia/ Doğuşu ve Teşekkülü”, *İslâm Mezhepleri Tarihi el kitabı*, ed. Mehmet Saffet Sarıkaya- Mehmet Ümit, Ankara, Nobel Akademik yayınları, 2020, s.118.

⁵⁹ Habib Kartaloğlu, *a.g.e.*, s. 121.

⁶⁰ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 27. Cilt, Beyrut, H. 1403/M.1983, s.58.

⁶¹ Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şi'a*, ss. 64-65; Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es- Sadık'ın Yeri*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2005, s.53.

Son olarak şunu da eklemek gerekir ki Mehdilik anlayışı sadece Şiiilikte değil, Sünnilikte de vardır. Ancak Şiiilikte Mehdi anlayışı bir inanç meselesi olduğu için Sünnilikten farklıdır.

3.İran Devrimi ve Velayet-i Fakih

Tezimizin ana mihveri bir Batı Afrika ülkesi olan Mali'de Şiiilik ve oluşturdukları etki alanının tespitidir. Şiiiliğin bu ülkede etkin bir faaliyet oluşturmasının en önemli sebeplerinden birisi İran'daki mevcut rejimin desteğidir. Bu yüzden İran'daki Şii devrim ve devrimle özdeşleşen İran İslam Cumhuriyeti'nin en temel ilkelerinden sayılan Velayet-i Fakih anlayışına yer vermemiz oldukça önemli görünmektedir.

Şia'ya göre Hz. Muhammed'den vefatından sonra ümmetin hukuki ve idari görevlisinin ismetle belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Hz. Muhammed'in soyundan gelen masum imamlar ümmetin velâyetine sahiptir. Ancak bu masum imamların sonuncusu olan on ikinci imam Mehdî el-Muntazar kayıp olduğu veya gizlendiği için o dönemde ümmetin imamının kim olacağı sorusu Şiiiler için ortaya çıkan en önemli soru/sorun olmuştur. Bu düşünceyle birlikte karşımıza Humeyni'nin geliştirdiği bir teori olan Velayet-i Fakih kavramı İran devrimini gerçekleştiren önemli bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Böylece devrim, Müslüman dünyasında "Şii Devrimi" olarak bilinmiştir. Gaybet döneminde devlet işlerini idare eden muayyen bir şahıs olduğuna dair bir nas yoktu. Bir kimsenin imamın bulunmadığı zamanlarda onun adına hareket edeceğine dair bir nas olmamasına rağmen, toplulukların işlerini Resûl'ün idare ettiği gibi idare eden bir âlim olmalıdır ve insanların onu dinlemesi farzdır. Ona itaat etmelidirler.⁶²

⁶² El İmâm El Mücâhid Es-Seydu Rûhu- Lahı El-Hümeyni, *El-hükûmatu El İslâmiyatu*, Beyrut 1970, ss.48-49.

İran devriminden sonra tarihte Şii İmâmiyye tekrar devletin resmi mezhebi olarak tanımlanmıştır.⁶³ İran İslam Devrimi, 1979 tarihinde gerçekleşmiş, Müslüman coğrafyanın birçok bölgelerinde bazı dini gruplar üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Devrimden sonra anayasa çalışmaları başlatılmış ve devrimin anayasası hazırlanmıştır. 3 Aralık 1979 yılında referandumla kabul edilen ve hiçbir zaman değiştirilmeyecek olan Anayasa'nın 12. Maddesi uyarınca İran'ın resmi dini İslam dini olarak, resmi mezhebi ise Ca'ferî yani İsnâaşeriyye olarak belirlenmiştir.⁶⁴ Anayasaya göre bu madde hiçbir şekilde değiştirilemez.⁶⁵ Bu şekilde devrimden sonra Şii din adamları ve taraftarları, İslami bir siyasi sistemi kurmak için yeni bir düzen inşa etmeye çalışmıştır. Buna göre gaybet devrinde Velayet-i Fakih, otorite bakımından sabit bir delil olmadıkça, imamın velisi olduğu için düzenin koruyucusudur. Velayet-i Fakih anlayışı, Humeyni tarafından tanıtılan ve anayasada yer alan siyasi düşüncesinin kurumsallaşması ile yeni bir Şii yönetim anlayışını öne çıkarmaktadır.⁶⁶ Aslında bu kavram ilk kez Molla Ahmed en-Nerâkî (ö. 1245/1829) tarafından *Avâ'idü'l-eyyâm* adlı kitabında ele alınmıştır. Bu terimin anlam alanı İmam Humeyni tarafından genişleterek fakihlerin yetkisi daha da artırılmıştır.⁶⁷

İran Devrimi'nden sonra devlete bağımlı olan Şiilik, Şii ulemasının dini alanı, İmamlarının otoritesinin, siyasi meydanda ne ölçüde temsil edebileceklerini merak etmeye başlamıştır. Şii mezhebi açısından farklı bir renk ortaya çıkmıştır. Meşrutiyet tartışmalarından da anlaşılacağı üzere bu dönemin uleması siyasi velayet sahibi olduğunu fark ederken, bunun boyutlarını nasıl tespit edeceğini sistematize edememiştir. Zira burada anayasa ve padişahın adı tartışmasını bir kenara bırakıp doğrudan ulemanın siyasi

⁶³ Şâhin Ahmetoğlu, "İmamiyye/ İsnâaşeriyye", *İslam Mezhepler Tarihi*, Ankara 2021, s.122.

⁶⁴ Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6.2 (2013): 223-256, s.236.

⁶⁵ Şâhin Ahmetoğlu, *a.g.e.*, s.123.

⁶⁶ Hümeyni, *El-hükûmatu El İslâmiyatu*, ss.47-48; Kübra Yılmaz, "İran Siyasal Kültüründe Şia: Devrimden Günümüze İran Siyasetinde Şiiliğin Etkisi." *İran Çalışmaları Dergisi* 5.1 (2021): 103-125 ss. 111-112.

⁶⁷ İsmail Safa Üstün, "Velâyet-i Fakih", *DİA*, c. 43, s. 19.

vesayetini tartışacak hiçbir âlim bulunamamıştır. Şii ulemasının burada ulaşabileceği son nokta, şeriatın hukuka uygunluğunu sağlamak için beş kişilik bir heyet oluşturma fikrinden öte değildir.⁶⁸

Humeyni'nin İran'a gelişi ile başlayan İran İslam Devrimi, dini ve siyaseti özdeşleştirme anlayışında önemli bir yer almıştır. Çünkü Velayet-i Fakih bağlamında Ayetullah Humeyni, yalnızca din konusunda üst bir mertebeyi değil, devlet yönetebilme gücü ve yetkisini kast ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁹ Bu bağlamda Şiiliğin bugüne değin İran İslam Devleti ve politikasından ayrı bir şekilde ele alınmasının kabul edilebilir olmadığını açıkça söyleyebiliriz.

İmâmiyye Şia'sının İmamet konusundaki temel fikri, masum olmaları ve delaleti kati bakımından imamların hükümlerine göre hareket edilmesinin gerekliliğidir. Bu açıdan bakıldığında, imam hayattayken sıradan bir alimin içtihadta bulunması mümkün görünmemektedir. İmâmiyye Şia'sının, İmam gaybete girdikten sonra hükümetin yasadışı olduğu ilkesine özdeşleştirilmişse de var olan devletle şartlara göre uzlaşmaktadır. Yalnız gizlilik sırasında tüm hükümetlerin yasadışı oldukları kavramı her zaman temel bir kavram olarak kalmaktadır. Mesela Büveyhiler ve Safeviler gibi Şiiliğe en çok savunan devletler dahil bu ilkeyi değiştirmediler. Örneğin Şeyh Ahmed Erdebili (993/1585) Şah'a yazdığı bir mektupta "*Ödünç alınmış sultanlığın Şahı*" şeklinde tavsifte bulunarak Safevi hanedanının gerçek gücünün hükümdarlara değil masum imamlara ait olduğunu hatırlatmaktadır. Safavilerden önce de Büveyhiler döneminde, İmâmiyye Şia'sının imamların gizlendiği dönemde, İmâmiyye Şia'sının özel bir temsilcisinin olmadığını kabul edip İmamlara ait olan tüm fonksiyonlar ise sakit olmuştur.⁷⁰ Ancak

⁶⁸ Mazlum Uyar, "Velayet-i Fakih'in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi", *Dini Araştırmalar* 2.6 (2000): ss. 77-98.

⁶⁹ Bekir Hallallı, "Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989)", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 4.2 (2014): 75-96, s.76.

⁷⁰ İsmail Safa Üstün, "İmamiye Şiasında Otorite Problemi ve Ayetullah Humeyni'nin Velayet Fakih Kavramı", *Milletlerarası Tarihte ve günümüzde Şiilik sempozyumu*", İstanbul: İslam ilimler araştırma vakfı, 1993, s. 151.

Buveyhiler döneminden (h.333-447) itibaren, kayıp imamın işlevlerinin ulema tarafından yerine getirilebileceğini göstermek ve 1905 anayasa tartışmasında İslam'da demokrasinin varlığını göstermek için kullanılmıştır. Ama herkes tarafından malum olduğu üzere ilk olarak Ayetullah Humeyni tarafından ulemanın fiili lideri olarak kullanılmıştır.⁷¹ İmamın gıyabında, imamın verdiği hükümleri tebliğ etmekle geçici olarak göreve gelen naipler ve Şii alimler sorumluydular. Onlara düşen imamdaki geleni tebliğ etmektir.

Velayet-i Fakih kavramı teorisinin temeli, Şii mezhebindeki İmamet inancıdır. Velayet düşüncesi, Şia'nın itikat bakımından ana bir düzlem oluşturmaktadır.⁷² Bu bakış açısına göre siyasi otoritenin imamların manevi mirasçıları olan din adamlarının elinde olması gerekmektedir. Bununla birlikte Humeyni'nin din ve hükümet ilişkisi mevzusundaki görüşleri, Şii halkının muhalif kişiliğine rağmen hükümetle daha fazla uzlaşmaya, pasif davranmaya yönlendiren 12. İmam Mehdi'nin gelişini çabuklaştırmak için olumsuzlukların çoğalmasında beklentisine ters düşmesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Humeyni'ye göre bu şekilde bir devirde ulema, 12. İmam'ın gaybeti döneminde, hükümeti kurma Allah'ı peygamberi toplumun işlerini ilgilendiği gibi peygamberden sonra, âdil, âlim bir fakih de ilgilenmeli ki, halkın da onu dinlemesi ve ona itaat etmesi gerekmektedir.⁷³

İran'da İslam Devrimi'nden sonra tarihte ilk defa bu kavram devlet düzeninin temeli olmuştur. Klasik Şii fıkhi anlayışına ek olarak, Humeyni bir "Fakih" teorisi önermiştir. Daha önceki Şii hukukçular bile terimi, siyasi hukukun temel sorularına dayalı olarak kendi biçiminde ayrı bir bölümde sınıflandırmışlardır. Humeyni, "İslami bir hükümet kurma" terimini Şiiilikte ilk kullanan kişi olmaktadır.⁷⁴ Elbette Humeyni'nin

⁷¹ Ahmed El-Kâtibî, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi Şuradan Velayet-i Fakihe*, çev. Mehmet Yolcu Ankara: Otto yayınevi, 2016, s. 155.

⁷² M. Serkan Taflıoğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı "Velâyet-i Fakih"', s.96.

⁷³ Hümeyni, *El-hükûmatu El İslâmiyatu*, s.49; Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiiilik", *a.g.e.*, ss. 228-229.

⁷⁴ M. Serkan Taflıoğlu, *a.g.m.* s. 97.

getirdiği Velayet-i Fakih teorisine ulemadan bazıları karşı çıkmıştır. Gaybetin gölgesinde içtihadın haram olduğunu ileri süren İmametin velayet- i Fakih nazariyesine karşı negatif bir tavır geliştirileceği son derece aşıkardır. Çünkü bu anlayışa göre alimler ve müçtehitler içtihat için koşulmuş bulunan ilahi bilgi ve masumluk vasıflarına haiz değillerdir. H. 5. asırdan itibaren bazı alimler içtihad kapısını açmaya karşı çıkmış ve bugün bile bir kısım alimlerin Velayet-i Fakih meselesine ve fakihin gaybet döneminde devlet kurmaya kalkınmasına karşı negatif tutumu devam etmiştir.⁷⁵ Çünkü İmamlarda bulunan ilahi bilgi ve masumluk vasıflarına sahip değillerdir. Fakihler veya müçtehitler masum olmadıkları için imamların yerine geçmeleri mümkün değildir. İmamların görevi peygamberlerin görevidir nasıl ki Peygamberler masumlarsa küçük ve büyük günahlardan korunmuşlarsa ve Allah'tan bilgi alıyorlarsa, imamlar da aynı yetkiye sahiplerdir. Müçtehitlerde ise aynı yetki olmadığı için imamlara düşen görevleri tam hakkıyla yerine getirmezler. Fakat Humeyni'nin gelişinden önce Şii ulama, mutlak gücün imamın bulunmadığına inanıyordu, ancak bazen belirli koşullar altında, kendi altındaki hükümetle uzlaşmaya çalışmışlardır. Açıktır ki İslam Devrimi öncesinde ulemanın siyasi otoriteden tamamen izole olduğu iddiası çelişkilidir. Hatta ulamanın bir kısmı bu ilişkinin caiz ve müstehap bulunduğunu söylerken, diğer kısmı ise vacip olduğunu iddia edecek kadar ileri gitmiştir. Siyasi iktidarla birlikteliğin dorukta olduğu Safevi döneminin bunun en güzel örneğini oluşturduğu söylenebilir. Bu ilişkiden uzak duran ulemadan bazı kişiler çok ciddi eleştirilerle karşılaşmışlardır. Bu nedenle Safevî dönemi, ulemanın Şii devletinin gölgesinde dahi siyasî işleri yönetebildiğini göstermesi bakımından Velayet-i Fakih anlayışı için önemli bir aşamadır.⁷⁶ Ancak bununla beraber Şii siyaset felsefesindeki temel kırılmanın Humeyni ile gerçekleşmiş olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Humeyni,

⁷⁵ Ahmed El-Kâtibî, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi Şuradan Velayet-i Fakihe*, s.315.

⁷⁶ Mazlum Uyar, "Velayet-i Fakih'in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi", *Dini Araştırmalar* 2.6 (2000): 77-98, s.78

milletvekillerine yazdığı bir mektupta sorunun ne olduğunu ve ne yapmaları gerektiğini şu şekilde belirtmiştir:

*İslam Devletimizin liderliğini bırakmayız Siyaset dünyasında İslami menfaatlerinin koruyabilecek bir kimseyi sevmeliyiz. Ehli-i kible tarafından seçilen âdil bir mürşit yeterlidir. O halde onun emirlerine boyun edilmelidir.*⁷⁷

Sonuç olarak özellikle klasik dönemdeki Şii inancında gizlilik döneminde Müslümanlar üzerindeki politika egemenlik hakkı kimseye sahip değildir. Hümeyni'nin önerdiği Velayet-i Fakih kavramından yola çıkarak, fakihler artık ümmetin ötesinde bir peygamber ve masum imamın naibi olarak siyasi bir velayete sahip oldukları Velayet-i Fakih teorisini yeniden inşa etmişlerdir. Elbette Hümeyni devrimden önce bu teoriyle dinî ve siyasî mücadelelerde Şii din adamlarının çoğunu ikna edememişse de ancak halkın çoğunu inandırmıştır. Peygamber'in vefatından sonra, ümmetin meşru hali ve idaresi ismet sıfatından belirlendiği için, bu bağlamda ümmetin velayeti doğal olarak Hz. Peygamberden sonra 12 masum imamın hakkıdır. Ancak bu imamların sonuncusu olan on ikinci imamın, yani Muhammed b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed el-Mehdî el-Muntazar'nin (gaybeti 260/874) ortadan kaybı olunca gizlenme dönemi başlamıştır. Bu durum karşısında masum imamların olmadığı bu zamanda Müslümanların imami ve koruyucusunun kim olduğu sorusu Şiiler için hayati önem taşımaktadır. Böylece İran devriminden sonra Şiilik yeni bir tarih çizmiştir.

4. Günümüz İslam Dünyasında Şiiler

Yaklaşık h. II. asırda ortaya çıkan ve çeşitli kollara ayrılarak ve büyük değişimlere uğrayarak varlığını sürdüren bir mezhep olan Şiilik'ten günümüzde bahsedebilmek için

⁷⁷ Firoozeh Papan-Matin, "The Constitution of the Islamic Republic of Iran", Tahran,1989, *Iranian Studies* c1, s. 174; İmam Hümeynî, *Keşf-i Esrar*, İntişârât-ı, Kum/ İran 1979, ss.175-181.

1979'da İran'da meydana gelen İslam Devrimi önem arz etmektedir.⁷⁸ “İran İslam Devrimi” tamamen Şii zemin üzerinde Şii motifleriyle işlenmiştir. 1979'dan sonra Sünni-Şii birlikteliği nedeniyle zaman zaman “birleşme” haftaları kutlanmaya söz konusu olmuş ve bu devrim Şia'ya farklı renk katan bir olay olmuştur.⁷⁹

Günümüzde Şiilik denilince akla İmâmiyye Şia'sı gelmektedir. İmâmiyye Şia'sı denilince de öncelikle bir ülke olarak İran akla gelmektedir. Bugün Müslüman ülkelerdeki Şii nüfusun mevcut durumu net olarak bilinmese de çoğunluğun yaşadığı ülkeler İran, Irak, Azerbaycan ve Bahreyn'dir.⁸⁰ Şia mezhebinin çeşitli kolları bulunmaktadır. Bunlardan İmâmiyye, Zeydiyye, Nusayrilik, İsmailiyye ve Dürzilik varlıklarını sürdüren Şiiliğin alt kollarıdır.

4.1.İmâmiyye Şiası

Şia çatısı altında yer alan ve bazı devletler tarafından resmi mezhep olarak da kabul edilen mezhep İmâmiyye Şia'sıdır.

Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'in soyundan ismi imametle⁸¹ irtibatlandırılan ismi etrafında kendisine itaat farz kılınan imam olduğu söylentileri bulunan ilk kimse ve imamların altıncısı Cafer es-Sadık'tır.⁸² İmâmiyye kavramı, bazı kaynaklarda, tıpkı Şia ve Rafıza da görüldüğü gibi imamet konusunda nas ve tayin ile atanmayı koşul koyan birçok fırkayı tanımlamak için bir üst kimlik veya çatı mefhum olarak kullanılmaktadır.⁸³ Bu mezhep mensupları kendi mezheplerinin Hz. Peygamber zamanda ortaya çıktığını ve

⁷⁸ Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993, ss. 143, 188.

⁷⁹ Hasan Onat, *Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi*, Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı, 1996, s. 18.

⁸⁰ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-makâlât*, Dâru-l Müfid li Taba'ti ve Naşri ve Tavzi' 1993, Beyrut, s. 41; Hasan Onat, “İmamiye Şiası”, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu, Ankara: Grafiker Yayınları, s.205.

⁸¹ Şeyh Müfid, *a.g.e*, s. 65.

⁸² Hasan Onat, “İmamiye Şiası”, s.185.

⁸³ Metin Bozan, *İmamiyye Şiası'nın oluşumu (Masum Oniki İmam İnancının Ortaya Çıkışı)*, Ankara: İSAM Yayınları, 2018, s.43.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra on iki imamın önderliğinde devam ettiğini iddia etmişlerdir.⁸⁴

İmâmiyye Şiasında Cafer es-Sadık altıncı imam olarak kabul edilir. Bu mezhebe göre Cafer es-Sadık döneminin ardından, özellikle Musa el-Kazım döneminde nas ile tayin anlayışı ortaya çıkmıştır. Cafer Sadık'tan önce yaşayan ve imam olduğu söylenen isimler de vardır. Onlar Ali b. Ebi Talib, Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali, Ali b. Hüseyin ve Muhammed Bakır'dır. İmamiye Şia'sına göre Hz. Peygamberden sonra masum İmamlar on iki adet olup bunlar Hz. Ali b. Ebu Talib ile başlayıp Hasan ve Hüseyin ile devam eder. İmamet silsilesi Hasan'ın nesliyle değil, Hüseyin'in çocuklarıyla sürer. Böylece tam on ikinci imam olan Muhammed el- Mehdi (Mehdi-i Muntazır)'ye kadar devam eden bir silsile olur⁸⁵. Bunların her biri kendisini açık ikrarla tayin ve vasiyet etmiştir. İşte İmâmiyye bu tayin ve vasiyet zinciri de ilahi tertibe uygun olarak cereyan ettiğine ittifak eden bir firkadır. İmâmiyye, Şia'nın büyük bir çoğunluğunu teşkil eder.⁸⁶

İmamiye'nin dîni görüşlere değinecek olursak İmâmiyye'e göre din, Ehl-i Sünnette olduğu gibi iki temel bölümde görülmektedir. Bunlar Usulü d-Din (itikad) ve Furuu-Din (ibadet ve muamelat)'tır. İmâmiyye'e göre İtikadi esaslar Tevhit, Nübüvvet, İmamet, Adalet ve Mead olmak üzere beştir. Bu beş temel esasla beraber bazı meseleler daha vardır ki bunlar doğrudan Usulü d-Din ilgili olmamakla birlikte İmâmiyye Şia'sı tarafından itikadı konular arasında sayılmaktadır. Bunlar da İmâmiyye'yi Ehli Sünnet'ten ayıran önemli noktalar. Bu görüşler Rica'at, Beda ve Takiyye'dir.⁸⁷ Diğer itikadı

⁸⁴ Ebu Cafer Şeyh Sadük Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Babeveyh, *Meâni'l-Ahbâr*, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslam, H:1379, s.91; Metin Bozan, "İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru.", *Ankara İlahiyat Yayınları* (2007), s.30; Abdül Mü'min Nâbilatu, *Naş'atu E-Şî-a-tu El İmâmiyyetu*, Bağdad: Matba' İrşâd, 1968, s.254.

⁸⁵ İbnü Babeveyh, *Meâni'l-Ahbâr*, ss.90-91.

⁸⁶ Abdülhamid İrfan, *İslâm'da İtikâdi Mezhepler ve Akâid Esasları*, trc. M. Saim Yeprem, İstanbul: Marifet Yay., 1994, ss.39, 41.

⁸⁷ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-makâlât*, s.46; Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şiası: Câferiyye Mezhebi, Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, s.201.

görüşlerinden de İsmet sıfatı görüşüdür, İmâmiyye'nin en önemli itikadi görüşler arasında sayılmaktadır⁸⁸.

İmâmiyye Şia'sına göre Furu-u Din, İbadet ve Muamelat olarak ikiye ayrılır. İbadetler Namaz, Oruç, Hac, Zekat, Humus, Cihad, el- Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nahyu' anil-Munker, Tevella ve Teberra'dır. Muamelat kişisel hukuk, evlenme, boşanma, miras, ticaret ve benzeri uygulamalardır. Furuu d-Dine ait görüşler Ehli sünnete çok yakındır bunun sebebi de İmâmiyye Şia'sının fikhî açıdan Sünni olan Hanefi fıkhi ile olan benzerliğidir.⁸⁹ Gaybet İnancı da İmâmiyye Şia'sının temel inanç esası haline gelmiştir. On birinci imam Hasan el-Askeri halife bırakmadan vefat etmesi İmâmiyye Şia'sında beklenmeyen bir olay olmuştur. Hasan el-Askeri'den sonra İmamın kim olacağı sorgulanmaya başlanmıştır. Buna verilen cevaplar sonucunda Şii toplumu farklı gruplarına bölünerek birbirlerini küfürle suçlamışlardır. Kimine göre Hasan el-Askeri düşmanlarından korktuğu için evladını gizlemiştir kimine göre ise bu konuda susmuş bir görüş ortaya atmaktan çekinmiştir. Bunun sonucu olarak çoğu Şia, İmam'ın kim olduğunu kanıtlamak için önce rivayetlere başvurmuştur. Yapılan yorumlar, farklı görüşlerin ortaya çıkmasına ve Kat'iyye içinde alt bölünmelere neden olmuştur. Böylece İmamın gaybeti fikri ortaya çıkmış, daha sonra gelişen ve İmâmiyye'nin temel inançlardan biri haline gelmiştir.⁹⁰

Sonuç olarak İmâmiyye Şia'sına göre on iki İmam, Hz. Ali ile başlayarak Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Ali bin Hüseyini (Zeynu'l-Abidin), Muhammed el-Bakır, Cafer es-Sadık, Musa El-Kazim, Ali er-Riza, Muhammed et-Taki, Ali en-Naki, Hasan El Askeri ve son olarak Muhammed el-Mehdi'dir. İmameti bu kimselere nispet edenlere İmâmiyye

⁸⁸ Eş-Şerif el-Murtazâ, *eş-Şâfi fi'l-imâme*, nşr. Abdüzzehrâ el-Hüseyinî el-Hatîb, Tahran, 1986, ss.299- 300.

⁸⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şiası: Câferiyye Mezhebi, Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, ss. 228, 234-237.

⁹⁰ Sa 'd b. Abdullah el-Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırağ*, nşr. M. Cevâd Meşkûr, Tahran 1963, ss. 104-107; Abdülm Mü'min Nâbilatu, *Naş'atu E-ş-Şi-a-tu El İmâmiyyettu*, s.292, Cemil Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2016: 127-144, ss.84-87.

denir. İmamet nispet edilirken mutlaka birbiri ardınca devam etmesi gerekmektedir. Diğer mezheplerde olduğu gibi Şiiilikte (İmâmiyye)'de ortaya çıktığından beri günümüze kadar tarihsel açıdan farklı ve değişik süreçler geçirmiştir. Günümüzde İran başta olmak üzere dünyanın her tarafında yayılmaktadırlar. İleride üzerinde durulacağı üzere son zamanlarda da Afrika'da yoğun bir şekilde yayılmaya başlamışlardır.

4.2 Zeydilik

Zeydiyye Şia fırkalarının en ılımlısı ve Ehl-i Sünnete en yakın olanıdır. Siyasi olarak Zeyd b. Ali, H.II. yüzyılda Ali'nin (H. 122) isyanıyla ortaya çıkan Zeydiyye'nin adı Zeyd b. Ali'nin ismine nispet edilmiştir. Ali, H. 61'de Kerbela olayından sonra Hz. Hüseyin ve yakınlarının şehadetinden sonra Emevilere isyan eden ilk kişi Zeyd bin Ali'dir. Bu ayaklanmadan imamet tartışmasında yaygın olarak söz edilmektedir. Böyle bir ortamda Hişam ve Yusuf b. Ömer bu fırsatı kullanmışlardır. Zeydi askerler arasında Hz. Peygamberden sonra kimin İmam olması gerektiği ve Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer hakkındaki görüş ciddi bir tartışma haline gelmiştir. Buna bir çözüm bulunamayınca bu konuyu doğal olarak Zeyd b. Ali'ye yöneltmişlerdir. Zeyd b. Ali de Hz. Peygamberden sonra mutlak anlamda Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini söylemiş ama Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer hakkında olumsuz bir şey söylemeyip onları iyilikle anmış ve neden olarak da "Babamdan onlar hakkında sadece iyiliklerden başka bir şey duymadım ve onlardan uzaklaşmayacağım ama Hz. Hüseyin'i öldüren ve Medine'ye saldıran ve Allah'ın evini yakan Ümeyye Oğullarına karşı isyan ettiğimi söylüyorum." diye cevap verince askerlerden bir grup aldığı cevaptan ikna olmamış ve Zeyd b. Ali'den ayrılmışlardır. Zeyd b. Ali, kendisini terk edenlere "Rafaztumuni/Beni terk ettiniz." demiştir. O günden sonra bu ayrılanlar Rafiziler olarak anılmışlardır.⁹¹ Zeyd b. Ali'nin yanında kalanlar ise

⁹¹ Daha geniş bilgi için bkz. Allâmatu Al Hâfizu Abi'l- Hasan Aliyyu b. Al Houseyni A-Zeydiyye, *Kitâbu Al-Muntazi' Minal Muhît bil İmâmat*, s. 52.

Zeydiler olarak isimlendirilmiştir.⁹² Ancak bu noktada Zeydilikten bahsetmek mümkün olsa da buna dayanarak Zeydiliği müstakil bir mezhep olarak kabul etmek zordur. Abbasîlerin iktidarı ele geçirmeleriyle birlikte onlara karşı mücadelelerine devam etmişlerdir. Bu mücadele girişiminde ilk isyancı Ali Oğullulardan Muhammed b. Abdullah (ö.145) ve Zeydi olarak bilinen kimselerin onun yanında buldukları için bu isyana Zeydi isyanı denilebilir. Muhammed b. Abdullah'ın isyanından sonra Muhammed'in kardeşi İbrahim Basra'da bir isyan başlatmıştır. Bu isyan hareketleri, Zeyd b. Ali'nin fikirlerinin ortada olması açısından Zeydiler için siyasi bir hareket olarak görülebilir. Ama belki bu peş peşe isyan girişimlerine Zeydiyye'nin siyasi hareketleri demek yerine Ali'nin oğullarının siyasi eylemleri olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Teşekkül sürecinde ise Zeydi düşünceleri sistemleştiren ilk kişi Zeydiyye mezhebinin kurucuları Zeydi b. Ali'den sonra ikinci sırada Kasım b. İbrahim er-Ressi (ö.246) görülmektedir. H. 246 yılından önce teşekkül sürecinin başladığı söylenebilse de Zeydilerin kaynakları o tarihten itibaren ayrı bir mezhep olarak kaleme alınmıştır.⁹³

Zeydilerin kurduğu devletler denilince akla iki devlet gelmektedir. Bu devletler Taberistan ve Yemen'de hakimiyet kurmuştur. H. III. asrın ortalarında (H. 250) Zeydiler Hazar Denizi'nin güneyinde Taberistan bölgesinde İlk devletlerini kurmuşlardır. H. 284 yılında da Zeydiler tarafından diğer bir devlet Kasım Ressi'nin torunu Hadi İlle'l-hak Yahya b. Hüseyin b. Kasım önderliğinde Yemen'de kurulmuştur.⁹⁴

⁹² Ebû Ca'fer Muhammed Taberî, *Tarihu'l-ümem ve'l-mülük*, M. Ebu'l-Fadl İbrahim, 7.C. Beyrut, s.184; Nâbilatu Abdulm Mümin, ss.86-87, Mehmet Ümit, "Zeydiyye Mezhebi'nde Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ", *İlahiyat Akademi* 5: ss.129,146, Ethem Ruhi Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 304, Muzaffer Tan, İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci, Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 31; Muharrem Akoğlu, *Mezhep Olgusu Bağlamında Şia ve Irak'ta Şiilik*, Kayseri 2013, ss. 65-66.

⁹³ Yusuf Gökçalp, "Zeydilik", *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu, Ankara, Grafiker Yayınları, ss. 214, 215, 218.

⁹⁴ Mehmet Ümit, "Zeydilik", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Saffet Sarıkaya-Mehmet Ümit, Ankara: Nobel Yayınları, ss. 129, 131.

Zeydiyyenin temel itikadi görüşleri, Tevhid, Adalet, el-Va'd ve ve-Vaid, Emr-ibil-Ma'ruf ve Nehy-i An'il- Münker ve İmamet olmak üzere beş esastır.⁹⁵ İmâmiyye Şia'sı ile inanç noktasında ayrıldığı ilke ise İmamet konusudur. Zeydilere göre İmamet, Hz. Peygamber'in vefatıyla beraber Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafetlerinin geçerli olduğuna inanmaktır.⁹⁶ Peygamberimizin damadı, Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın çocuklarının halife olmalarını ise daha efdal olarak kabul etmişlerdir. Halifenin Müslümanlar tarafından seçilmesini şart ve seçilen kişinin kendisinin lider olduğunu ilan etmesiyle halifelığının gerçekleşeceğini ifade etmişlerdir.⁹⁷ Zeydiyye'ye göre İmamlar sadece Hz. Hüseyin'in soyundan olmayıp Hasan soyundan da olabilirler.⁹⁸ İmamların masum oldukları ve doğuştan alim olmaları fikrine karşı çıkarlar. Peygamberler alim olarak doğmamışlarken imamların alim olarak doğmaları mümkün değildir. İmam gerekli şartları taşıdıktan sonra insanlar ona biat etmezse de kendisi imamlığını ilan edip meşru bir imam olarak tanımlanır.⁹⁹ Zeydilere göre Zalim ve sapkın bir imama karşı savaşmak zorunludur hata Peygamberin emridir.¹⁰⁰ Son olarak Zeydiler İmâmiyye Şia'sından en ayrıldığı önemli başka nokta ise geçici evliliği yani mu'ta nikahını, Zeydilerin kesinlikle kabul etmemesidir. Çünkü Hz. Peygamber hayatayken yasaklamıştır.¹⁰¹

⁹⁵Yusuf Gökalp, "Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 7.2 (2007): 95-112.s. 97.

⁹⁶ En-Nevbahtî, *Fırâku'ş-Şia*, Beyrut 2012, c. 1, s.54.

⁹⁷ Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da Fikhî Mezhepler Tarihi*, çev. Abdulkadir Şener", İstanbul: Hisar Yayınevi (1976), s.149.

⁹⁸ Ahmad b. Muhamad b. Hasan Rassâs, *Misbahu'l- ulûm fî Ma'rifeti Hayyi'l- Kayyûmmi*, Beyrut 1997, s 86.

⁹⁹ Rassâs, *Misbahu'l- ulûm fî Ma'rifeti Hayyi'l- Kayyûmmi*, s.70, İsa Doğan, "Zeydiyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, Tebliğler ve Müzakereler İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İlmî Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 221.

¹⁰⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Al Allâmatu Al Hâfizu Abi'l- Hasan Aliyyu b. Al Houseyni A-Zeydiyye, s.58.

¹⁰¹ Arravdu- Annâziru lil Alâmati Assiyâği, *Kitabu Annâziri Şarhu macmu' Fikhul Al kabiru*, Mısır 1349, s. 26.

4.3. Nusayrilik

Nusayrilik Şii gruplara mensup kişilerce oluşturulmuştur. Kendilerini Şiiliğe nispet etmelerine rağmen Şiiliğin temel İnançlarına aykırı olan bir fırka olduğu görülmektedir. Tabi ki Şii kökenli bir fırkadır ancak tarihi süreçte kapalı bir inanç toplumu haline gelmişlerdir. Muhammed b. Nusayr'ın bazı aşırı görüşlerinden dolayı ona nispetle Nusayri olarak isimlendirilmeyi pek hoş görmezler. Kendilerine hoş gördükleri isim ise özellikle bu son zamanlarında "Alevi" ya da "Arap Alevi"sidir.¹⁰² Bazı görüşleri onları İslam'dan ayıran bir mezhep haline getirmektedir. Bu bakımdan bütün olarak batını tevillere sığınarak farklı din ve grupların fikirlerinden etkilenerek oluşmuş bir fırka olarak tanımlanmaktadırlar. H. III. yüzyılda ortaya çıkan batını bir harekettir.¹⁰³ Görüşleri Hz. Ali'nin ilahlığını benimseme noktasına varıncaya kadar ileri safhalara ulaşmıştır. Hatta şهادetlerini şu şekilde getirmektedir. "Ali b. Ebi Tâlib'den başka ilah olmadığına şهادet ederim".¹⁰⁴ Bundan dolayı Gulat-ı Şia denilen ve mu'tedil Şiiler tarafından bile kabul edilmeyen aşrı gruplar içinde kabul edilirler.¹⁰⁵ Şiilerin kendi kaynaklarını incelediğimiz zaman, Şia'nın ilk mezhepler tarihi yazarlarından en- Nevbahtiye göre Nusayriliğin kurucusu İbn Nusayr, Şii İmâmiyye'nin İmamlardan Ali en- Naki, Hasan el- Askeri ve Muhammed el- Mehdi'nin imamet zamanlarında yaşamış ve H.227 yılında vefat etmiştir. Daha Ali en-Naki'nin döneminde İbn Nusayr'ın, kendisinin Ali en-Naki tarafından görevlendirilmiş bir peygamber olduğunu iddia etmesiyle birlikte en-Naki bahsinde uç düşünceler ileri sürülerek tenasuhtan bahsetmiştir. Ali en-Naki'nin ilahlığından söz edip haram şeyleri helal kılan bir kişi olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶

¹⁰² Halil İbrahim Bulut, "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik", *Ortadoğu Yıllığı* (2011): 579.s.5.

¹⁰³ Al Murâbit Ala Sâhil El- Şâmi, "Kitabu Aşşî-atu, An Nusayriyatı", *Kitâbu Badyâ*, Akbaru maktabatın Arabiyatın Huratın, s.4.

¹⁰⁴ Ahmet Turan, "Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8.8 (1996): 5-18. s.10; Rene Dussaud, *Histoire et Religion Des Nosairis*, Librairie Emile Bouillon, Paris 1990, s.193.

¹⁰⁵ Mazlum Uyar, "Nusayrilik", *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu, 5. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları, s. 297.

¹⁰⁶ En-Nevbahtî, *Fırâku 'ş-Şia*, s.147; Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepler Tarihi*, s.392.

Nusayriliğin ne zaman ortaya çıktığına bakınca kendilerine mensup olanlara göre Nusayrilik Gadir-Hum'da ve Kerbela'da gerçekleştiren olaylara dayanmaktadır. Özellikle Gadir-Hum'da Hz. Peygamber kendisinden sonra halifenin Hz. Ali olacağını bildirmiştir. Ancak Hz. Muhammed'in vefatının ardından sahabeleri Hz. Ali'nin hakkını gasp etmişlerdir. Nusayriler de hiçbir zaman gasp edenlere biat etmemişlerdir. Onlar her zaman Ehli Beyt'in yanında olup onların yardımcılarıdır.¹⁰⁷ Ama klasik makâlât ve fırak eserlerini incelediğimiz zaman h. 270 yılında vefat eden İbn Nusayri zamanında Nusayriliğin ortaya çıktığı görülmektedir. h. 358 tarihinde vefat eden İbn Hamdan tarafından sistemleştirilmiştir. Ama fırkanın takiyeciliği ve gizli tutumu ile batını yorumları etrafında kurulmasından dolayı günümüze kadar tam olarak nasıl bir hareket olduğu bilinmemektedir. Buna karşın denilebilir ki Nusayrilik günümüzde yaşayan aşırı Şii bir harekettir.¹⁰⁸

Nusayrilerin iman konusundaki görüşlerine baktığımız zaman batını gizlilik ve teville dayandıkları için İslam dininin dışında bir fırka olarak sayıldıkları görülmektedir. Onlara göre Allah inancı şu şekildedir: Allah özü tanınmayan bir varlıktır. Allah'ın tam olarak tanınması ve bilinmesi mümkün olmadığı için Allah ilk mahluklarından Hz. Ali'ye dek yedi devir olarak nitelendirilen aşamalarda peygamberlere hulul ederek insanlara kendisini bildirip emir ve yasaklarını açıklamıştır. Allah, en son Hz. Ali'ye hululde bulunmuştur. Bu şekilde Hz. Ali ilah, Hz. Peygamber hicap, Selman da bab olunmuştur. Hz. Ali hicapta saklanmıştır. Selman bab olduğu için onun sayesinde kendisini tanımlamıştır.¹⁰⁹

Nusayrilerin temel inançlarından biri de tenasüh olarak kavramsallaştırılan ruhların beden değiştirecekleri inancıdır. Tenasüh kelimesi, Arapça bir kelimedir, nesh

¹⁰⁷ Halil İbrahim Bulut, "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik.", s. 6.

¹⁰⁸ Mazlum Uyar, "Nusayrilik", *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s.295.

¹⁰⁹ Muhammet Raşit Batur, "Nusayriliğin Teşekkülü ve İnanç Esasları", *İnsan & Toplum Dergisi* 3.5 (2013): 55-84, s.67.

kökünden türetilmiştir. Bir şeyi iptal etmek veya başka bir şeyle değiştirmek anlamına gelmektedir¹¹⁰ yani bedenlenme, modern dönemdeki isimlendirmeye reenkarnasyondur. Batı dillerinde; Latince “renovatio” (yeniden doğma), “reincarni” (yeniden bedenleşme bürünme), “transmigrare” (ruh göçü); Grekçe “metempsychsis” (yeniden bedenleşme) gibi anlamlar anlamda gelir. Fransızca dil sözlüğü olan Le Robert, “réincarnation” için “yeni bir bedene bürünme” anlamını verirken “métempsyose” için “ruhun başka bedenlere hayvanlara ve hatta bitkilere geçebileceği” yazılır. “Ruhların birbirini takip eden göçleri”, “ruhun bir bedenden başka bir bedene olan göçü” ise “transmigration” olarak ifade edilir¹¹¹. Nusayrilere göre kişi bu hayatta iyi bir insan olarak yaşarsa öldükten sonra daha üst makamdan bir bedenle yeniden doğana kadar nur haline gelmeye devam eder. Ama kötü bir insan olarak yaşarsa öldükten sonra yaptığı günahlar Allah tarafından cezalandırılması amacıyla bir başka bedenle tekrar doğar. Günahkâr kişinin işlediği günah eğer çoksa bir daha ki gelişinde bir önceki hayatından daha aşağı ve daha kötü bir bedende tekrar yaşayacaktır.¹¹² Bu yüzden Nusayriler hayvanlara karşı çok iyi davranmaktadırlar. Çünkü o hayvanların daha önce cezalandıran ruhlar olabileceğine inanırlar.¹¹³

Nusayrilerin günümüzdeki durumuna baktığımızda buldukları ülkelerin başında Suriye’deki mevcut olan hükümetin Nusayri inancına mensup olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Suriye’de Nusayriler hem askeri hem de siyasi kurumlarda değişik düzeylerde buldukları için sayıları artmıştır. Şam başta olmak üzere Cebelü’n-Nusayriyye de Nusayrilerin günümüzde en yoğun bulunduğu bölgedir. Lübnan’da da

¹¹⁰ Ali İhsan Yitik, “Tenasüh”, *Türkiye Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, c.40, s.441.

¹¹¹ Ayşe Yalçın, *Nusayrilerle ilgili Fransızca Kaynaklarda Yer Alan Bilgilerle Mülakat Sonucu Elde Edilen Verilerin Mukayesesi: Hatay Nusayriliği Örneği*, Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020. S.43; Josette Rey-Debove, Alain Rey (yayına hazırlayan), *Dictionnaire Le Nouveau Petit Robert*, “métempsyose” maddesi (s. 1395), “réincarnation” maddesi, s. 1912 ve “transmigration” maddesi s. 2295, Paris, 1994.

¹¹² Nevbahtî, *Fıraku’ş-Şi’a*, s.79-81.

¹¹³ İnan Keser, “Nusayrilik: *Arap Aleviliği*”, Karahan Kitabevi, 2011, ss.38-39.

özelikle Lübnan'ın kuzey bölgesinde yaşanmaktadır. Türkiye'de de Hatay, Adana, Mersin şehirlerinde yaşamaktadırlar. Türkiye'deki Nusayrilerin çoğu Arap olduğu için Suriye'deki Nusayrilerle ilişkileri sürdürmektedirler.¹¹⁴

4.4. İsmailiyye

İsmailiyye'nin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte İsnâaşeriyye'nin altıncı Şii İmami Cafer es-Sadık'ın son döneminde ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Bir rivayete göre İsmail babasından üç yıl önce vefat ettiğinden dolayı imamet görevini onun yerine küçük kardeşi Musa Kazım'a devretmiştir. İsmail b. Cafer'in babası Cafer es-Sadık'tan sonra imam olacağına inanan ancak İsmail'in vefatından sonra da bu inançtan vazgeçmeyenlere İsmaililer denilmektedir ve İsmaililiğin görüşü devam ettirilmiştir.¹¹⁵ Başka bir rivayete göre Cafer-i Sadık hayattayken H. 145 yılında oğlu İsmail Urayz'da vefat etmiş ve cenazesi Medine'de bulunan Baki mezarlığına defnedilmiştir. Fakat ona bağlı topluluklar İsmail'in İmam olması gerektiği düşüncesiyle İsmail'in ölmediğini Abbasi halifelerinden ona zarar gelmemesi için babasının takiyye yaptığını iddia etmişlerdir.¹¹⁶ Mezhep mensuplarına göre daha sonra geri döneceğine inanılmıştır. Hatta Mehdi olduğunu iddia eden kimseler de ortaya çıkmıştır.¹¹⁷

İsmailiyye mezhebinin değişik isimleri vardır. Bunlar İsmaililik dışında Karamita, Batiniyye, Talimiyye, Sebeiyye'dir. İsmailiyye'nin farklı toplulukları farklı zaman ve yerlerdeki görüşleri ile bağlantılıdır. Karamita, İsmaililere karşı kötülük amacıyla kullanılan bir isimdir. Batniyye ismi de dini nasların gizli anlamları olduğunu iddia ettikleri için o gizliliği ve batiniliği anlamadan sadece zahiri anlamlara giderek hiçbir

¹¹⁴ Mazlum Uyar, "Nusayrılık", *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu, 5. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları, ss.333,334.

¹¹⁵ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s.304; Muzaffer Tan, *İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci*, Doktora Tezi, Ankara 2005, s.31.

¹¹⁶ Muhammed b. Abdülkerîm, eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, nşr. M. Seyyid Kîlânî, Kahire 1381/1961. s.196, Nevbahtî, *Fıraku's-Şi'a*, s.115.

¹¹⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Abdullah Sellûm es-Sâmerrâî, *el-Gulûv ve'l-fıraku'l-Gâliyye fi'l-hadâreti'l-İslâmiyye*, Bağdad 1982, ss,105-106; Muharrem, Akoğlu, "Mezhep Olgusu Bağlamında Şia ve Irak'ta Şiilik", s.68.

anlam ifade edemez dedikleri için İsmalililere Batıniyye denilmiştir¹¹⁸. Talimiyye ismi de daha çok Hasan Sabbah ile birlikte Alamut-Nazari İsmaililerin için kullanılan bir adıdır. Onlara göre dinin batınını sadece masum İmamlardan öğrenebiliriz başka bir yerden öğrenmeye kalkarsak aldığımız her türlü bilgi yanlış bilgi olacaktır¹¹⁹. İsmaililere karşı kullanılan başka bir isim ise Sebeiyye'dir. Bunun sebebi hakkında iki ihtimal vardır. Birincisi Cafer-i Sadık'tan sonra bazı İsmaililer tarafından Muhammed b. İsmail'i yedinci İmam olarak kabul ettikleri için kullanılmıştır. İkinci ise Yeraltı dünyasının yönetimidir. Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs, Güneş, Merkür, Ay, yedi gezegene bağlı olduğu için bu isim verilmiştir.¹²⁰ Bunun dışında kendilerini daha çok Dava, Davet, Davetu'l-Hadi ya da Ehlu'l Hak olarak isimlendirmişlerdir. Diğer mezheplerde olduğu gibi İsmaililik'te (İsmailiyye diye) muhalefetin koyduğu isim olsa bile zamanla İsmailiyye topluluklarca da kabul edilmiştir.¹²¹

İsmailiyye yayılmak için bir nevi misyonerlik yapan propagandist Dâi'ler oluşturmuşlardır. Bunun için bölgeden bölgeye dolaşmaya başlamışlardır. Şam'ın kuzey bölgesinde Ubeydullah ismiyle İsmailiyye'nin merkez rehberliğini yürüten önderler kendilerini dönemlerinin Hüccet veya Muhammed b. İsmail temsilcileri saymaktadırlar.¹²² O zamanda Selemiyye şehri İsmaililerin merkezi halindeydi. Buradan İslam dünyasının her yerinde inançlarını yaymaktadırlar. Ama yayılma sürecinde İsmailiyye mezhebi gizli davet esası üzerine kurulduğu için her şeyi gizli tutmaktadırlar.¹²³ İsmailiyye tarihsel süreçte özürsüzlük ve eziyete mazursuz kalan bir mezhep olarak tanınmaktadır. Fatımi Devlet döneminin onların altın çağı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu dönemde İsmailiyye'ye mensup olan kişiler mezhebi

¹¹⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, s.228; Abdullah Sellûm es-Sâmerrâî, *a.g.e.* s.106.

¹¹⁹ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, nşr. İsmâ Fâris el-Haristânî – M. İbrâhim ez-Zağlî, Beyrut 1414/1994, s.639; Abdullah Sellûm es-Sâmerrâî, *a.g.e.* s.107.

¹²⁰ Abdullah Sellûm es-Sâmerrâî, *a.g.e.* s.107; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.* s.628.

¹²¹ Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar", Fırat Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:2 (2012), 111-145.ss. 112-113.

¹²² Naim Döner, "Gazzali ve İsmailiyye", *Şarkiyat* 8.1 (2016). *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*.s.529.

¹²³ Abdulhamid İrfan, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, İstanbul: Marifet, 1994, s. 47.

özgürlükten yararlanmışlardır. Öyle ki Fatımi Devleti'nin resmi mezhebi haline gelmiştir. İsmaililer, ilk zamanlarında kutsal kitaplar ve şeriatın hükümleri literatüründe zahir ve batın arasında bir ayırım yapmışlardır. Her lafzın bir zahiri ve bir batını bir de hakiki manasının olduğuna inanmaktadırlar.¹²⁴

İsmaililerin görüşlerinden biri de İmamet anlayışıdır. İsmailiyye'nin İmamet nazariyesine göre her şeyden önce İmamların sayısı yedidir. İmamların nas ile tayini kabul etmekle birlikte tayin şeklinin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den dışında babadan oğula geçmesini caiz görmezler. İmamlar masumdurlar. İmamların zalimlere karşı savaşmalarını ve isyan etmelerini kabul etmektedirler. İmamın emri aleminin mazharıdır ve İmamın hüccetti birinci aklın mazharıdır. Nasıl ki peygamber zahiri alemin hâkimi ise İmam da batını alemin hâkimi olup başkalarının muallimidir. Kimse İmamın vasıtası olmadan Allah hakkında gerekli bilgiye sahip olamaz.¹²⁵

Günümüzde İsmaililerin duruma baktığımızda ise Nizari İsmailileri dünyanın farklı bölgelerine yayılmış durumda oldukları görülmektedir. Bugün dünyada 20 ülkeden fazla yerde yaşamaktadırlar. Birkaç ülkeye ifade etmek gerekirse Hindistan, Pakistan ve Afrika'nın bazı ülkeleri olan Tanzanya, Kongo, Güney Afrika zikredilebilir. Dünyadaki nüfus sayıları tam olarak bilinmemekle beraber 20 milyonun üzerinde oldukları söylenmektedir.¹²⁶

4.5. Dürzilik

Şii İsmaili düşüncesinin içerisinden çıkan Dürzilik'in düşünceleri altıncı Fatımi halifesi Hâkim bi-Emrillah'ın¹²⁷ ulûhiyeti etrafında sistemleştirilmiş batını sırrı bir

¹²⁴ Muzaffer Tan, "Erken Döneminde İsmaililik İlk ve Temel Görüşleri", *Ekev Akademi Dergisi* yıl: 13 Sayı:39 2009), s.82.

¹²⁵ Haydar Oruç, "İmamet İnancı ve Şia Fırkalarındaki Farklı Yorumları" (2015): ss.7, 13.

¹²⁶ Muzaffer Tan, "İsmaililik", *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu, 5. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları, s.261.

¹²⁷ El-Hâkim-Bi-Emrillâh'nin hakkında geniş bilgi için bkz. Muhamed kâmil Hüseyini, *Taifatu dürziyye tarihuha ve akaiduha*, Mısır: Dârul Ma'rifati, 1962, ss. 53-54.

harekettir. El-Hâkim Biemrillah'ın ilahlığını iddia eden dini siyasi bir mezhep olarak Dürzilik, el Hakimiyye, el- Muvahhidun, el Muvahhidun ed-Durzi vb. isimleri bulunmaktadır. Kendilerince ilk kullanılan isim ise Ensar ve Müminin adıdır.¹²⁸ Lakin en çok kullanılan isimleri Dürziyye ve Duruz'dur. Mezhebin Dürzü ya da Dürzüyye şeklinde isimlendirilmesinin sebebi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. O görüşlerden birine göre Hakim bi-Emrillah'ın komutanlardan Ebu Mansur Anuştekin ed-Dereziye'ye nispetle kullanılmıştır.¹²⁹ Dürzi Daveti, H. 408 tarihinden itibaren Hakim'in uluhiyetini kabul edip daha önceki tüm dinleri ve şeriatleri değersiz ve geçersiz olduğunu vaaz etmeye başlamışlardır.¹³⁰ Aslında Fatımi altıncı halifesi el-Hakim bi- Emrillah'ın veziri Hamza b. Ali tarafında kurulmuştur. Bütünüyle el-Hakim'in Uluhiyet iddiaları üzerine dayanmaktaydı. Ama H. 407 yılında Hamza El-Hakim'in görüşlerini kendi lehine propaganda etmiştir. El-Hakim'in aşırı görüşlerinden beraat ettiğini söylenir. Hareket artık onun adıyla Dürz şeklinde meşhur olmuştur. Dürziliğin teşekkül sürecinde Hamza b. Ali, daha dikkatli hareket ederek rakiplerini öldürtmüştür. Tartışmasız tek lideri kalmak için gerek önemli bir yeri olan uluhiyet anlayışını ilk iddia eden el-Fergan'ı olsun gerekirse Neştekin ed-Derzi olsun her ikisini de öldürüp kendi liderliğinde varlığını sürdürmüştür.¹³¹

Dürzilerin görüşlerinin en önemlisi Tanrı anlayışıdır. Fatımilerin altıncı halifesi Hakim Biemrillah Dürziler tarafından tanrı olarak kabul edilmiştir. Ahiret veya kıyamet günü inancına da inanmaktadırlar. Ama bunun yeryüzünde olacağına insanın kendi fiziksel formunda bulunduğu yerde vaki olacağını kabul ederler.¹³² Dürzülerin

¹²⁸ Ebü İsmail Selim, *Et- Tşeyyu' El Fatımiyye Dürziyye*, Beyrut: Muasasatu Et-Tarihu Ed-Durziyu, 1952 s.69.

¹²⁹ Muzaffer Tan, "Geçmişten Günümüze Dürzilik", *e-Makâlât* 5 (2012): 61-82, ss.61, 62.

¹³⁰ Mehmet Atalan, "İnanç Esasları Açısından Dürzilik Ahmet Bağlıoğlu", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 1.1 (2009): 43-54, s. 48.

¹³¹ Ethem Ruhi Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, ss. 433, 435, Ahmet Bağlıoğlu, "Dürzilik", *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat- Sönmez Kutlu, 5. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları, ss.270-271.

¹³² Ahmet Bağlıoğlu, "Dürzilik", *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu, 5. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları ss.51-53.

görüşlerinden biri de Tekamus anlayışıdır. Tekamus gömlek değiştirme manasına gelmekte olup ruhun bir bedenden başka bir bedene geçmesini ifade eder. İnsanların ruhları bir defa ve belli sayıda yaratılmıştır. Ruhlar ölmez sadece bedenler ölür, Nusayrilerin inandığı reenkarnasyonun anlayışı tam tersidir.¹³³ Dürzi cemaat dini bakımından ikiye ayrılmaktadır. Birincisine akıllılar denir ki bunlar dini konuları bilen sağlam kişilerdir. İkinciler ise cahiller veya Şerrahûna denilen dini metinlerin sadece şerhlerini okumaktan başka bir şey beceremeyenlerdir. Öyle ki bunlar Kur'an-ı Kerim'i dahi mütalaa edemezler.¹³⁴ Dürzilerin bir başka görüşü de Yedi Esas anlayışıdır. Onlara göre daha önce gönderilen tüm dini hükümler namaz, zekat, oruç vb. yanlış ve batıl olup tamamı nesh edilmiştir.¹³⁵

Dürzilik gizli ve sırrı bir mezhep olduğu için nüfusları net bir şekilde bilinmemektedir. Bununla birlikte Lübnan, Suriye, Ürdün ve Filistin'de yaklaşık 400-540 bin Dürzi olduğu düşünülmektedir. 19.yy'da Dürzilerin Amerika, Avustralya ve Batı Afrika'ya kadar ki yerlerde yaşarlar. Dürziler, Lübnan'ın siyasi hayatında etkili oldukları için günümüzde 180 bin oldukları tahmin edilmektedir.¹³⁶

¹³³ Mevsû'atu El- Fırak El- Matlabu Es-Sânî ve-t- Tekamusu vel hulûl, <https://dorar.net/firq/3347> (Erişim: 23.04.2022); Muzaffer Tan, "Geçmişten Günümüze Dürzilik", s.70.

¹³⁴ Ethem Ruhi Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, ss.438-439.

¹³⁵ Hamza b. Alliyi, *Kitabu'n-nakdul Hafıyyi e-Tarihu, El- Maktûtâtu Akâ-ıdu ve Tarihu Dürziyu, Maktabatı Meclisu E-Şura El- İslâmiyyu*, ss. 29-33, Abdel-Rahman Badavî, *The Druzes, Asection of "The Doctrines of Muslims -II"*, Beirut 1973, ss.706, 714, 717, 718; Ahmet Bağlıoğlu, *a.g.e.*, s.282.

¹³⁶ Ahmet Bağlıoğlu, "Dürzilik", *a.g.e.* s.290.

İKİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE MALİ'NİN TARİHİ

1.Tarih, Coğrafya ve Dini Yapı Açısından Mali

Gana İmparatorluğu, M. 1076/H. 469'da Murabıtların işgalini takiben, 13. yy.'da birkaç küçük krallığa bölünmüştür. Mali İmparatorluğu bölünen küçük krallıklardan biridir. Mali İmparatorluğu dünyanın beşiğine sahip olan bir imparatorluktur. O dönemde Gana İmparatorluğu bünyesindeki küçük krallıkların en bilinen, güçlü liderleri Djgui Bilal, Moussa dit Alaköy ve Nare Famakan'dır. Süreç içinde gerçekleşen çatışmalar sonucunda Mali'nin kazanmış olduğu zaferler sonrasında Mali olarak bildiğimiz Mali İmparatorluğu, Nare Famakan ve Sogolon Kone'nin oğlu Soundiata Keita tarafından kurulmuştur.¹³⁷ Ayrıca Mali İmparatorluğu, Kankou ve II. Aboubakar'ın oğlu Kankou Moussa (M. 1312-1337) döneminde de etkisini zaferler ve gelişimlerle göstermiştir. Kankou Moussa İslam dinini benimsemiş ve 1324 yılında büyük bir refakatçi ve bol miktarda altınla Mekke'ye hac yapmıştır. Mısır'dan geçerek krala ve sarayına hediyeler sunduğu Kahire'de kalmıştır. Mali'nin Arap dünyasıyla ilk kez resmi siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri bu hacdan doğmuştur.¹³⁸

Mali İmparatorluğu tarihi sürecinde sosyal hayatlarına baktığımız zaman Mali toplumu, köylerde ve bölgelerde yaşayan ve hayatlarını, belirli norm ve kalıplara göre sürdüren aileler ve kabilelerden oluşturmaktadır.¹³⁹ Mali İmparatorluğu üç hanedan tarafınca yönetilmiştir. Bunlardan birincisi Traore Hanedanı'dır ve bu hanedanın en ünlü

¹³⁷ Muhammed Ali el-Hemşerî, *İntişârü'l- İslâm Fî Afrîkiyâ, Mektebetü'l-Abeykân*, Riyâd H.1418/ M. 1997, s. 53; Moussa Sanogo, *j.au, histoire 6'e anne, Ed donniya*, Bamako, Mali, 2001, s.16. Roger de Benoit Joseph, *Le Mali l'harmattan*, Paris 1989, s.39; Niane Djebriil Tamsir, *le soudan occidental, presence africaine*, Paris 1975, ss.36, 37.

¹³⁸ İbrahim Ali Targan, *Davlatu Mâli El İslamiya, El hayât El Misri-ya l'l El- Kitap*, 1973, s.30.

¹³⁹ El-Hâdî el-Mebrûk ed-Dâlî, *Et-Târihu's-Siyâsî ve'l-İktisâdî li Afarîkiyâ Fîmâ Verâe's-Sahrâ min nihâyet el- Karni el- Kâmis aşara ilâ bidâyet el-Karni e-sâmina aşara*, Beyrut: Dârü'l- Misriyye El-Lübânîyye, 1420/1999, s.80.

kralı Mansa Nûfin Traore'dir. İkinci hanedan ise Konate Hanedanı'dır. Bu hanedanın en ünlü kralı Curmandânâ Konate'dir. Bu iki hanedanın hüküm sürdüğü zamanda Mali, henüz küçük bir krallıktı. Ardından iktidara gelen Keita Hanedanı'nın yönetimi sürecinde, bu hanedanda kabul edilen ve oldukça etkili hükümdar, Mali'yi imparatorluk haline getiren, Mali İmparatorluğu'nun kurucusu olan, "Mârî Jâtâ" lakabıyla ünlü Soundiata Keita'dır.¹⁴⁰ Keita Hanedanı'nın (H. 629-653/M. 1230/1255), İslam'ın ilk ezanını okuyan Hz. Bilal'in çocuğu olan Lualo'nun Mendiye memleketine gelip oraya yerleşmesi, en son Kerry şehrini kurması ardından, onun soyundan geldiği iddia edilmektedir.¹⁴¹

Soundiata Keita'nın kabilesi, Sudan kökenli olduklarını iddia ederler.¹⁴² Mali İmparatorluğu, Soudiata Keita döneminde, kuzey ve güney olmak üzere iki askeri bölgeye ayrılmıştır. Her bölgenin başında asker komutanı bulunup Soudiata Keita'nin emirlerine tabi olmaktadır. Bu şekilde yürütülen askeri operasyonlar Senegal Nehri'nin dibine ulaşana kadar devam etmiştir. Böylece, ülkenin en batısında bulunan Gana eyaletlerini de içine aldığı için Sudan krallıklarının en büyüğü olmuştur. Bu dönemde Mali, askeri operasyonların yanı sıra altın yataklarından elde edilen zenginlikler açısından da zengin bir ülkeydi. Aynı zamanda zengin bir tarım ülkesiydi. Ayrıca hayvan yetiştirmekle de ilgilenmektedir.¹⁴³ Keita Hanedanlığı, Mali İmparatorluğu'nun kuruluşu ardından, birkaç yüzyıl boyunca, Senegal Nehri ve Nijer'in birçok bölgesini içeren Sudan'ın Nijer Nehri'nden Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan geniş bölgelerini elde etmeyi ve kontrol etmeyi başarmıştır.

¹⁴⁰ Soundiata veya Mari Diata Madinge kabilesinin dilinde Aslan kralı demektir. Keita ise Aşiretin ismidir.

¹⁴¹ J. T. Niyânî, *Târîhu el' Afrikıyâ el- 'Âmme*, UNESCO 1988, IV, s. 141.

¹⁴² Celâl Yahyâ, *Târîh Afrikıyâ el- Hadîs ve 'l- Mü'âsır*, el-Mektebü'l-Câmi'î el-Hadîs, İskenderiye 1999, s.32.

¹⁴³ İsmail El-Arabi, *Et s-Sahra'u El-Kübra ve Şavati'a-ha, El-Muasasatu El-Vataniyatu Lil-Kitabi, Zeyğuu Yusuf El-Cazâr-irî*, 1983, s.300.

Mali İmparatorluğu altın çağ dönemini Mansa Musa'nın (M. 1312-1337) ve kardeşi Mansa Süleyman (M. 1341-1360) saltanatı sürecinde yaşamıştır. Mali İmparatorluğu, refahının ve büyüklüğünün zirvesiydi. İçinde, imparatorluk genelinde, güvenliği ve istikrarı her yerde yaymaktaydı. Bunun temel sebepleri ise idari kurumların düzenliliği, halkın aşiret reislerine güvenmeleri ve güvenliğin sağlanmasında onlara bağımlı olmaları, kervanların ve tüccarların geniş çapta hareket etmelerine izin verilmesi, devlet ithalatını artırılması, onlara güçlü bir ordu kurma fırsatı verilmesi gibi sayılabilir. Bu sebeple, bu dönemde Mali İmparatorluğu Ordusu tüm Batı Afrika'daki en güçlü ordu olmaktaydı.¹⁴⁴ Mali'nin ünü bahsi geçen dönemde çok artmış, dönemin haritalarında geniş yer almıştır. Timbuktu¹⁴⁵, bir ticaret ve ilim merkezi haline gelmiş, altın ana deposu olarak ünlenmiştir. Birçok farklı ülkeden tüccarlar oraya gelmekteydiler.¹⁴⁶

Mali İmparatorluğunun gümüş çağ döneminde, Mansa Musa'nın imparatorluk tahtına çıkmasıyla başlayan ve yaklaşık yarım asır süren refah dönemi yaşanmışken bunun ardından Sultan Mansa Süleyman'ın vefatından (M 1360) itibaren bu yükseliş ve refah düzeyi yavaş yavaş sona ermiştir. MS on beşinci yüzyılda, imparatorluğun zor bir dönem yaşamaya başladığı görülmektedir. Boğucu bir siyasi kriz baş göstermiş ve Orta Havza bölgesinin Nijer'i Mali'den ayırmak için bağımsızlığını ilan etmesiyle imparatorluğun sütunları parçalanmış ve devletin gücü kırılmıştır.¹⁴⁷ Egemen ailenin üyeleri arasında taht için yaşanan kargaşa ve rekabet ile, doğu, kuzey ve güneyde geniş alanların ayrıldığı görülmüştür. On altıncı yüzyılın ikinci yarısında Songhai

¹⁴⁴ Ahmed eş-Şükrî, *El-İslâm ve'l-Mücteme'us-Sûdânî İbaraturiyetu Mâlî*, Abou Dabi: el-Majme'us-Sekâfi, 1999, ss.190-192.

¹⁴⁵ Timbuktu veya Tinbukti ya da Tinmbüktü: Mali İslam Krallığı'nın en önemli ticaret merkezlerinden biri olarak bilinmektedir.

¹⁴⁶ Ca'far Abbâs Hamidiyyi, *Tarihu Afrikyâ El-Hadis ve'l-muasiru*, Aman: Darul-Fikri li-Tabaati ve-n-Naşri ve t-Tavzi', 1422/2002, s.48.

¹⁴⁷ Ahmed Eş-Şükrî, *a.g.e.* s.194.

İmparatorluğu, Mali İmparatorluğu'dan ayrılma noktasına gelmiştir. Bu şekilde yeni bir imparatorluk kurarak ortaya çıkan Songhai¹⁴⁸ İmparatorluğu olarak isimlendirilmiştir.¹⁴⁹

Dünya tarihinde büyük izler bırakmış birçok imparatorluk bulunmaktadır, bu imparatorluklardan biri ise Gana İmparatorluğu'dur. Zaman içerisinde Gana İmparatorluğu da bölünerek birçok küçük imparatorluk haline gelmiştir. Bu bağımsızlığını ilan etmiş imparatorluklardan birisi de Mali İmparatorluğu'dur. Kuruluşundan sonra Mansa Musa ve kardeşi Mansa Süleyman sürecinde yaşanmış olan refah dönemi ardından gümüş çağına gerileyen Mali İmparatorluğu, varlığını sürdürmek adına, güncel dünyaya ayak uydurmuş ve cumhuriyeti ilan etmiştir. Devam eden süreçte Mali Cumhuriyeti adıyla süregelen devlet, Batı Afrika bölgesindeki varlığı sebebiyle Afrika üzerinde plan kuran dış kuvvetlerin etkisi altında kalmıştır. Bu bağlamda öncelikle İslam'ın öncelikle Mali İmparatorluğu'na ilk giriş süreci anlatıldıktan sonra, Mali Cumhuriyet dönemine de değinilecektir.

1.1.Mali'nin Coğrafi Konumu

Mali İmparatorluğu, Afrika halkını birleştiren, İslam'ın Batı Afrika ülkelerinde yayılmasında mühim bir rol oynayan, Batı Afrika'da zuhur eden en kuvvetli ve en varlıklı Afrika ülkelerinden biridir, aynı zamanda orta çağda Afrika'nın en büyük krallığı olarak bilinmektedir.¹⁵⁰ İsimlendirme konusunda da Arap tarihçiler ve coğrafyacılar, imparatorluğun ismi olan Mali adında ve bu ismin harflerini nasıl yazacakları konusunda fikir birliği içinde değildir. Aynı fikirde olan tarihçiler el-Bakri, İbn Said el-Mağrib ve el-Yakubi', isim kökünün “can sıkıntısı (ملل)” olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁵¹ Mahmoud Kaat

¹⁴⁸ "Songhai" kelimesi: Nijer Nehri Havzasında yaşayan bir kabileyi ifade eder. Mali imparatorluğundan ortaya çıkan imparatorluklardan birisidir.

¹⁴⁹ Ca'far Abbas Hamidiyyi, *Tarihu Afrikya El-Hadis ve'l-muasiru*. s.57.

¹⁵⁰ Umâr Muhammed Sâlih Bâh, *Es-Sekâfetü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyye Fî Garbi Afrikâyâ, Müessesetü'rRisâle*, 1. Baskı, Beyrut H. 1427/ M. 2006 s.49; Cemâl Muhtâr, *Târîh Afrikâyâ el- 'Âmm*, UNESCO 1985, II, s.32.

¹⁵¹ Ebî Ubeydi el Bekrî, *el-Mağribi fî zikri Biladi İfrikıyyati ve'l-mağribi, El-Masalik ve'l-Mamalik*, Bağdad: Maktabatu el-Müsanâ bi- Bağdât, s.178.

ve As-Saadi'ye gelince, onlar, kökün “Mel (مل) veya Milli (ملی)” olduğunu savunmaktadırlar.¹⁵² El-Kalkaşendî ise “Mali” olarak en doğru kökü ve yazılışı veren kişidir, ki günümüzde bile herkes tarafından o şekilde kabul edilip bilinmektedir.¹⁵³

Günümüzdeki Mali Cumhuriyeti, doğuda Nijer, en büyük Batı Afrika ülkelerden biridir. Coğrafi olarak büyüklüğü 1.240.000 kilometre olmakla birlikte nüfusu 20.000.000 küsurdur¹⁵⁴. Batıda Senegal, kuzeyde Cezayir ve Moritanya, güneybatıda Gine, güneydoğuda Burkina Faso ve güneyde Fildişi Sahili ile sınırlanmıştır. Mali Cumhuriyeti, Komşu ülkeleri Moritanya, Cezayir, Nijer, Fildişi Sahili, Gine Konakry ve Senegal'dir. Mali; kuzeyde kurak çöller, merkezde yarı çöl ovaları ve güneyde düz otlaklar olmak üzere üç doğal bölgeye ayrılmaktadır. Ülkenin birkaç dağlık bölgesi vardır, deniz seviyesinden yaklaşık 1.155 m yüksekliğe ulaşarak en yüksek zirve durumunda olan dağ ise güneydeki Hambori Tendo Dağı'dır.¹⁵⁵ Mali Cumhuriyeti, Batı Afrika'da, Sahra'nın güneyinde yer alan bir ülkedir. Ülke arazisi, alan ve sınırlar açısından eski Mali'den, Mali İmparatorluğu'ndan, tamamen farklıdır. Mali İmparatorluğu, günümüzdeki mevcut Mali Cumhuriyeti'nin tüm topraklarına yayılmış, Senegal Cumhuriyeti'ne ve Moritanya'nın birçok bölgesine, ayrıca Gine-Konakry'ye ve Nijer Cumhuriyeti'ne kadar genişlemiştir. Eski Mali, genişleyen bir imparatorluk iken, modern Mali, okyanusta limanı olmayan, diğer yağmurlar dışında dünyaya çıkışı olmayan, karayla çevrili bir ülkedir ve alanı 1.240.000 km²'dir.¹⁵⁶

Mali İmparatorluğu'nun kurulmasını kolaylaştıran birkaç jeopolitik durum söz konusudur. Murabıtlar Devleti'nin yok etmesi ile Kuzey Afrika'da siyasal bütünlük sağlayamamış gruplar birbirleri ile iktidar çatışmalarına girmişlerdir ve bu süreç

¹⁵² Abdürâhman Abdüllah bin Umran bin Es- Sa'dî, *Tarihu Sudan, Madrasatu El-Luğatu El-Arabiayati*, Paris, 1898, ss.8-9.

¹⁵³ Abâsi Ahmad El- El-Kalkaşendî, *Kitâbu Subhu'l A'sâ*, 5.Cilt, Kahire: Dârul Kütbi El hudayviyati, 1333/1915, s.282.

¹⁵⁴ Soft Arabia, <https://www.softarabia.com/mali-population/> (Erişim: 27.08.2022).

¹⁵⁵ Madi İbrahim Kante, *Et-Tehevul ed-Demokrattıyyu Fi Cumhuriyeti Mali munzu Âm 1991*, al-Maktab al-'Arabî lil-Ma'ârif, Mısır 2016, s.32.

¹⁵⁶ M.T. Hotsma, *Mûcez Dâire el- Me'ârif el- İslâmiyye Ansiklopedisi*, Çev. Muhammed Semîr Serhân vd., Merkez eş- Şârika, 1. Baskı, Şârika 1418/ 1998, XXVI. 8992; el-Hemşerî, s.79.

içerisinde de Batı Afrika için savaşamaları Mali İmparatorluğu'nun gelişmesine yol açmıştır.¹⁵⁷

1.2.Mali'nin Dini Yapısı

Mali Cumhuriyetinin Anayasasına göre devlet laikdir ve dini özgürlükler söz konusudur. Bu sebeple hükümetler bu hakka büyük ölçüde saygı duyar. Hükümet hem Müslüman hem de gayrimüslim yabancı misyoner gruplarına müsamaha göstermektedir, ancak ırk veya din temelli partilerin kurulması yasaktır ve devlet okullarında herhangi bir din eğitimi verilemez.

Ülkenin dinî tarihine bakıldığında Mali toprağında ilk tanınmış olan dinin putperestlik olduğu dikkat çeker. Geçmişte Mali başta olmak üzere Batı Afrika ülkelerinde putperestlik inancı yaygın olduğu için en kutsal dini sembollerden biri yılanıdır ve bu hayvanın kutsal olduğuna inanılır. Batı Afrika halkı yılanı tapar, çünkü yılanın ruhunun insanın ruhuna çok yakın olduğuna inanırlar ve yılanı insanlara çok yakın buldukları için ona saygı gösterirler. Ona hiç zarar vermezler. Öyleki her yıl seçilen bir kızı yılanı adak olarak takdim ederler.¹⁵⁸ Onların bakış açısına göre bu hayvanın öldürülmesi mutlaka yasaktır. Çünkü hayır ve şerrin kaynağı yılanıdır. Yılanın öldürülmesinin, öldürüldüğü şehirde hayrı engelleyeceğine ve belalara yol açacağına inanırlar. Çünkü yılan tanrının simgesidir.¹⁵⁹ Mali'deki putperestler yılanın dışında, ahşap, kil, taş gibi farklı malzemelerden kendi elleriyle yaptıkları cansız putlara da taparlar ve onlar için büyük fedakârlıklar yaparlar. Onlardan yardım beklerler.¹⁶⁰ Genel olarak Batı Afrika'nın halkı kralları kutsal olarak görürler, onlara ilaha tapar gibi ibadet

¹⁵⁷ Mebrûk Mükaddim, *El-İmâm Muhammed el-Megîlî et-Telmesânî ve Devruhu Fî Te'sîsi'l-İmâreti'l-İslâmiyye Bi Afrikyâ El-Garbiyye*, Darü'l-Garb, Oran H. 1425/ M. 2004, ss.44,45,46.

¹⁵⁸ Naîm Kaddah, *Afrikyâ Al-Gaharbiyah Fî Zilli El- İslâmi*, Maktabat El Atlas, Mısır 1961, s.34.

¹⁵⁹ Başâr Akram, *Târîhu El- İslâmi Fî Afrikyâ*, Dârul Fikri Nâşirûna ve mavzû-ûna, Amân 2014, s.24

¹⁶⁰ Başâr Akram, *Târîhu El- İslâmi Fî Afrikyâ*, s. 25.

ederler, hatta onlara göre krallar, tanrı makamındadırlar yaşatma ve öldürme gücü kralların ellerindedir.¹⁶¹

Yukarıda da ifade edildiği gibi, İslamiyet'ten önce Mali Cumhuriyetinde de diğer Afrika ülkelerinde olduğu gibi halkın dini, canlı veya cansız varlıklara tapmak şeklinde tezahür eden putperestlikti. Bunun sebebi de inançlarına göre, Afrika toplumun bağlayan ve birleştiren tek şey kendi atalarının dinine tabi olmaktı.

Mali Cumhuriyetinde İslam ve geleneksel Afrika dininden (putperestlikten) sonra üçüncü sırada Hristiyanlık gelmektedir. Ülkedeki Hristiyanların yaklaşık üçte ikisi Roma Katolik Kilisesi'ne ve kalan üçte biri ise Protestan kiliselerine mensuptur.¹⁶²

Ülkedeki Hristiyan etkisi, başta eğitim ve sağlık olmak üzere çeşitli alanlarda yaygındır. Birçok Müslüman aile çocuklarını Katolik okullarına yazdırır. Paskalya ve Noel gibi bazı Hristiyan bayramları resmî tatiller arasında sayılmaktadır. Mali'de Hristiyanlığın yayılması, on beşinci yüzyılın Portekiz misyonerlerine ve on yedinci yüzyılın Fransız misyonerlerine kadar uzanır.¹⁶³ Ülkedeki Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki ilişkiler, ülkenin kuzeydeki Hristiyanlara yönelik şiddetli zulüm olmasına rağmen ülkenin genelinde birlik ve beraberlik içinde yaşama şeklindedir.

Hristiyanlar, Mali'de eğitim ve sağlık yoluyla misyonerlik yapmaktadır. 1965'te Katolik rahipler Sokoura bölgesinde küçük bir manastır kurdular ve 40'ı rahip ve ikisi piskopos rütbesinden 42 genç erkeği bünyelerine aldılar. Piskoposluk, 1974'te rahibe yetiştirmek üzere bir Hristiyan okulu açtı.¹⁶⁴

Mali'nin dini yapısıyla ilgili verilen bu bilgi ve değerlendirmeden sonra İslam dinin Mali'ye giriş süreci hakkında bilgi vermek istiyoruz.

¹⁶¹ Başâr Akram, *Târîhu El- İslâmi Fî Afrîkyâ*, s.26.

¹⁶² [International Religious Freedom Report 2008: Mali](#). (Erişim: 27.08.2022)

¹⁶³ Mohamed Fâdil Ali Bâri – Said İbrahim, *El- Muslimûna Fî garbi İfrîkyâ Târihun ve Hadâratun*, Dârul Kutbi El-İlmiyati, Lubnân 2007, s. 178.

¹⁶⁴ Thaqaflat, <http://claudabouchacra.com/?p=433> (Erişim: 27.08.2022).

1.3.Mali'nin İslam'a Giriş Süreci

Eski tarihi kaynaklarda Batı Afrika, “Batı Sudan” ya da “Sudan” olarak adlandırılmıştır. Sudan, adı verilen bu bölgelerde Gana, Mali ve Songhai İmparatorluğu hakimiyet sürmüştür.¹⁶⁵ Bu bağlamda, Batı Afrika’da H. I. (M. VII.) yy.’da Emevîler döneminden beri İslam dini var olan bir inançtır. Bu nedenle Mali Krallığı da bu hususta İslam’a dahil olmaktadır. Çünkü Mali Krallığı o dönemde Gana İmparatorluğu’nun bölgelerinden biridir. İslam’ın Mali’ye girişini tartışırken akla gelen ilk sorulardan birisi “Mali krallarından İslam dinini ilk kabul eden kral kimdir?” olmaktadır. Bir rivayete göre Mali’de İslam’ı kabul eden ilk kralın el-Müslümâni adında bir şahıs olduğunu söylenmektedir.¹⁶⁶ İslam, Berberi tüccarlar tarafından, Mali ve Gana ile ticaretin ilişkisi olarak tanıtıldı. XI. yy.’dan XVI. yy.’a kadar, Mali ve Songgahy’nin itikatları İslam’a çevrildi veya en azından topraklarında İslam dinine izin verildi¹⁶⁷. Mali İmparatorluğun hükümdarları içerisinde Mekke ve Medine’yi ilk ziyaret eden Afrikalı Müslümanın Bârâmandân olduğu İbn Haldun tarafından söylemiştir.¹⁶⁸

El-Bekrî, Bârâmandânâ’nın İslamiyet’i nasıl kabul ettiğini ayrıntılı olarak şu şekilde anlatmıştır:

“Gana'nın ardında Mellal (Mali) isminde bir ülke vardır ve hükümdarı el-Müslümani olarak bilinmektedir, fakat ülkesinde senelerdir süren kuraklık ve verimsizlikten, hayvanları ve servetleri bitene değin yağmur için adaklarda bulunmuşlardır. Bu halde Allah kitabı Kur'an'ı Kerim'i okuyan ve Hz. Peygamberin sünnetini bilen Müslümanlardan birisi de bu ülkeye gelmiştir. Hükümdar ona bu müşkül durumlarından bahsetmiştir. Ey Hükümdar, Yüce Allah'ı tanıdıysan, O'nun biricik

¹⁶⁵ Ahmed Eş-Şükrî, *a.g.e* s, 59.

¹⁶⁶ Ahmed Eş-Şükrî, *a.g.e* s, s.100.

¹⁶⁷ Boukar-Yabara, *MALİ Monde Arabe Monde Musulman*, Belgika 2014, ss. 44-45.

¹⁶⁸ Abdurrahmân İbnü Haldun, *Mükaddime*, Dârü'l-Fikr, Beyrut H. 1421/ M. 2001, I, s.258.

olduğuna, Hz. Peygamberi Muhammed'e ve İslam'ın tüm kurallarını kabul ediyarsan, Cenabıhakk'a size yağmur göndermesi için dua edin. En sonunda hükümdar, İslam ve temellerini kabul ederek bir tepeye çıkıp Allah'a yalvarıp yağmur namazını kılmıştır. Sabah vakti Cenabıhakk'ın lütfuyla bolca yağmur yağmaya başlamıştır. Bu bolluğu ve afiyetli sonucu gören hükümdar, memleketinde tapınılan bütün putları ve onlara ibadet edenlerle birlikte yok etmeye karar vermiş, ülkeden uzaklaştırmayı emretmiştir. Bu şekilde hükümdar ve onun soyu İslam'ı kabul etmişler ve onlar el-Müslümânî olarak tanınmışlardır. Ancak genel olarak ülkesinde onun destekçileri, bazı bakanları ve insanların çoğu putperestlikte kalmışlardır."¹⁶⁹

Bölgeye dair bilgiler aktaran başka bir kaynağa göre, M. 1076 senesinde Gana İmparatorluğu'nu fetheden Murabıtlar, Batı Afrika'nın çoğu topraklarına İslam'ı yaymışlar ve Mali ülkesi de İslam dini ile tanışmıştır.¹⁷⁰ İbn Battuta (H. 770/M. 1368-69) ve İbn Haldûn (H. 808/M. 1406), ortak bir görüşle Mali İmparatorluğu'nun kurucusu ve ilk kahramanı olan Soundiata Keita'nın İslam'ı kabul ettiğini ve hem kendisinin hem de kendi soyunun Müslüman olduklarını beyan etmiştir.¹⁷¹

Başka bir kaynağa göre de İslam, MS VIII yy.'da Mali'ye gelmiştir ve Mali'de birçok İslam krallığı kurulmuştur. Mali'nin Timbuktu şehri, büyük bilimsel rolü ve zengin kütüphanesi ile ünlüydü. Hristiyanlık ise yirminci yüzyılın başında Fransız sömürgeciliği ile Mali topraklarına girmiştir.¹⁷²

Gana İmparatorluğu ardından yükselen Mali İmparatorluğu'nun İslam'a girişi konusundaki görüşler, zaman açısından fikir birliği göstermemektedir.

¹⁶⁹ Ahmed Eş-Şükrî, *a.g.e.*, s.100; Mudasir Mussa, "Batı Afrikanın İslamlaşması ve Songhai imparatorluğu", Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2020, ss. 56-57.

¹⁷⁰ El-İmâm Muhammed el-Megîlî et-Telmesânî Mebrûk Mükaddim, *Devruhu Fî Te'sisi'l-İmâretü'l-İslâmiyye bi Afrikâyâ El-Garbiyye*, Oran: Darü'l-Garb, 1425/ 2004, s.44.

¹⁷¹ Muhammed Harbek el-Fâsî, Evan, *Târîh Afrikâyâ el-Âmm*, 2. Baskı, UNESCO 1994, III, ss, 90-99.

¹⁷² Cumhuriyatu Mâli ve'l Azamatu El-İnsâniyati, İ'dâdu Macalatu'l-bayân: <https://www.albayan.co.uk/article.aspx?id=2855> 8 Erişim: 06.05.2022).

2.Mali'de İslam'ın Yayılma Sebepleri

İslam, özelde Mali'de ve genel olarak Batı Afrika'da iki şekilde yayılmıştır. Birincisi, Mali'ye giden ticaret yolunun ekin oluşudur. Bu yol, Senegal Nehri'ni geçen ve daha sonra kısa Savat bölgelerinin ölçekleriyle sahil boyunca yürüyen sahil yoludur. Murabitlar bu yol üzerinden güneye ve batıya doğru hareket etmişlerdir. İkincisi ise bir başka ticaret yolunun aktif hale gelmesidir. Bu yol ise, kıtanın kuzeyi ve batısı arasında Sahra çölüne uzanan ticaret yollarıdır. Bu ticaret yolunun Batı Afrika'daki ticaret hareketinde ve İslam'ı yayan din adamlarında büyük etkisi olmuştur.¹⁷³ Batı Afrika'da İslam'ın yayılması, önce Müslüman alimlerin Batı Afrika'ya gitmeleri ve çok sayıda Arap tüccarın Batı Afrika'ya seyahat etmeleri, dürüstlük ve iyilik gibi seçkin yüksek İslami davranışlar sergilemeleriyle başlamıştır. Başkalarına karşı güzel muameleleri, suyu kullanmaları, temizliğe dikkat etmeleri, yaşlılara saygı göstermeleri, küçüklerine nezaketle yaklaşmaları, kadınlara ve zayıflara saygı göstermeleri ve yalnız Allah'a ibadet etmeleri gibi bütün bu övülen ahlaki tutumları gözlemlemeleri kalplerinde bu dini bilme arzusunu, bu dine karşı bir merak duygusunu ve öğrenme isteğini aşılamaştır. Daha sonra Müslüman-Arap tüccarlar, Timbuktu, Djene ve Gao dahil olmak üzere yaşadıkları şehirlerde yoğunlaştılar ve oradaki insanları İslam'la ve Müslümanlıkla tanıştırdılar. Böylece İslam genel olarak Batı Afrika'da ve özel olarak Mali'de yayılmış oldu.¹⁷⁴

İslam'ın Mali'de yayılmasının ana nedenleri arasında, İslami çağrının sorumluluğunu üstlenen ve İslam'ı insanlar arasında yayan Fulani, Bambara ve Soninki gibi Mali'de bulunan yerli kabilelerin etkisi söylenebilir.¹⁷⁵ Çok sayıda tüccar ve bilim adamı Batı Afrika'ya gelip faaliyete geçmişlerdir. Ayrıca vaaz etmekle meşgul olanlar krallarla irtibat kurabilmişlerdir. Böylece yakın ilişkiler yoluyla tebliğin kapsamını

¹⁷³ İbrâhîm Abdullâh Abdurrazâq, *El-Cemel, Sevqî, Târîh Afrîkiyâ el-Hadis ve'l-Mü'âsır*, Riyad: Dâru'z-Zehrâ, 1422/ 2002, ss. 5-6.

¹⁷⁴ Mebrûk Mükaddim, *Devruhu fî Te'sîsi'l-İmâretü'l-İslâmiyye bi Afrîkiyâ El-Garbiyye*, ss.37-39.

¹⁷⁵ Usmân Bureymâ Bârî, *Cüzûrû'l-Hadâreti'l-İslâmiyye Fi'l-Garbi'l-Afrîkî*, Kahire: Dâru'l-Emîn, 1421/ 2000, s.17.

genişlettiler. İnsanlar, İşlam'ı kabul etmek için yöneticilerini takip ediyorlardı. Mali Kralı Mansa Musa ve Songhai İmparatorluk Sultanı Askia Muhammed gibi putperestliğe karşı cihatçı bir hareket yolu açtılar. İşlami öğretilerin sadeliği ve netliği, vaizin çekiciliği İşlam'ı mümkün olan en iyi şekilde temsil ettiği için halkı da İşlam'ı kabul etme noktasında cesaretlendirdi.

Mali'de İşlam'ın yayılması kişisel kazançla ve Afrika'daki zenginlikle ilgili olmadığı ve vaizlerin kendi çıkarlarına bağlı olmayışları Mali'deki halk için bir güven kaynağı olmuştur. Bu sebepler, Mali'deki halkın İşlam dinine hızlı bir şekilde girmelerini sağladı. İşlam'da adalet oluşu, diğer dinlerde bulunan ırk ayrımcılığına karşı tepkisi, insanlar arasında eşit muameleyi savunması halkın İşlam dinini kabul etmesi noktasında çok etkili olmuştur.¹⁷⁶ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (۱۳) (Ey insanlar! şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.)¹⁷⁷

Mali'de yaşayan Müşlümanların dini temsil yönündeki başarıları, halkın ve halk yöneticilerinin İşlam'a bakış açılarını olumlu yönde etkilemiştir. Aynı zamanda Müşlüman temsilcilerin, halka, Batı ülkelerinin güttüğü çıkar arzusundan bağımsız yaklaşımları, İşlam dinin kişilere kazandırmış olduğu hoşgörü tutumunu, savunduğu eşitlik düşüncesini, kadın, yaşlı, çocuk fark etmeksizin Müşlümanların sergiledikleri saygı dolu davranışları kitlelerin İşlam dini kabulünde kolaylaştırıcı olmuştur.

¹⁷⁶ Muhammed Musa el- Birr, “El- İşlâm ve'l- Müşlimûn Fî Afrîkıyâ”, *Dirâsât Afrîkıyye Dergisi*, Cilt 1, Sayı 5, H.1427, ss. 266- 267.

¹⁷⁷ Hucurât, 49/13.

2.1.Mali’de Sömürgecilik Dönemi

1884-1885 Berlin Konferansı'ndan sonra, yedi Avrupa sömürge ülkesi; İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Portekiz, İspanya ve Belçika (birleşik 734.000 mil karelik bir alan) Afrika kıtasının topraklarının %93'ünü işgal ettiler, daha doğrusu Habeşistan ve Liberya dışında bağımsız Afrika ülkesi bırakmadılar ve bağımsız kalan bu iki ülkenin yönetimi de devam eden süreçte Hristiyanlar tarafından sürdürülmüştür.¹⁷⁸ Bu sömürge ülkelerinden biri olan Fransa'nın Afrika'daki sömürgeciliği 1840 tarihte başlamıştır. Fransa, Senegal'den insanları çalışmak için Kuzey Amerika ve Güney Amerika'ya zorla getiriyordu. Fransa'nın, Senegal üzerinden Atlantik Okyanusu kıyılarında konferans vermeye başlamasıyla Mali eyaleti erken bir aşamada Avrupalı sömürgecinin dikkatini çekmeye başladı. Mali Devleti'nin bulunduğu bölgelerin altın, bakır, elmas ve diğerleri gibi hammaddeler açısından zengin olduğu bilinmesi bu bölgenin Fransız stratejisinde özel bir önem kazanmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda bahsi geçen bu bölgeler, Fransızların, Afrika'dan Fransa'ya kölelik ve insan ticareti amacıyla köle getirdiği bölgelerdir. Atlantik Okyanusu kıyılarında, Senegal kapısından geçen sömürgeci Fransa, mevcut finansal coğrafi alanda bulunan toprakları işgal etmeye erken başlamıştır. Mali, Fransız sermayesinin ve ekonomik aracılık etkisinin denizaşırı ülkelere yayılmasını kolaylaştırmak için temel bir hedef oluşturduğundan Fransız stratejisinde özel bir öneme sahipti. Joseph Galini adlı Fransız komutan, Batı Afrika'daki Fransız askeri varlığı ile Fransız Sömürge Bakanlığı'ndan karar almakla birlikte bölgeye gelir gelmez ordularını doğuya doğru hareket ettirerek 22 Eylül 1878'de Loğu Kasunken'in başkenti Sabo Seri'yi işgal etmiştir.¹⁷⁹ Şiddetli muharebelerden ve uzun bir aradan sonra Fransızlar bu savaşta ikisi subay olmak üzere beraberinde 13 ölü ve 51 yaralı kaybederken, Kasso Nekion,

¹⁷⁸ Ahmad El-Zarafi, El-İsti'marul El Urubiyyu ve Siyasatu İktıla' El-Arabiyati min İfrikya El-Samrâ-i, <https://www.albayan.co.uk/article2.aspx?id=6627> (Erişim: 27.04.2022).

¹⁷⁹ Mâlî Avdatü'l İsti'mâri El-Kadimi, *Macmû-atu Abhâs li-Macmû ati Bâhisîna*, <https://books-library.net/free-548249873-download> (Erişim:2.03.2022).

liderleri Nyamoudi Sissoko da dahil olmak üzere 150 savaçısını kaybetmiştir.¹⁸⁰ Bundan sonra Fransız kolonileri, dış düşman karşısında dayanışma ve birlik pahasına bazen bazı Malili liderlerle sahte anlaşmalar imzalayarak bazen ise askeri ve diplomatik yöntemler benimseyerek 1881'de Kita, 1883'te Bamako, 1890'da Segou, 1891'de Nyoro, 1894'te Timbuktu, 1898'de Sakasso ve nihayet 1899'da Gao'yu eline almıştır.¹⁸¹ Fransa, haksız yerde bu başarıyı aldıktan sonra 1898 yılında Mali adı altında diğer sömürge ülkelerine Mali'yi garanti ettiğini açıklamıştır. Fransız Sudan'ı ismiyle isimlendirmiştir.¹⁸² Kuzey Mali'deki bazı liderlerle birlikte yaklaşık 1920 yılına kadar bölgedeki varlığına karşı direnişini sürdürmesine rağmen Mali'nin Senegal ile federasyonunun dağılmasının ardından 22.09.1960 tarihinde Mali bağımsızlığına kavuşmuş oldu.¹⁸³

Fransızların, Mali'ye müdahalelerin başlıca sebebi yeraltı kaynakları olmaktadır. Bununla beraber, Afrika ülkelerinden çalışma bahanesiyle başlayan insan ticareti ve kölelik faaliyetleri de ardı sıra devam etmiştir. Aynı zamanda Mali ve Batı Afrikada'ki diğer Müslüman ülkelerin Fransa ve diğer sömürge ülkeleriyle dindaş olmamaları da bahsi geçen bu sömürülen ülkelerin bağımsızlıklarının ülkelerin kendi ellerine bırakılmamasında başkaca bir etken olmuştur. Mali'ye girişlerinde engelleri minimuma indirmek üzere ülkeye girişlerini tedrici biçimde tutmuş, askeri varlığını meşru hale getirene kadar saldırgan bir tavırdan kaçınmıştır. Mali halkı bu işgalci tutumun farkında olduklarından dolayı Fransa'nın bu girişimine müdahalede bulunmuştur.

2.2 Mali Cumhuriyeti'nin Sosyo-Politik Durumu

Orta Çağ'da egemenliğini Batı Afrika'nın çoğuna yayan büyük Manding İmparatorluğu'nun anısına hemen Fransız Sudan'ı yerine 1960 yılında Mali Cumhuriyeti

¹⁸⁰ Malî Avdatu'l İsti'mâri El-Kadîmi, age

¹⁸¹ Malî Avdatu'l İsti'mâri El-Kadîmi, age

¹⁸² İssa Nassoko, *L'état et la religion Au Mali de 1960'a nos jours/ These de doctorat en Sciences Islamiques Option: Civilisation Islamique*, Tunus 2005. s.26.

¹⁸³ Malî Avdatu'l İsti'mâri El-Kadîmi, age

adını alıp¹⁸⁴, Modibo Keita¹⁸⁵, Mali Cumhuriyeti'nin ilk bağımsız cumhurbaşkanı olmuştur. 19 Kasım 1968'de Fransa Asker okulunda yetiştirilmiş General Moussa Traore¹⁸⁶ Mali'de ilk askeri darbeyi yaparak, Modibo Keita'yı iktidardan uzaklaştırdı. Ülke yönetimi, General Moussa Traoré tarafından ele geçirildi. Mart 1991'de tüm Mali halkının ayaklanması sonucunda, 19 Kasım 1968'den 26 Mart 1991'e kadar iktidarda kalan General Moussa Traoré hükümeti, Albay Amadou Toumani Toure (ATT) tarafından askeri bir darbeyle devrildi ve Moussa Traoré'nin gücüne son verildi.¹⁸⁷ Amadou Toumani Toure liderliğindeki bir geçiş döneminden sonra 25 Şubat 1992'de tüm Malililer arasında eşitliği garanti eden yeni bir anayasa kabul edildi. Bununla birlikte Mali, demokratikleşme ve bir hukuk anayasasının oluşturulması yoluna girilmiştir. Amadou Toumani Toure, 26 Mart 1991'den 8 Haziran 1992'ye kadar Geçiş Komisyonu Başkanı olmuştur. Muhalefetteki Alpha Oumar Konare'nin kazandığı demokratik cumhurbaşkanlığı seçimleri düzenlenmiştir. Alpha Omar Konare, 8 Haziran 1992'de seçilmiş ve Mayıs 1997'den 8 Haziran 2002'ye kadar ikinci bir dönem için, anayasanın izin verdiği şekilde, yeniden seçilmiştir. Yolsuzlukla mücadele etmek ve siyasi başarı elde etmek için çalışmış ve ekonomik reformla Afrika ihtilaflarında önde gelen bir arabulucu olmuştur.¹⁸⁸

8 Haziran 2002'den 2007'ye yeniden seçilen Amadou Toumani Toure, 22 Mart 2012'de Yüzbaşı Amadou Sanogo liderliğindeki bir askeri darbeyle devrilmiştir. Amadou

¹⁸⁴ Bakary Kamara, *Connaissance de la Republique du Mali S.E.T. Tchecoslovaquie (n.d) Encyclopaedia Universalis*, Paris 1994, s.7.

¹⁸⁵ Modibo Keita, Mali Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı, bağımsızlığın babası, Kayes bölgesinde Kita'da doğan Daba Keita'nın oğlu, 1977'de Mali'de öldü.

¹⁸⁶ Fransız ordusunda astsubay olan Kayes'te 25 Eylül 1936'da doğdu, sınıfının zirvesine girdiği Fréjus eğitim okuluna giriş sınavını hazırladı, yeni ulusal oluşumuna katılmak için 1960 yılında ülkesine döndü. 1968 yılında darbe yaptı.

¹⁸⁷ Alexis Arieff, Crisis in Mali, CRS Report for Congress, Analyst in African Affairs, R42664, January 14, 2013, s.6, www.crs.gov, (Erişim: 09.03.2022).

¹⁸⁸ International Crisis Group, "Mali: Avoiding Escalation", Crisis Group Africa Report, Dakar/Bruxelles, n° 189, 18July 2012, s. 26.

Toumani Toure Hükümeti'nin devirmesinden sonra Yüzbaşı Amadou Sanogo, iktidarı geçiş olarak Dioncouna Traoré'ye devretmiştir.¹⁸⁹

11 Ağustos 2013 tarihinden itibaren 18 Haziran 2020 tarihine kadar İbrahim Boubacar Keita (IBK) Cumhurbaşkanı olarak seçildi. İbrahim Boubacar Keita'nın Mart ve Nisan aylarında düzenlenen Anayasa Mahkemesi'nin 2 aşamalı genel seçimin meşru neticelerini beyan ederken geçici neticelere göre onaylanmayan 31 vekilin yerleştiğini açıklamasıyla ülkede Mayıs ayından 18 Haziran'a kadar süren kendisine karşı düzenlenmiş protestolara zemin hazırlamıştı.¹⁹⁰ Mali'nin Yüksek İslam Konseyi (HCIM) eski Başkanı İmam Mahmud Dicko protestocuların lideri olarak, karşıt siyasi partilerin ve fazlaca sivil toplum örgütünün bir araya gelerek oluşturduğu M5 RFP platformu çatısında, 5 ve 19 Haziran'da yüz binlerce insanın iştirakıyla büyük çaplı protesto gösterileri yapmışlardı. İbrahim Boubacar Keita'nın istifada bulunmayacağını açıklaması üzerine M5 RFP platformu, halka "protesto ve sivil itaatsizlik" çağrısı yapmıştı. Protestocular, 10 Temmuz'da başlayan protestolarda ulusal televizyon ve radyo binasını zapt ederek şehrin ana yollarını tıkamış, meydana gelen olaylarda ise en az 124 kişi yaralanmakla birlikte, 11 kişi ölmüştür. Bunun ardından 18 Haziran'da İbrahim Boubacar Keita Cumhurbaşkanlığından askerler tarafından istifa ettirildi.¹⁹¹

Bir süre sonra Geçiş Konseyi Başkanı olarak Cumhurbaşkanı Bah Ndaw ve Başbakan olarak Moctar Ouane atanıp ve Asker kökenli olan yeni yöneticiler, CNSP tarafından seçilmişti.¹⁹² Bu durumlar ışığında Mali'nin siyasetinin günümüze kadar kaos halinde sürdüğü gözlemlenmektedir.

¹⁸⁹ Alexis Arieff, Crisis in Mali, www.crs.gov Aynı yer.

¹⁹⁰ Mali'de askeri darbe girişimi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/malide-askeri-darbe-girisimi/1945953>. (Erişim: 05.12.2021).

¹⁹¹ Mali'de askeri darbe girişimi, Aynı yer.

¹⁹² 4soruda Mali'deki darbe: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/4-soruda-malideki-darbe-583308.html> (Erişim: 03.11.2021).

2.3 Mali Cumhuriyeti'nin Fransa'yla İlişkisi

Doğal kaynaklar açısından zengin ülkelerden biri olan Mali, Fransa'nın sömürdüğü ülkelerden biri olduğu için Fransa onu hayati bir etki alanı olarak görmüştür. Son askeri darbelerinin ardından Mali'de olanlar, Fransa'nın ve uluslararası sistemdeki bazı ülkelerin Mali'de olanları abartmaya ne kadar hevesli olduklarını göstermiştir. Bunu terörizm olarak tasvir edip, Mali'nin, toprakları üzerindeki egemenliğini yeniden tesis etmesi ve Mali Devleti'ndeki egemen rejimin kontrolü yeniden sağlayabilmesi için Fransa'nın müdahale etmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Ancak gerçekte Fransa'nın asıl amacı kendi çıkarlarını koruyup muhafaza etmek ve Afrika kıtasındaki sömürge dönemindeki etkisini, konumunu ve eski egemenliğini yeniden kurmaya çalışmaktır.

Fransa'nın Mali üzerinde kurmaya çalıştığı hakimiyetin sebebi ve varlığına devam ettirmeye çalışması aşağıdaki dört ana unsur aracılığıyla belirlenecektir.

1.Mali'nin, Afrika'da Fransız müdahalesinin belirleyicisi olmasıdır. Mali'nin siyasi sistemi ve hükümet sistemi, demokratik ve cumhuriyetçidir. Yürütme yetkisi beş yıllık bir dönem için seçilen cumhurbaşkanının elindedir ve aynı cumhurbaşkanı iki dönemden fazla seçilemez. Başbakanı ve kabine üyelerini atama yetkisi, halk tarafından 5 yıllık bir süre için seçilen 147 üyeden oluşan Ulusal Meclis'in elindedir.¹⁹³

Burada belirtmek gerekir ki Mali'deki hukuk sistemi, eski sömürgeci ülkesi olan Fransız Medeni Hukuk Sistemi'nden türetilmiştir. Mali siyasi sisteminin bu durumu ışığında ve Fransız Devleti'nin Mali Devleti'ndeki yönetici rejimlerle imtiyazlı ilişkileri doğrultusunda bir siyaset ve güvenlik doktrini oluşturulmuştur.

2.Mali'nin jeoekonomik önemidir. Altın, boksit, uranyum, demir, bakır, lityum, manganez, fosfat, tuz vb. diğer stratejik mineraller gibi birçok mineral ve yeraltı

¹⁹³ Mâlî En-Nizâmu Es-Siyâsiyyu, Mavsû-Atun Mukâtilun mina Sahrâ-i, http://www.moqatel.com/openshare/Behoth/Dwal-Modn1/Mali/Sec04.doc_cvt.htm (Erişim: 02.04.2022).

zenginlikleri bakımından zengindir. Mali'nin sahip olduğu bariz coğrafi önemine ek olarak, o bölgenin önemini artıran bir grup önemli ekonomik kaynakla da karakterizedir. Mali, Afrika'nın, Güney Afrika ve Gana'dan sonra üçüncü büyük altın rezervi olması nedeniyle finans ekonomisi için en önemli maden kaynağıdır.¹⁹⁴ Petrol alanındaysa, eski Mali Cumhurbaşkanı Amadou Toumani Toure'nin Hükümeti, 6 farklı yabancı şirkete ulusal şirketlerle birlikte arama ihalesi vermiştir.¹⁹⁵ Bu Mali'deki siyasi ve Fransız çıkarlarına ek olarak, ardışık Fransız Hükümetlerinin ekonomik çıkarlarının da büyük çıkarlar olduğu anlamına gelmektedir. Fransa, kültürel, askeri ve hatta ekonomik de dahil olmak üzere bir dizi mekanizmayı takip ederek, genel olarak Afrika kıtasındaki ve özel olarak Mali Devleti'ndeki çıkarlarını elde etmeye çalışmaktadır. Örneğin, Mali'deki Fransız kültür politikasını değerlendirdiğimiz zaman Fransa'nın, Afrika ülkeleriyle kültürel ilişkileri, en önemlileri ortak dilin Fransızca olması, eğitim kurumları ve Afrika'daki kültür merkezleri gibi çeşitli unsurlara dayanmaktadır. Ek olarak her iki yılda bir Paris'te veya Afrika başkentlerinden birinde düzenlenen Frankofon Zirveleri'ni hazırlamalarıdır.¹⁹⁶ Fransa sömürdüğü ülkelere kendi dilini, kültürünü ve değerini aşılıyarak Fransızca'yı resmi dil haline getirmiştir. Fransa, Afrika ülkelerinde kültür merkezleri, okullar ve üniversiteler kurmak için çalışmaktadır.

3. Askeri üsler, askeri ve teknik yardım, ordu ve polis kuvvetlerine doğrudan yardım, askeri burslar ve Afrikalı subaylar için eğitim programları gibi birçok alanı içeren ikili anlaşmalar bulunmaktadır. Böyle bir anlaşmanın Fransa ile Mali dahil çoğu Frankofon Örgütü'ne ait 21 Afrika ülkesini bir araya getirdiğini belirtmek gerekir.¹⁹⁷ Mali

¹⁹⁴ Madi İbrahim Kante, "Et-Tadakulu El-Fransiyu El Askariyyu Fi Mâli, Âfâkun Afrikîyâtun", *El-Mucalad* 11, El-Adadu38, 2013, s.112.

¹⁹⁵ Âdıl misâvî, "Elmavâfık El-davliyatî min El-azamatî Fi Şimâl Mâli varakatun mukadamatun Fi nadvatî: El-mağribî ve El-tahvulâtî El-iklimiyatî El-Râhinatî", *El-Davhatu*, Markazu El-caziratî Lidirâsatî, 2013, s.6.

¹⁹⁶ Mus'abu Mahmud Camîl, *Tatavurâtu Es-Siyâsatî El-Amrikiyatî Ticâha İfrikîyâ va'nkâsâtuhâ Ed-Davliyatî*, Ürdun, 2006, s. 99.

¹⁹⁷ Daha geniş bilgi için bkz. El-Macalatu el-İfrikîyatü li-Ulûmi Es-Siyâsiyatî, Şamsatu bûşanâfatû, İstirâticîyatî El-İtihâd El-Ûrubîyu lil-Amni ve Et-Tanmiyatî fi Mantıkati Es-Sâhel: Er-Rahnâtü ve'l kuyûdü, 2013, [:http://www.bchaib.net](http://www.bchaib.net) (Erişim:03.04.2022).

devletinin varlığını tehdit eden çatışmalar durumunda Mali makamlarına yardım etmeyi zorunlu kılan ortak savunma paktları ve anlaşmaları ile Fransa'yla bağlantılıdır.¹⁹⁸

4.Mali'de Fransız ekonomi politikası, "Fransız Afrika Frangı" (CFA) bölgesi sistemini sürdürürken Mali eyaleti de dahil olmak üzere eski sömürgelerini birbirine bağlamak için çalıştı ve bu esnada mevcut rejimlerin yardımını korumasını gerektiriyordu¹⁹⁹.

Yukarıda belirtilen maddelere ek olarak Fransa genel olarak Batı Afrika ülkelerinden ve özelde Mali'den hammaddelerin ilk ithalatçısı olduğu için Afrika ülkeleriyle bölge içi ticarete güvenmiştir. Aynı zamanda bu ülkelerden bazıları mamul, mal ihracatçısı konumundadır. Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın internet sitesi de dahil olmak üzere bazı istatistiklerin, Mali'nin yıllık 10 milyon avroluk altın ve pamuk ihracatının büyük bir kısmıyla Fransa'nın 87. ve 165. ihracatçısı olduğunu gösterdiğini belirtmekte fayda var. Fransız ithalatının %0,002'sine denk gelen Mali'deki Fransız kurum ve şirketleri, hizmetler sektörünün %65'ini, ticaretin %20'sini ve sanayi sektörünün %15'ini kontrol etmektedir.²⁰⁰ Mali'deki Fransız yatırımcı sayısı 5 bin civarındayken Fransa'daki Malililerin sayısı ise 80 bin civarındadır.²⁰¹

2010 yılında bir İtalyan şirketi tarafından Kuzey Mali'de petrol, uranyum ve fosfat keşfedilmiştir. Fransa, Mali'nin istikrarına yönelik tehditlerin Mali'nin; Nijer, Senegal, Burkina Faso ve Fildişi Sahili gibi komşu ülkelerdeki ekonomik çıkarları da tehdit etmesini söz konusu ederek büyük petrol rezervleri içeren Afrika Sahil bölgesinde yerleşecek olası bir yer bulmaya çalışmaktadır. Söz konusu bu bahane, Fransa'nın, Batı Afrika bölgesindeki ekonomik çıkarları ve bu bölgedeki stratejisini, Mali krizini son

¹⁹⁸ Abdu Sallâm Sakiyatu, "İ-Farnsâ mubariruhâ Fi El-Tadakuli El-Askarî ve Mâlî Lan Tukarira Ayyi Şay-in duna istişâratî", El- Cazâ-iri 2013: <http://www.echoroukonline.com> (Erişim:03.05.2022).

¹⁹⁹ Mâdî İbrâhîm Kantî, *a.g.e.*, s. 22.

²⁰⁰ Abdü Eş-Şâfi Usâm, "Et-Tadâ-iyâtü El-İktisâdiyatü Ala'l Kadiyati El-Mâliyati", *Kirâ-atun İfrikuyatun, El-adadü 16*, Mısır, 2013, s.59.

²⁰¹ Hüseyini Cuvad Kibîsî, "Mulâbisâtu Et-Tadakulu El-Askariyu fi Mâlî, Macalatu Ufki", El-Adadu 301, 2013, s.13.

zamanlarda ele alabilmesi için başka bir açıklayıcı faktörü temsil etmektedir. Fransa'nın, Mali'de doğrudan ekonomik çıkarları ve Fransa'nın diğer Afrika ülkelerine kıyasla sınırlı yatırımları nedeniyle Mali, Fransa'nın ekonomik olarak aktif olduğu bölgeler bağlamında önemli bir parça olmaktadır. Bazıları, Mali'nin büyük petrol ve gaz rezervlerine sahip olabileceği iddiasında, Fransız Total ve İtalyan Eni şirketleri tarafından yürütülen arama operasyonlarının iyi sonuçları da sık sık iddialarına kanıt niteliğinde ortaya koymaktadırlar.²⁰²

Fransa'nın Mali'ye müdahalesi, son yıllarda oradaki büyük güçlerle rekabetinde izlediği Afrika'daki saldırgan bir politika bağlamında da anlaşılmaktadır. Fransa, Afrika'da geniş kapsamlı ve çok amaçlı bir ABD müdahale politikası izleyen "Bush" yönetiminin 2000-2008 yıllarında kendi etkisini azalmaları tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Amerikan ekonomisi için enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve Afrika kıtasına bitişik deniz yollarından (Süveyş Kanalı, Aden Körfezi ve Ümit Burnu) geçen enerji nakil hatlarının korunması ABD'nin siyasi ve askeri etkisini arttırmaktadır.

Bu politikayı uygulamak için de Amerika'nın araçları çeşitliydi, bazıları ekonomik yardım veya güvenlik koordinasyonu yoluyla, bazıları ise askeri üsler kurma projeleri aracılığıyla sağlanmıştır.²⁰³ Fransa, kendi çıkarlarını korumak çerçevesinde krizi çözme vizyonunu gerçekleştirmek için Mali'ye askeri müdahalede bulunma yoluna başvurdu. Çarpıcı olan ise bu müdahaleye uluslararası veya bölgesel bir muhalefetin olmamasıdır. Dünyadaki çeşitli krizlere müdahale konusunda büyük ülkeler arasında asgari düzeyde bir anlayışın bulunmadığı göz önüne alındığında Fransa'nın Mali'ye müdahalesinde

²⁰² Tarik Ramadan, "Le Mali, la France et les Extrémistes", <http://www.tariqramadan.com/spip.php?article12693&lang=fr> (Erişim: 07.05.2022).

²⁰³ Bu eğilim, yeni bin yılın başında Kongre tarafından Afrika Kalkınma ve Fırsat Yasası'nın (African Growth and Opportunity Act) kabul edilmesiyle başlamıştır. 2000 yılında, Cibuti'de büyük bir askeri üs olan Amerika Birleşik Devletleri için 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Afrika'ya yönelik bir Amerikan stratejisinin geliştirilmesi izledi (yaklaşık 2.000 asker vardı) ve ABD kuvvetlerinin limanlarını ve havaalanlarını kullanması için birçok Afrika ülkesinin onayını kazanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Luis Ramirez, "US Military Expands Presence in Africa", <http://www.voanews.com/content/us-military-africa/1249035.html> (Erişim: 06.05.2022).

uluslararası bir tür muhalefet ve kışkırtma beklenirken, büyük ülkelerin pozisyonlarına bakıldığında, onlar bunun tam tersinin doğru olduğunu savunmaktadırlar.²⁰⁴ Fransa'nın uluslararası toplumun onayını almadaki başarısı, bugün ECOWAS güçlerini bir BM barış gücüne dönüştürme olasılığının tartışıldığı, net bir gündemle Mali konulu uluslararası bir konferansta söz konusu olmaktadır.²⁰⁵

Sağ ve sol Fransız siyasi güçleri ve seçkinleri, Mali'ye Fransız kuvvetleri gönderme kararında eski Cumhurbaşkanı François Hollande'ın arkasında durmayı oybirliğiyle kabul etmekle birlikte, Fransız Ulusal Meclisi'ndeki vekil olan "Nawal Mamir" dışında bu müdahaleye karşı çıkan hiçbir ses duyulmamıştır. Müdahalenin kolonyal bir arka plana sahip "Françafrique"²⁰⁶ politikasının bir devamı olduğunu düşünmüştür. Tabii ki buna karşı Fransa eski Cumhurbaşkanı François Hollande ise sömürge boyutlarındaki "Françafrique" politikasının geçmişte kaldığını söylemiştir.²⁰⁷

Bunların hepsini bir kenara bırakırsak, "Fransa'nın Mali'ye askeri girişiminde hiç mi olumlu taraf yok?" sorusunun cevabı elbette olumlu olacaktır. Çünkü, Fransa'nın Mali'ye askeri müdahalesi, belirtilen hedeflerinden en azından bazılarını ulaştırmıştır. Bunlar; Fransa'nın, aşırılık yanlısı İslami grupların ülkenin güneyine doğru ilerlemesini durdurulması ve bu grupların Mali'nin başkent Bamako'ya yönelik tehditlerini ve gelişmiş silahlarının imhasını sağlamış olmasıdır.

Bu bölümün özetlemek gerekirse, İran İslam Cumhuriyeti'nin Afrika'daki siyaseti, temel olarak; Afrika'nın kalkınması bahanesiyle Afrika ülkelerinin BM gibi

²⁰⁴ Pierre Avril, "Mali: Moscou Promet une Aide Militaire à la France", *Le Figaro (France)*, <http://www.lefigaro.fr/international/mali-moscou-promet-une-aide-militaire-a-la-france.php> (Erişim:04.04.2022).

²⁰⁵ "Support grows for U.N. force in Mali", Reuters, <http://www.reuters.com/article/2013/02/05/us-mali-talks-idUSBRE91414U20130205>, (Erişim: 23.04.2022).

²⁰⁶ François-Xavier Verschave, *La Françafrique: Le Plus Long Scandale de la République*, Paris, Editions Stock, 1998, s.86.

²⁰⁷ "François Hollande à Dakar: "Le temps de la Françafrique est révolu", *Le Monde*, http://www.lemonde.fr/afrique/article/2012/10/12/hollande-exprime-sa-grande-confiance-dans-le-senegal-et-l-afrique_1774886_3212.html. (Erişim: 27.04.2022).

uluslararası kuruluşlardaki oy haklarından ve siyasi nüfuslarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak, kendi dünya çapındaki devrimci dini ideolojilerini yayarak dünya haritası üzerinde genişlemek, Afrika ülkelerindeki mevcut doğal kaynaklardan faydalanmak, olası durumlarda dış politikada Afrika ülkeleriyle yakın ilişkide bulunmak amaçlamaktan kaynaklanmaktadır.

İran ve Afrika ilişkilerine tarihsel olarak bakıldığında, sürecin imparatorluk dönemine dayandığı görülmektedir. İran-Mali siyasi ilişkilerin başlangıcı ise eski İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin meslektaşı, eski Mali Devlet Başkanı Ahmed Toumani Toure ile görüşmeleridir. Mali'nin, İran açısından Batı Afrika'ya giriş için bir kapı konumu görmesi, İran'ın Mali'ye karşı takındığı tutumu açıklamaktadır.

Fransa ve Mali ilişkisi konusunda ise sömürge döneminden itibaren günümüze kadar devam eden bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Tabii ki bu ilişki çoğunlukla Fransa'nın çıkarları üzerine kurulmuştur. Fransızlar, Kuzey Mali tarafında keşfedilen petrolün kontrolünü tekellerine almak üzere bu bölgeyi “terörizm karşıtlığı” gerekçesiyle yıllarca kontrol altında tutmuştur ve hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler.

3. İran İslam Cumhuriyet'inin Dış Siyasette Mezhebini Yayma Politikası

Şiilik, İslam mezhepleri arasında Sünnilikten sonra en kalabalık tabana sahip bir mezheptir. Bununla birlikte İran'ın nüfusunu ve kültürünü dünyada her yere yaymak için Şiilik, en önemli araçtır. Zaten İran, kendisini uluslararası düzeyde Şiiliğin koruyucusu olarak tanımlamaktadır. İran'ın dış politikasının ağırlıklı olarak Şii mezhep temelli şekillendiği görülmektedir. Dolayısıyla 1979'da İran İslam Devrimi'nden sonra İran anayasasında yürütme ve yargının tamamı Şii mezhebine göre örgütlenmiştir.²⁰⁸ İran İslam Cumhuriyeti'nin faaliyetleri hem bölgesel hem de uluslararası etkiye sahip olmuş ve tarihsel süreç ile günümüz arasındaki bağda bir değişimi de beraberinde getirmiştir.

²⁰⁸ Nurettin Taşar, “1979 İran İslam Devrimi Sonrası İran'ın Yumuşak Güç Politikasında Jeopolitik ve Mezhepsel Boyutu”, s.10.

Özellikle 1979 senesinde gerçekleşen İran İslam Devrimi genel olarak bölge ülkelerini etkilemiş ve birçoğu iç karışıklık ve huzursuzluğa kapılmıştır.²⁰⁹ Bu sebeple Körfez ülkelerindeki Arap liderleri ve Ortadoğu ülkeleriyle diplomatik ilişkilerine değinmek faydalı olacaktır.

3.1.İran'ın Mezhep Siyaseti

İslam devriminin iki ana yönü olan din ve ideoloji, İran'ın Ortadoğu'ya yönelik geniş bir politika izlediğini ortaya koymuştur. Bir taraftan İran ulusal- sosyalist Irak hükümetiyle ve diğer taraftan ise Suudi Arabistan gibi kraliyet yönetimi ile var olan sorunu bu dönemde zirveye ulaştırmıştır. Devrimin stratejisi Arap ülkelerinin yöneticilerini devirmeyi amaçlayan fikirler üzerinde yaygınlaşmıştır ve belki de İran ile Irak arasındaki savaşta etkili olmuştur. Bundan dolayı İran ve Suudi Arabistan ile ilişkilere baktığımız zaman Sünnilik ve Şiilik arasındaki ilişkiyle alakalı olduğu görülmektedir. Belki bu durumda mezheplerin farklı olmasının da etkisi bulunmaktadır. Ama yine ilişkilerinin büyük kısmının siyasi olduğu söylenebilir. Çünkü 1979 Devriminden 1989'a kadar Suudi Arabistan ile İran İslam Cumhuriyet'inin diplomatik ilişkileri olmamıştır. Öyle ki Suudi Arabistan, Irak ve İran savaştığında Irak'a ortalama 50 milyon dolar vererek Irak devletini desteklemiş ve savaş sırasında petrol satışlarını artırarak İran'ın destek finansmanı aramasını engellemiştir.²¹⁰

İran'ın Suriye ile ilişkileri söz konusu olduğunda İran Devrimi zamanına kadar uzanan iyi ilişkiler görülmektedir. Ancak bu ilişkiler bazen ittifaklar bazen başkalarıyla ilişkiler bazen de stratejik operasyonlar olarak tanımlanmaktadır. 1979 Devriminden sonra, İran Devriminin “çağdaş tarihin en önemli olayı” olduğunu ifade edebiliriz. 1980 İran-Irak Savaşı sırasında Suudi Arabistan, Irak'ı desteklerken, Suriye açıkça İran'ı desteklemiş ve Irak'ın Suriye üzerinden petrol ihracatı yapmasını engellemiştir. İran'ın

²⁰⁹ Mehmet Seyfettin Erol-İrem Bilgetürk, "Mehdilik Anlayışı Kapsamında İran Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme" *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 4.1 (2020): 240-280, s.15.

²¹⁰ Hallalli Bekir, "Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989)", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 4.2 (2014): 75-96, ss. 11-12.

silahlarının transfer edilmesinde Doğu Bloku menşeli destekçi olmakta bulmuşlardır.²¹¹ Ancak İran-Suriye ilişkisinin en zayıf noktası, iki ülkenin rejimlerinin farklı fikirlere sahip olmasıdır. İran, bir İslam Cumhuriyeti iken, Suriye ise laik bir ülkedir. Bu nedenle Suriye'de iktidardaki Baas rejiminin dîni değerlere çok az ilgisi varken İran'da Şiilik devletin resmi anlayışı olduğu için birçok politikayı büyük ölçüde etkilediği görülmektedir. Esad ailesi, Şiiliğin kollarından biri olan Nusayri mezhebine mensup olmalarına karşın Şiilik, hiçbir dönemde İran ve Suriye ilişkilerinin zemini olmamıştır. Fakat Hz. Hüseyin'in kız kardeşi olan Zeynep ve Hz. Hüseyin'in kızı Rukiye'nin Şam'daki kabirleri yüzlerce İranlı'nın ziyaret noktası olmakta, üstelik sürekli şekilde İranlılar tarafınca korunmaktadır. Bu avantajdan, aynı zamanda Suriye rejimi ile sürdürmekte oldukları samimi ilişkilerinden faydalanmakta olan İran, Suriye'de bilhassa Nusayriiler arasında yoğun bir şekilde mezhep değişikliği konusunda insanları teşvik etmektedir.²¹²

İran ve Lübnan'da mevcut olan Şiileri arasındaki tarihsel ilişki, Safeviler zamanına dek uzanmaktadır ve İran'ın halkının Şiileştirmesiyle birlikte başlamıştır. Lübnan'dan İran'a, din adamları göndererek Safevi hanedanının Şiileştirme politikasını etkilemişlerdir. Devrimden önce Hizbullah'ı destekleyen İran'ın devrimci Müslümanlar tarafından güçlendirildiği görülmektedir. İran Cumhurbaşkanı Hassan Rouhani, İran'ın Hizbullah ile olan bağlantılarının ideolojik temellerini açıklamak için ortak bir Şii geçmişine dikkat çekmiştir. Lübnan'daki 1932 nüfus sayımına göre, Şiiler, kendilerinin Lübnan'daki en büyük üçüncü topluluk olduğunu iddia ederken sistemde gerçekten temsil edilmedikleri görülmektedir. Bunun nedeni İsrail saldırganlığıdır. İran, bu baskı karşısında Şiilerin radikalleşmesine ve siyasallaşmasına yön vermenin de başlatıcısıdır. Ayrıca İran'ın Hizbullah'a verdiği destek, İran'ın Lübnan'daki diğer Şii örgütlere hâkim

²¹¹ Bayram Sinkaya, "İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı", *Ortadoğu Analiz* 3.33 (2011): 38-48, s.39.

²¹² Bayram Sinkaya, "İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı", s.3.

olmasına yardımcı olmuştur. İster İran'da ister Lübnan'da (Hizbullah) olsun, kendi bağları ile ilgili iddiaları ise adaletsizlik ve isyana karşı mücadele konusunda kendi açıklamaları önemli bir faktördür. Ancak İran'ın Kudüs'ü İsrail işgalinden kurtarmaya yönelik söylemi Lübnan'daki Şiiler arasında popüler hale gelmiştir.²¹³

Sonuç olarak İran ve Irak arasındaki dış politika ilişkisi, 1979'da Irak'ta iktidara gelen Saddam Hüseyin'in Sünni olması ve Irak'ın nüfus çoğunluğu Şii olduğu için ülkenin başına Sünni birisinin gelmesi doğal olarak İran'ı rahatsız etmiştir. Bunun etkisi Humeyni'nin sekiz yıl süren Iraklı Şiilere yönelik provokasyonları nedeniyle Saddam Hüseyin'in İran'a savaş ilan etmesidir. Savaşın ortasında her iki ülke de dış destek almıştır.

İran-Suudi Arabistan ilişkilerine bakıldığında aralarındaki rekabet ve husumet çok eski zamanlardan günümüze kadar devam etmekte olup hem siyasi hem de mezhepsel çatışma görüşlerinde ayrılmaktadırlar.

İran ve Suriye, İmâmiyye ve Nusayri'nin temel inançları mezhepsel olarak farklı olsa da dış politika ilişkileri her zaman birbirini destekleyicisi olmuşlardır. İran ilişkiyi yürütürken Suriye'de kendi mezhebini (İmâmiyye) yayma fırsatı olmuştur.

İran-Lübnan ilişkilerine gelince, 1979 İran İslam Devriminden sonra Lübnan'daki Şia yanlısı iki büyük dini hareket Emel ve Hizbullah'ın faaliyetleri oldukça önemli görünmektedir. İki taraf fikir ayrılığı üzerinde tartışmaktadır. İran, Hizbullah'ın (Allah'ın partisi) yanında yer almıştır. Bu yüzden Hizbullah Humeyni'den aldığı fetva ile siyasi hayatta yer almıştır. Böylece Lübnan-Hizbullah ve Şii gruplar çerçevesinde ilişkilerini sürdüren İran, İran'ın mezhepçi eğitimini ve Şii propaganda faaliyetlerini desteklemektedir.²¹⁴ Sonuç olarak İran herhangi bir ülke ile ilişki kurarken mezhepsel

²¹³ Nâil Elhan, "Hizbullah-İran İlişkileri", ss.12-14.

²¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Yetim, "Hizbullah'ın Güçlenmesi: Yerel-Bölgesel Mücadeleler", *Yeni Türkiye*, 2016, cilt: XXII, sayı: 87, s. 465-475.

yayıma politikasını ön planda tutmakta ve bu İran'ın Lübnan ile ilişkilerine de yansımaktadır.

3.2.İran'ın Batı Afrika Stratejisi

İran, dünya politikasında özellikle Ortadoğu'da bölgesel bir kuvvet olarak, uluslararası siyaset üzerinde çok büyük etkisi olan bir ülkedir. Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin 1941'den 1979'a kadar saltanatı sırasında, Afrikay'a ilgisi diplomatik ilişkisi olmasa da, 1979'dan sonraki yıllarda İran Afrika ile arasında diplomatik açılarından bölgenin genelinde yayılmıştır.

Afrika kıtasına yoğun ziyaretleri 1991 yılında Sudan'a yapılan ziyaretle başlayan yanı İran Cumhurbaşkanı Rafsancani (1989-1997) yıllar arasında, Apartheid Dönemi'nde Güney Afrika, eski diktatör "Mugabe" tarafından yönetilen Zimbabew ve ardından bazı Doğu Afrika ülkeleri ve "Kenya, Uganda ve Tanzania gibi " ziyaretleriyle devam etmiştir.²¹⁵

İran'ın bu ziyaretleri sadece İslam ülkeleri ile sınırlı kalmamış, Kenya ve Uganda gibi Hristiyan ülkeleri de dahil edilmiş ve rejimleri Zimbabwe'de "Baskıcı Mugabe" ya da Güney Afrika'da "İrkçı Klerk" ya da Sudan'da "İzolasyon" olarak nitelendirilen ülkeleri kapsadığı kaydedilmektedir. İran bu ülkelere bağlayan sebebin arka planı ABD'ye olan düşmanlığıdır. 2005'te iktidara gelen İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad döneminde (2005-2013) çok farklı olmasa da ticari boyutun yanı sıra, özellikle siyasi ve güvenlik boyutu ve uluslararası izolasyon ve yaptırımların uygulanmasından sonra ortaya çıkmıştır. İran ve çeşitli ülkelerde uranyumun ortaya çıkışı ve peşinde Gine, Uganda ve Nijer; Ahmedinejad'ın görev süresi boyunca yaptığı beş Afrika gezisini açıklıyor, sonuncusu Batı Afrika'da üç ülkeyi içeriyordu: Gana, Nijer ve Benin. Cumhurbaşkanı Hassan Rouhani ise Afrika'yı ziyaret etmemiş olmasına rağmen, Dışişleri Bakanı Cevad Zarifi 2014'te Doğu Afrika'ya, 2015'te Kuzey Afrika'ya ve yine

²¹⁵ Abû- z- Zabi, *En-Nüfûzu El-İraniyyu Fi-Afrikâyâ El-Muhadadâtu ve Â-liyâtu El-iktirâku*, Markazu-l İmârâti li Dirâsâti, (26, Mayıs 2016), ss.1-2.

2015'te Batı Afrika olmak üzere üç Afrika bölgesine gönderdi. Bu üç Afrika bölgesi ardından 2016'da Senegal'e ve 2018'de Namibya'ya gönderdi. Bu ardışık ziyaretlerin amacı, muhtemelen, İran rejiminin en fazla sayıda Afrika ülkesiyle ilişkilerini sağlamlaştırma yönünde ilerleme arzusunu yansıtmaktadır.²¹⁶ Gelişmeye başlayan İran-Afrika bağlantılılarının iktisat, dini ve politika ayakları bulunmaktadır.

İran'ın petrol ve doğalgazı için stratejik bir liman yaratmaya çalışarak Afrika bölgesindeki etkisini genişletmedeki ana eğilimi, aslında bölgedeki yayılcı projesini sürdürmeye yönelik ciddi bir girişimdir.²¹⁷ İran'ın Afrika kıtasındaki varlığı sessiz ama derin bir ilerleme olarak ifade edilmektedir. Tahran Hükümeti'nin kıtadaki erişimi ve yetenekleri ilk bakışta fark edilmeyebilirken, ülke yavaş yavaş Afrika'ya yayılmaktadır. Özellikle İran'ın Afrika'daki konumu, uluslararası toplum ve çeşitli ülkelerden etkilenmiştir. Yaptırımlar sırasındaki etkinliğine rağmen ülkenin Afrika politikası dışlandı ve bu dışlanma yaptırımlarla sınırlı değildi çünkü uluslararası sahnede yalnız kalmamak gerekçesine bağlı olarak zaman zaman anakaraya (Afrika'ya) seyahatlerde bulunuldu.

İran hükümetinin Afrika'ya yönelmesinin nedenini birkaç temel üzerinde değerlendirmek gerekmektedir. Bunların birincisi, İran'ın, uluslararası toplumun kendisine ambargo ve yaptırımlar uygulamasını engellemekle birlikte Afrika ülkelerinin Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlardaki oy haklarından ve siyasi nüfuzlarını kullanmak arzusundan kaynaklanmaktadır. İkincisi ise, yaptırımların kaçınılmaz olduğu İran, çeşitli Güney ülkelerinde, özellikle Afrika ülkelerinde olası ekonomik kayıpları yönetmek ve ticareti arttırarak bunu aşmaya çalışmaktadır.

İran'ın hedeflerinden biri, İran-İrak savaşında diğer ülkelerden desteğe ihtiyaç duyması nedeniyle, dış politikada Afrika ülkeleriyle yakın ilişki kurmaktır. Son hedefi ise

²¹⁶ Mü'tasım Sâdık Abdoullah, "El-Vucûdu El-Îrâniyyu Fi Afrikyâ E-ddavafi'u ve'l Ahdâfu" الوجود الإيراني . (الدوافع والأهداف) في إفريقيا (Erişim: 23.03.2022).

²¹⁷ Kübra Karasakal, "İran'ın Afrika Boynuzu Politikası", ss. 1, 3, 6, 7, 20.

İran İslam Cumhuriyeti'nin dünya çapındaki devrimci ideolojiyi Afrika'da yayma arzusudur. Tüm bu hedeflerde İran, ekonomisi ve kalkınması kartvizitini kullanarak Afrika ülkelerinde etki yaratmaya çalışmaktadır.²¹⁸

İran, Afrika'nın başkentlerinde Müslümanlara hitap etmekte ve kültür merkezleri açmaktadır. Bir yandan Sahra ülkelerinin zayıf kalan noktalarında güç mekanizmasını kurmayı amaçlarken, enerji konusunda da Tahran için bu başkentlerde doğal kaynak ticareti faaliyetleriyle bu ülkeleri İran'a birer dost olarak kazandırmayı amaçlamaktadır. İslam Kültür İlişkileri Teşkilatı, İran'ın yurtdışındaki kültürel faaliyetlerini desteklemek amacıyla Sahra ülkelerinde vakıflar açıp İran'ın Afrika Müslümanlarıyla iletişimini sağlamıştır.²¹⁹

İran rejimiyle resmi veya dolaylı olarak bağlantılı bazı kültürel ve dini çevrelerin faaliyetleri birden fazla Afrika ülkesinde de gelişmektedir. Buna bölgede köklü bir varlığı olan Arap-Lübnan Şii topluluklarının yayılmasına yardımcı olmuştur. On yıl öncesine dayanan, önemli ekonomik etki ve ilişkilere sahip olan İran, Dakar'dan (Senegal) Abidjan'a (Fildişi Sahil) kadar karar vericileri etkilemelerini sağlayan geniş bir servet gibi sahip olduklarıyla bu ülkelerdeki yönetici seçkinlere farklı çıkarlar sağlamış ve bu etkilerinin bir kısmına resmi bir karakter kazandırmıştır.²²⁰

Sonuç olarak, İran'ın Afrika kıtasının çeşitli yerlerinde uzun süredir ve aktif olarak etki çevreleri kazanmaya çalıştığını, Tahran'ın birden fazla eksen üzerinde çalışması nedeniyle bu çabaların özellikle son birkaç yılda yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Son on yılda 30'dan fazla Afrika ülkesinde büyükelçilikler açması ve bu diplomatik faaliyete

²¹⁸ "Sub-Saharan Africa Growing Iranian Activity", *Directorate of Intelligence Report, CIA*, 1 Kasım 1984, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIARDP85S00317R000300110005-1.pdf>, (Erişim: 17.04.2022), Association of Researchers on Africa, AFAM - Afrika Araştırmacıları Derneği: ANA SAYFA <https://afam.org.tr> (Erişim: 28.07.2022)

²¹⁹ Cafer Talha Şeker, "İran'ın Afrika Politikası ve Karşılaşılan Zorluklar: Ahmedinejad Dönemi, 2005–2013", *İran Çalışmaları Dergisi* 1.1 (2017): 84-116. s. 91.

²²⁰ Abdül Vâhid Akmir, "El-Mouğarabatu" 200 El- Lubnaniyyûna Fi Afrikyâ El-Garbiyati", Manşurun Ala Mavki' Muhamed Abidu 'l-Diabiriyu: http://www.aljabriabed.net/n87_03akmir.htm#_edn1 Erişim: 23.02.2022); El- Haybatu Eş-Şeyhu Seyidâtî, "Keyfa Tal'abu İran bi avrakihâ Fi Garbi İfrikîyâ"? <https://studies.aljazeera.net/en/node/3879> (Erişim: 08.03.2022).

paralel olarak ticaret alışverişi çemberini genişletmesi ve ticaretin değerini arttırması sayesinde kıtadaki diplomatik temsil düzeyini önemli ölçüde yükseltmektedir. Eylül 2010'da Tahran'da düzenlenen İran-Afrika Zirvesi'nde 40'tan fazla Afrika ülkesinin katılımıyla doruğa ulaşan, İran ve Afrika arasındaki alışveriş hacmini ikiye katlayan İran rejimi, Afrika ülkelerinde daha da gelişmektedir. Özellikle Arap-Lübnan Şii topluluklarının Afrika'da yayılması bu faaliyetlere yardımcı olmuştur.²²¹

Afrika'ya dışardan gelen birçok inanç yerleşmiştir. Bunun temel nedenlerinden biri Afrikalı kişiliğin esnek, kolay cevap veren, her şeyi kabul eden bir kişilik olmasıdır, ki bu karakteristik yapı sayesinde mezhepsel yoğunluğunu arttırmak ve Afrika'nın ekonomik ayrıcalıklarından yararlanmak isteyen ülke yöneticilerinin odak noktası olmuştur. Şiiler, Afrika'nın yeraltı zenginliklerinin farkına vardıldıktan sonra ve Afrika kişiliğindeki bu kabullenici özelliği öğrenmesiyle mezheplerini burada yaymanın avantajlarından faydalanmak üzere Ehl-i Beyt sevgisi ve Ali'ye biat bahanesiyle itikadı görüşlerini öne sürerek Afrika kıtasına yönelmiştir. Batı Afrika'daki Müslümanların itikatta yüzyıllardır Sünni mezhebin sahipleri olmalarına rağmen, genel olarak Afrika'ya ve özelde Batı Afrika'ya Şiilik nüfuz edilmeye ve Şiiliğe çağrı bir fenomen haline getirilmektedir.

Afrika'daki Müslümanları Şii mezhebine dahil etmek için Komorlar Devleti'ndeki Şii mezhebinin lideri Şeyh Mahmud Abdullah İbrahim'in Kum'daki ilahiyat medresesinde yetkililerle birlikte hazırladığı İmâmiyye Şia'sının Afrika kıtasında nasıl yayılabileceği çalışması ve Jacobs Uluslararası Danışmanlık Ofisi tarafından Afrika'daki ekonomik

²²¹ El- Hıbatu Eş-Şeyhu Seydâtî, Tukadiru Takârîru İ'lâmiyati Adadu El-Câliyati EL-Lub-Nâniyati Fi Sâhili El Âci bi Aksari min 150 Alfân ve Fi Senğâl bi Aksari min 30 Alfân. كيف تلعب إيران بأوراقها في غرب إفريقيا؟, <https://studies.aljazeera.net/en/node/3879> (Erişim: 17.06.2022).

genişlemenin yolları ve mekanizmaları hakkında hazırlanan çalışma kullanılarak bu amacı gerçekleştirme planları geliştirilmiştir.²²²

Afrika kıtasının kalbinde Şiiliği yaymaya yönelik yeni İran girişimleri dalgasının boyutlarını değerlendirmek için üç temel gözlem dikkatimiz çekmektedir:

Birincisi, İran'ın kendi faaliyetlerinin coğrafi kapsamının genişletme amacı ve kıtanın İran'ın doğusuna olan uzaklığı ile ilgilidir. İkincisi, İran'ın, kıtadaki çıkarları için "aracı" rolü oynamayı beklediği Afrika ülkeleriyle birbirini takip eden yakınlaşma döngülerine girmek zorunda kalmasıyla ilgilidir. Son gözlem ise, İran'ın Afrika kıtasında kendi varlığını sürdürebilir hale getirmesini ve ortaklıklar kurmasını engelleyen yapısal sorunları ortadan kaldırmaya yönelik çözüm arayışlarıdır.²²³

Buna ilave Soğuk Savaş sonrası Afrika'ya açılmasına rağmen beklenen sonuçları elde edemeyen İran, 21. yüzyılda sahaya girmiştir. Ülke ekonomisinin enerjiye bağımlı olması nedeniyle enerji ihracatı İran'ın dış politikası üzerinde mutlak bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, petrol ve gazın doğal kaynakları, Tahran'ın Afrika'ya yönelik politikasına dahil edilmiştir. Afrika pazarlarının açılmasından yararlanan Ahmedinejad Hükümeti, yaklaşık sekiz yıldır Bağlantısızlar Hareketi üyesi olan Sahra-Afrika ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmeyi başarmıştır. Ahmedinejad, birçok Afrika başkentini şahsen ziyaret edip ve Afrikalı meslektaşlarının çoğunu Tahran'da ağırlamıştır.²²⁴

Afrikalılarla olan ilişkilerinin en önemli iki ana noktası, Batı karşıtı sömürgecilik dilini kullanarak Afrika ülkeleriyle ortak bir zemin bulmaya çalışması ve enerji-teknoloji alanlarında iş birliği teklif etmesidir.²²⁵ Batı karşıtı sömürgecilik diliyle önce Batı'nın,

²²² Eş- Şeyhu El Alavi El Hüseyini, Sirâ'ul İrâdâti El-Saû'diyyi- El-Îrânniyyi Fi Mantıkati El-Sâhel ve Ğarbi Afrikyâ, (Markazu El-Cazîratu El-Dirâsâtu, Davhatu, 2015). <https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2015/11/20151119103417638618.html> (Erişim: 17.06.2022)

²²³ Ahmad Amal, Assiyâsatu Al İraniyatu Fi Afrikyâ. mina'l kuvati annâ-imati İla l-kalâyâ annâ- i mati, <https://al-ain.com/article/iran-afrika> (Erişim tarih 09.03.2022).

²²⁴ Cafer Talha Şeker, "İran'ın Afrika Politikası ve Karşılaşılan Zorluklar: Ahmedinejad Dönemi, 2005–2013", *İran Çalışmaları Dergisi= Journal of Iranian Studies* 1.1 (2017), s.86.

²²⁵ United Nations, Security Council Imposes Additional Sanctions on Iran, "Voting 12 in Favour to 2 Against, with 1 Abstention", <https://www.un.org/press/en/2010/sc9948.doc.htm> (Erişim: 09.02.2022); Cafer Talha Şekeri, a.g.m.s. 90

Afrika'ya yaptığı sömürgeciliği ve Afrika ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra, Batı'nın takındığı neo-empyralist politikaları ve tutumları öne sürmüştür. Öte yandan Suudi Arabistan'ın da Vehhabilik mezhebini ve kendi ekonomik politikalarını kullanarak Afrika'ya çözüm ortağı olmuş olmaları da İran'ın, Afrika için Suudi Arabistan'dan daha güvenilir bir ortak olmak üzere buraya gelme sebepleri arasında söylenebilir.²²⁶

İran İslam Cumhuriyeti'nden önce Afrika ülkeleri ve Sahra-Afrika'daki Müslümanlarla ticaret ve diğer ilişkiler açısından Suudi Arabistan'ın yumuşak gücü, İran'ın inşa etmeye çalıştığı yumuşak güçten daha etkili olmuştur. İran'ın, Afrika halklarını din veya siyasi ideoloji temelinde etkileyebileceği, gerek Sahra-Afrika bölgesinde olsun gerekirse farklı bölgelerinde olsun yaşayan Şii nüfusu bulmaktadır. Ancak bahsi geçen bu Şii nüfusun, Vehhabi nüfusa kıyasla daha az olduğu gözlemlenmektedir. Bunun sebebi Suudi Arabistan'ın Sahra-Afrika bölgesinde verdiği hizmetlerinin İran'inkinden daha geniş tabana sahip olmasıdır. Riyad, Afrika başkentlerinde ve Hartum'daki siyasî iradeyi etkileyebilir, Arap Ekonomik Kalkınma Bankası gibi finansal kuruluşlar aracılığıyla Selefiliğin yayılmasını destekleyebilirken, İran'ın Afrika'daki kendi etkisini genişletmek için güçlü bir taban sahip olmadığını söylemek yanlış değildir.²²⁷ Bu yüzden çoğu Afrika devleti, Suudi Arabistan ve diğer Arap devletleriyle olan ilişkileri güçlü olduğu için İran'la ilişkilerini çok düşük seviyede tuttular. İranlılar, kendi politikalarını daha iyi bir seviyeye getirmek için Afrikalı ülkelere uygun fiyatlı petrol sözleşmeleri ve kalkınma yardımları teklif etmektedirler. Kısmen bunu başardıklarını söylemek mümkündür, çünkü 1984 yılında İran, Sahra-Afrika'da açtığı on sekiz büyükelçilikle resmi ilişkilerini kurabilmiştir.²²⁸

²²⁶ Cafer Talha Şeker, "İran'ın Afrika Politikası ve Karşılaşılan Zorluklar: Ahmedinejad Dönemi", s. 87.

²²⁷ Mohamamdi Manoucher, "The Sources of Power in Islamic Republic of Iran", The Iranian Journal of International Affairs, vol.20, n.2:1-21, Spring 2008 <https://dinasulaeman.files.wordpress.com/2012/02/the-sources-of-power-iran.pdf>, (Erişim: 02.01.2022).

²²⁸ Jeffrey A. Lefebvre, "Iran's Scramble for Sub-Saharan Africa", *Insight Turkey*, Cilt: 21, Sayı: 1, s. 135.

Netice olarak İran'ın Afrika kıtasında farklı ülkelerde Şii etkisini yaymak amacıyla Afrika'da siyasi olarak genişlemesi, dini okullar açması ve İran ile Afrika arasında karşılıklı öğrenci değişimi yapması Şii jeopolitiği çerçevesinde uygulanan bir diğer politikadır. Elbette İran'ın bazı Afrika ülkelerinde nüfuzunu genişletme politikası başarısına rağmen, bazıları tarafından tepkiyle karşılanmaktadır. İran'ın sosyal ve politik faktörleri göz önünde bulundurularak söz konusu devletin kıtadaki varlığını incelediğimiz zaman, İran'ın Afrika'ya yönelik politikalarını mezhep siyaseti ile bütünleştirilerek çalıştıklarını görmekteyiz. Afrika'ya yönelik takındıkları siyasetlerinde, İran, kendilerinden ekonomik beklentileri olmayan ülkelerde Şiiliği örgütlemek ve yaymaya çalışmakla birlikte buna siyasi bir amacı da eklemişlerdir. Çünkü günümüzde İran'ın, diğer uluslararası güçlü ülkeler gibi doğal kaynaklara erişebilmek için Afrika'da siyasi, iktisadi ve kültürel faaliyetleri görülebilmektedir.²²⁹

İran'ın Afrika'da oluşturmaya çalıştığı zeminin temel sebeplerini Afrika'nın ekonomik durumuna göz atarak ve İran'ın Şii düşüncesine küresel çapta nasıl geniş bir taban oluşturacaklarını ve diğer mezhepler gibi, özellikle Vehhabilerin yayılmasını engellemek üzere yoğunlaştırdığı çabalarını inceleyerek bulabiliriz. Bununla birlikte İran'ın Afrika'da bulunmasının tek sebebi kendi ve Afrika ülkeleriyle oluşturmaya çalıştığı ilişkilerden ibaret olmayıp aynı zamanda uluslararası siyasette de kendisine uygulanan ve uygulanmak amaçlanan ambargoların önüne geçmektir.

4.Mali Cumhuriyeti'nde İslam Mezhepleri ve Dini Gruplar

Dünyanın diğer her yerinde olduğu gibi Mali'de de Müslümanlar, İslam'ın farklı anlaşılması ve yorumlanması sebebiyle birden fazla mezhebe mensuplar ve

²²⁹ Riham Bahi, "Iran-Saudi Rivalry in Africa: Implications for Regional Stability", Middle East Policy, Kış 2018, Cilt: 25, Sayı: 4, s. 26.

Müslümanlıklarını benimsedikleri mezheplerin görüşleri doğrultusunda sürdürmektedirler.

Aslında, Sönmez Kutlu'nun tespit ettiği üzere, insanlar ve insanların oluşturduğu topluluklar arasındaki fikir ve düşünce çeşitliliklerinin her biri doğal olarak psikolojik, sosyolojik, tarihsel, dini ve felsefi bakımlardan ayrı ayrı incelenebilecek başlıca durumlardır. Her ideoloji, felsefe ve din bu oluştan kendi payını almıştır. Bu çeşitlik farkındalığını İslam dairesinde incelediğimizde, her bir mezhep, özünde mutlaklık savunusunda olmadıkça yani, yalnızca kendisinin gerçek İslam temsili olduğunu iddia etmedikçe, kedinden başkalarını beriki olarak yaftalamadıkça her biri yine İslam dini için başlıca birer zenginliktir. Bu sebeple cemaatler, tarikatlar, mezheplere kadar sapkınlık-bidatçılık yahut doğru-yanlış, hakikat-kurmaca gibi nitelermeler yerine insanın tabiatından doğan birer gerçek olduğunu kabul etmek gerekmektedir.²³⁰ Ne yazık ki Mali Cumhuriyeti'ndeki dini gruplaşmalarda bunun aksini gözlemlemekteyiz. Bütün mezheplerin kendi yollarında evrenselliğe oynaması, birbirlerini alt etmeye çalışmaları İslam dininin zenginliği olabilecek bu çeşitliliğin yalnızca din kaynaklı kaos ortamına sebebiyet verdiği açıktır.

Yine de Mali Cumhuriyeti özelinde Şiilik mezhebini incelemek için bu çatışma ortamına dahil olan diğer mezheplerin kendilerine dönük bakış açılarını göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Kendilerine olan bakışları, toplum içindeki yerleri aynı ayrı dikkate alındığında Mali Cumhuriyeti'ndeki günümüz İslam toplulukları daha net biçimde anlaşılacaktır.

4.1.Sünnilik

Günümüzdeki Müslümanların ortak düşünceye sahip olan en kalabalık mezhebi Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'tir.²³¹ Sünnilik dünyasına baktığımız zaman dört fıkıh

²³⁰ Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s.47.

²³¹ Şeyhu Ed-Din Abdül vahab el Sabakî, *Mü'în En- Nam ve Mabîd En-Nakam*, Mısır: Dârul Kıtâb El-Arabî, 1948, s. 75.

mezhebinden oluştuğunu görebiliriz. Bunlar; Hanefilik, Malikîlik, Şafîlik ve Hanbelilik'dir.

Mali Cumhuriyeti'nde, geçmişten günümüze kadar fıkıh ve itikad görüşleri konusunda Malili Müslümanların çoğu tarafından benimsenen mezhep, Maliki-Eş'arî olmuştur. Bu benimseyiş, yalnızca Mali Cumhuriyeti'yle sınırlı olmayıp bahsi geçen fikhî ve itikadî mezhep Afrika'nın her yerinde, özellikle Batı Afrika bölgelerinde benimsenmiştir.

Sudani El Ğarbi²³² diğer adıyla Batı Afrika Halkı, imanın ruhlarına ve İslam sevgisinin kalplerine yerleşmesinden bu yana, yani H. VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar fikhî mezhep olarak Maliki, itikadî mezhep olarak ise Eş'ari inancı ve ılımlı Sünni tasavvufundan başka bir İslami kol bilmiyorlardı.²³³ Bilinmektedir ki Eş'ari inancı bu bölgeye, dolaylı olarak Faslı alim "İmran El Fâs" tarafından getirilmiştir. İmran El Fâs, Eş'ariliği ve öğretilerini Bağdat'ta Ebu Bekir el-Bakillanî'den alıp Fas'a götürmüştür ve süreç içerisinde bu itikadî mezhebin temelleri Fas'tan Batı Afrika bölgesine yayılmıştır.²³⁴ Günümüzde, fikhî Maliki ve itikadî Eş'ari mezhepleri sayesinde Mali Cumhuriyeti başta olmak üzere tüm Batı Afrika bölgesinde Müslümanlar hoşgörü, barış ve birliğe teşvik edilmektedir.²³⁵

Batı Afrika bölgesinde Maliki-Eş'ari mezhebinin yayılması konusundaki bir diğer etken faktör ise Fas'ın birçok âliminin Batı Afrika'ya göç etmesi ve oradaki Müslümanlarla kurdukları olumlu ilişkileri, Batı Afrika toplumunun mezhep olarak

²³² H. V. yüzyıldan önce Batı Afrika bütüncül bir halk olarak kabul edilmekte ve Sudan'ı El-Ğarbi olarak adlandırılmaktaydı. Sömürgecilik döneminden sonra birleşik halk 16 ülke olarak parçalanmıştır. O ülkelerden biri de Mali Cumhuriyeti'dir.

²³³ Abdürrahman Mohammed Maiga, "El- akîdatü El-aş- ariyatü, fi Sûdâni'l Ğarbiyyi ve A' lâmuhâ", *macalatü Ulmâ- u El- Afârik*, <http://fm6oa.org/revue/wp-content/uploads/2021/02/arti131-155.pdf> (Erişim: 21.07.2022).

²³⁴ Al-Mahadî Hârûn Maiga, *Lintrouction A L'etude De La Doctrine des Sunnites en Afrique de L'ouest*, Bamako, 2013, s.23.

²³⁵ Eş- Şerîf Ali Mohammed El Hurru, "El- Madrasatü El Eş' ariyatü ve Davruhâ fi basî r-Ruhî Et-Tasâmühi ve-t- Taâyüşü Es- Silmiyyîna beyna Eş- Şu-ûbi El – İfrikîyati", <http://fm6oa.org/revue/numero> (Erişim: 21.07.2022).

Malikilik ve itikâdî olarak Eş'ari mezhebini seçilmesiyle sonuçlanmıştır.²³⁶ Ayrıca hoşgörü ve barışa teşvik eden, itikadın özünü ve itidalini koruyan, onu Selef Sâlihîna yani ahabın itikadı olarak kabul edilen bu akideyi karakterize eden bahsi geçen bu özellikler, Batı Afrika alimlerinin Maliki-Eş'ari mezhebini özellikle önemsemesine ve toplumda sağlamlaştırmasına neden olmuştur.²³⁷

Bu mezhebin, İmam Maliki'nin mezhebinin ve Eş'arilik inancının, Batı Afrika bölgesinde yayılmasının bir diğer temel sebebi de Batı Afrika'da özellikle Mali Cumhuriyeti'nde ılımlı Sünni tasavvuf kollarından olan Tijani ve Kadriye tasavvufi yönteminin varlığıdır.²³⁸

Batı Afrika'da, Maliki mezhebi ve Eş'ari itikadının alimlerinden en meşhur üç alimi şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ahmad Baba El-Sudâniyyu El-Tünbikiyyu, Batı Afrika'da özellikle Mali Cumhuriyeti'nde Maliki mezhebinin ve Eş'ari itikadının yorumlanmasına katkıda bulunan en büyük alimlerinden biri olarak kabul edilmektedir.²³⁹ Eserlerinden günümüze kadar ulaşan, H. 963 yılında kaleme aldığı *Naylu El- İbtihâc bitatrîc El- d-Dibâc* eseridir. Bu eserinde müellif, Batı Afrika'daki geçmiş alimlerin menkıbeleri hakkında bilgi vermektedir.

2. Abdul Rahman bin Abdullah bin İmran Al-Saeedi Al-Tünbiki, İslam hukukçusudur. Maliki mezhebi ve Eş'ari itikadî görüşleri öğretmekteydi. Hayatı boyunca öğrenciler yetiştirmekle ilgilenmiştir.²⁴⁰

²³⁶ Abdürâhman Mohammed Maiga, “El- Madrasatü El- Eş'ariyatü fi siyâki El- İfrikiyyi ve asaruhâ fi Ta'zizi Et- Tasâmühi ve-s-Salâmi”, <http://fm6oa.org/revue/wp-content/uploads/2021/02/arti131-155.pdf> (Erişim:21.07.2022).

²³⁷ Abdürâhman Mohammed Maiga, <http://fm6oa.org/revue/wp-content/uploads/2021/02/arti131-155.pdf>, Aynı yer.

²³⁸ Caduhu Hasan Cum'atu, “El- Mazhabu El- Eş' ariyatü fi Siyâki El- İfrikiyyi Et- Târik ve'l Vâkiu”, *المذهب الأشعري بإفريقيا: التاريخ والواقع*, (Erişim: 21.07.2022).

²³⁹ Abdürâhman Mohammed Maiga, <http://fm6oa.org/revue/wp-content/uploads/2021/02/arti131-155.pdf>, Aynı yer.

²⁴⁰ Abdü-r- Rahman bin Abdullah bin Âmir Al- Saeedi, *Târihu Sudân*, Paris 1981, ss 213, 238, 244, 277.

3. Al-Âqib bin Mahmud bin Omar bin Muhamud bin Omar bin Muhammed, Aqit bin Ali bin Yahya Tünbikti hem İslam hukukçusu hem de hakimdir. Batı Afrika'daki dini medreselerde Malikîlik fıkında ve Eş'ari itikadı konusunda dersler vermiştir. Genel olarak Batı Afrika'da, özellikle Mali Cumhuriyeti'nde dini eğitim alanında kabul gören en büyük ve en meşhur fıkıhçılardandır.²⁴¹

Son olarak, İslam'ın evrensel bir niteliğe sahip olması sebebiyle bedeni, rengi ve dini gurubu fark etmeksizin dünyadaki diğer her yerde olduğu gibi Batı Afrika'da da, özellikle Mali Cumhuriyeti'nde bilimsel, kültürel, sosyal ve duygusal bir şekilde, isteksizce değil gönüllü olarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, özellikle İmam Malik'in mezhebi ve İmam Eş'ari'nin itikâd anlayışı kabul görmüştür.

Genel olarak Batı Afrika'da, özellikle Mali Cumhuriyeti'nde Maliki-Eş'ari görüşleri, halkların, kendi aralarında bulunan dini ve etnik farklılıklarına rağmen yüz yıllardır istikrar, hoşgörü ve barış içinde bir arada yaşamalarında büyük rol oynamıştır.

4.2. Vehhâbilik

Vehhâbiler, klasik dönemdeki İslam'a, kökene dönmeyi hedefleyen, dinde yeni olarak ortaya çıkan, Hz. Peygamber zamanda olmayan her şeyi bidat olarak kabul eden kişilerdir. İslam'a şirkin karışmasına karşı mücadele etmek iddiasıyla hareket eden bir topluluk olduğunu söylemek mümkündür. Bu hareket, XVIII. yy'da Arap yarımadasında ortaya çıkmıştır. Kurucusu Muhammed b. Abdilvehhab (1703-93), İbn Hanbel'in fikirlerinden etkilenmiştir. Aynı zamanda Allah'ın birliğine odaklanan birleşik bir doktrinle zaman içinde tasavvufi ve Sünnî olmayan mezhepleri reddetmişlerdir. Günümüzde ise Vehhâbilik, kısaca hem dini hem de siyasi bir harekettir. Diğer yandan İran'ın Şiiliği yayması durumuna karşı bir hareket olduğunu da söyleyebiliriz.

²⁴¹ Ahmad Baba, *El- Tübikiyyu, Naylu El- İbtihâc bitatric El- d-Dibâc*, Tarablis: Dârul kitâbi, H.1036, s. 353.

Vehhâbiliğin etkisi şüphesiz Batı Afrika genelinde hissedilmiş olsa da Mali Cumhuriyeti'nde Vehhâbilik kendisini özellikle sömürge döneminde²⁴² net ve açık bir şekilde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hissettirmiştir.²⁴³

Mali Cumhuriyeti'nde Vehhâbiliğin varlığı ile ilgili iki ana faktör ele alınabilir. Öncelikle, 1945'te Kahire'deki El Ezher Üniversitesi'nde, ilk Batı Afrika mezunlarının geri dönüşü ile birlikte Vehhâbiliğin ilk çekirdeğinin ülkeye yerleştiğini söyleyebiliriz. İkinci ise 1950'de hava yolculuğunun ortaya çıkışıyla çok sayıda Müslümanın, özellikle tüccarların Arabistan'a gitmesine izin verildi. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini takip eden dönemde Mali tüccarları, zenginliklerine ve devletin onlara sağladığı prestije rağmen ticaret odaklı olarak Arabistan ile ilişki kurmaya başladılar. Aynı zamanda Müslümanların Mekke'ye yapılan hacları sayesinde dini bağlamda da Vehhâbilerle yakın ilişkiler kurulmuş oldu.²⁴⁴

1945'ten günümüze değin Vehhâbilik, takipçi sayısını arttırmaya devam etmektedir. Şu anda Bamako'da Vehhâbiliğe dair, Vehhâbilere ait medreselerinde verilen eğitim oldukça yaygındır. Böylece kendi enstitülerinde öğrencileri yedi yaşlarından itibaren eğitime alırlar ve sekiz yıllık bir süre boyunca tarih, coğrafya, fizik, kimya, Arapça gramer ve dîni dersler vermektedirler. Narou Joliba İslam Enstitüsü'nde öğrenciler ilk, orta ve lise kademelerinde eğitimlerini tamamladıktan sonra Irak, Suudi Arabistan, Mısır ve diğer Arap ülkelerinde burslu olarak üniversitelere devam etmektedirler.²⁴⁵

Vehhâbi reformcuları 1970'lerden beri Mali'de etkilerini artırdılar. Afrika'nın başka yerlerinde olduğu gibi gündemleri, İslam'ın Sûfi yorumunu İslami olmayan

²⁴² Lansiné Kaba, *The Wahhabiyya: Islamic reform and politics in French West Africa*. Evanston, Ill.: Northwestern University Press.1974, s.4.

²⁴³ Amselle Jean-Loup, "A case of fundamentalism in West Africa: Wahabism in Bamako." *Studies in Religious Fundamentalism*. Palgrave Macmillan, London, 1987, 79-94. s. 80.

²⁴⁴ Amselle Jean-Loup, "Le Wahabisme à Bamako (1945–1985)." *Canadian Journal of African Studies/La Revue canadienne des études africaines* 19.2 (1985): 345-357.s.347.

²⁴⁵ Amselle Jean-Loup, a.g.m., s.350.

unsurlarından arındırmayı hedeflemektir. Şimdi Mali'de birkaç camiye sahipler ve faaliyetlerine burada devam ediyorlar.²⁴⁶ 1983'ten son birkaç yıla kadar Vehhâbilik, esas olarak tüccar ve Arap üniversitelerin mezunları çevresinden toplandıysa da şu anda Mali Cumhuriyeti'nin nüfusunun diğer katmanlarına da yayılmaktadırlar.

Günümüzde ise, üç büyük eğitim kurumunda karşımıza çıkmaktadırlar. Laji Cheikna Yattabari tarafından yönetilen Niarela Medresesi'nde şu anda yaklaşık 300 öğrenci bulunmaktadır. Vehhâbilerin yönetiminde bulunduğu bir diğer eğitim kurumu da İslam Enstitüsü'dür. 25 öğretmen ile idare edilen bu enstitüde kız ve erkek karışık olmak üzere yaklaşık 1500 öğrenci bulunmaktadır. Badalabugu'daki Narou Joliba İslam Enstitüsü, Amadou tarafından yönetilmektedir. Bu enstitünün birkaç yüz öğrencisi ve Bamako'nun Hamdallaye, Niamakoro, Jikoroni ve Daudabugu bölgelerinde bulunan ayrı şubeleri vardır.²⁴⁷

4.3. Sûfilik

Mali Cumhuriyeti, kendisini, iyi bölgelerden oluşan heterojen bir ülke olarak sunmaktadır. Her biri farklı bir mirasın taşıyıcıları olan başkaca etnik grupların yer aldığı ülkede nüfusun %90'ının Müslüman olması, İslam dinîni, Mali halkının birleştirici unsuru olarak görünmesini sağlamıştır. Müslümanların alt bölümlere ve mezheplere ayrılmış olmasına rağmen, burada yaşayan Müslümanların birleştiricisi ise Sufizm anlayışıdır.

Mali'de İslam'ın gelişinin kesin tarihi, tarihçiler arasında oybirliği ile kabul edilmemektedir. Müslümanların bölgedeki varlığını doğrulayan, ülkenin geleneklerine ve sözlü kaynaklarına atıfta bulunularak verilen bir tarih VII. yy., yani hicretin ilk yüzyıllarından biridir.²⁴⁸ Bamako'nun kuzeyinde, Bamako'dan 320 kilometre uzak olan

²⁴⁶ Ludovic Lado-Boris Olivier Glode, "Grassroots Perceptions of Islamic Extremism and Muslim-Christian Relations in Mali", *Journal of Religion in Africa*, 51 (20 21) 184–213, s. 211.

²⁴⁷ Amselle Jean-Loup, a.g.m., s.347.

²⁴⁸ Sanankoua Bintou Art, *Femmes, İslam, et droit de la famille au Mali» in Islam et société de l'Afrique subsaharienne*, Dakar, 2008, s.2.

Kumbi Salih Kasabası'nda İslam'ın bu erken varlığı VIII. yy.dan kalma bir caminin varlığıyla kanıtlanmıştır.²⁴⁹

Bu giriş ardından, Mali'deki tasavvuf anlayışının rolüne göz atmamız gerekirse, tasavvuf, İslam'ın mistik bir akımı olması; ruh, nefis ve kalbin arınma arayışı olduğu için, Mali halkının çoğunluğu tarafından beğenilmiştir. Ayrıca İslam'ın Mali'deki yayılım başarısı, özellikle tasavvufun temel biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle de tasavvuf anlayışında örgütsel bir yaklaşmanın varlığına bağlıdır. Tasavvuf anlayışı; kardeşlik anlayışı ve ülkenin atalarının dini olarak hala tanınmaktadır.

Mali'de Sûfiliğin tutulan iki ana tarikatları, Kadiriyye ve Tijaniyye olmaktadır.²⁵⁰ Bu iki manevi yol (Kâdiriyye ve Tiâniyye,) din tarihine damgalarını vurmuşlardır. XIX. yy'a kadar Mali Cuhuriyeti'nin İslamlaşmasında büyük katkı sağladılar ve Mali halkının hayatını kökten değiştirdiler.²⁵¹

Bu tarikatların halk üzerindeki etkisini anlamak için İslam'ın yayılmasındaki tasavvufi etkiyi göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.

Kadiriyye Tarikatı, Abdul kâdir Ceylâniyye nisbet edilen bir tasavvuf tarikatı olsa da onun ölümden yıllar sonra ortaya çıkmıştır.²⁵² XIV. yy'dan itibaren İslam'ın çeşitli bölgelerinde etkili olmuşlardır. Özellikle de XV. ve XVI. yy'lar Sûfilerin altın çağı dönemi olarak kabul edilmiştir. Bu aralıkta neredeyse tüm Mali'nin topraklarında geniş çapta yayılmıştır.²⁵³

Tijaniyya tarikatı ise 1782 civarında Fez'de Şeyh Ahmed Tijani (1737-1815) tarafından kurulmuş ve Kuzey Afrika ülkelerden özellikle Cezayir ve Fas'ta

²⁴⁹ Hamadou Boly, *Le soufisme au Mali du XIXème siècle à nos jours: Religion, politique et société*. Diss. Université de Strasbourg, 2013, s.30.

²⁵⁰ Mouhamad Kouma, *Al Fikru Al İslamiyyu*, Bamako, 2020, s.90.

²⁵¹ Mustapha Brahma, "Sufism in Mali or popular Islam: Le soufisme au Mali ou l'Islam populaire", *African Scientific Journal* 3.4 (2021): 419-419. s.422.

²⁵² Mouhamad Kouma, *a.g.e.*, s. 91.

²⁵³ Zarcone Thierry, "La Qâdiriyya", in POPOVIC Alexandre et VEINSTEIN Gilles, *Les Voies d'Allah*, op.cit., s. 464.

yayılmıştır.²⁵⁴ Günümüzde Mali Cumhuriyeti'nde en kalabalık takipçi sayısına sahip Sûfi tarikatı olduğunu söyleyebiliriz.

Mali'nin bu iki büyük manevi yolu, Kadiriye Tarikatı ve Tijania Tarikatı, manevi olana eğilimleri devlet tarafından sakınca bulunmayarak siyasi girişimleri engellememiştir ve siyasi bir engele sahip olmamakla birlikte rehberlerinin söylemleri doğrultusunda resmi veya gayri resmi olarak şu veya bu tür siyasi partileri desteklemektedirler.²⁵⁵

Sûfîler, İslam'ın içinde kendilerini savunma bağlamında Müslüman inancının sadeliğini, kurumsal ve kutsal metinlere bağlılıklarını, tasavvuf disipliniyle Sûfi tarikatlarının örgütsel benzerliğini kullanarak Mali Cumhuriyeti'nde İslam'ın yayıldığı her yerde kendi din anlayışlarını tanıtip yayabildiler. Burada yaptıkları temelde İslam içinde yapılandırılmış, hiyerarşik ve geleneksel animist kardeşlikler oluşturmanın bir örneğidir.

Sonuç olarak, Mali Cumhuriyeti'nde, bilhassa Kadiriye ve Tijaniye tarikatları, İslam'ın Mali'de yayılmasında ve tasavvufun halk kitlelerini etkilemesinde önemli bir rol oynamıştır. Sûfi İslam'da, Mali nüfusun gelenekleri ve dini uygulamalarında İslam ile örgütsel bir benzerlik bulmuşlardır. Tasavvuf üstadları, manevi değerlere bağlılıkları ve maddi değerlere ilgisizlikleri göz önüne alındığında, maddi yaşam, siyasi seçimlerle fazla ilgilenmediler ancak, tarikatlarına bağlı veya yakın olan adayları destekleyerek siyasi hayata da dokunmuş oldular. Sûfîler, şeriattan çok hakikate daha fazla önem verseler de devletin ana yasasını modernize etme ve kendilerini devlete, yasalara uyumlu hale getirmeye çalışmaktadırlar.

4.4.Şiilik

²⁵⁴ Mustapha Brahma, "Sufism in Mali or popular Islam: Le soufisme au Mali ou l'Islam populaire", s.424.

²⁵⁵ Mustapha Brahma, a.g.m. s.431.

Malililerin Şiiliğe olan mevcut ilgileri, 1979'da İran'daki İslam Devrimi'nden öncesinde de var olmasına karşın açık ve net varlığı resmi olarak 1979'dan sonra İranlı diplomatlar aracılığıyla Mali'de etkisini artırmaya başladı. 1996 yılında Bamako'da Center Culturel Islamique d'Iran'ın açılması, Mali'deki büyümelerinde bir dönüm noktası oldu.²⁵⁶ Bugünkü Mali'ye bildiğimiz şekliyle aktif Şiiliğin gelişi, 1986-1987'de Cheick Moussa Gaoussa Traoré, Bamako'da bulunan Missira'daki "El Hilal" Lisesi'nde eğitim görmüş bir gençtir. Yine o dönemde Bamako'da, maslahatgüzarı bir Şii olan Hassan Hambraze adında İranlı bir diplomat vardır. Bu diplomat, büyük bir İranlı âlimin oğludur ve kendisi de İslami ilimlerde ustadır. İki adam, Cheick Moussa Gaoussa Traoré ve Hassan Hambraze, çoğu gece geç saatlere kadar devam eden çeşitli İslami konularda sık sık görüşmeler ve tartışmalar yapmışlardır.²⁵⁷ Daha sonra 1987-1988 yıllarında Seyyid Ayetullah Mouhammad Taghî Tebrizi Tabatabaî, Gana'da okutmak için ilk kez on Malili öğrenciyi seçti. Bu seçilen on öğrenci, Gana'da, Ehl-i Beyt anlayışına göre kurulmuş olan Batı Afrika'daki ilk İslam Şii Okulunda okumaya gitmişlerdir. Yine bu öğrenciler, iki üç yıllık eğitimden sonra, 1991'de İran'daki, özellikle Kum şehrinde bulunan "Havz"a gönderildiler. Daha sonra, Şiiliği vaaz etmek için birkaç İranlı misyoner de İran'dan dönen öğrencilerle beraber Mali'ye gelmiştir.²⁵⁸ 1996-1997 İran İslam Kültür Merkezi, eğitim öğretim yılının başlaması için Bamako'da Muhammed Hakim İlahi, müdürlük görevine atanmıştır. 2003'ten itibaren, Mali'deki Şiiiler için bir istişare çerçevesi oluşturmak amacıyla toplu girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler, Cheick Idriss Traoré'nin oybirliğiyle başkanı olduğu "Ehlul Beyt Mali Derneği"nin kurulmasına yol açmıştır. Bu dernek yasal olarak bu ülkede kurulmuştur. Şiiliğin mesajını her yere ulaştırmaya yönelik çeşitli çalışmalar yapmaktadır.²⁵⁹

²⁵⁶ Ludovic Lado-Boris Olivier Glode, "Grassroots Perceptions of Islamic Extremism and Muslim-Christian Relations in Mali", s. 211.

²⁵⁷ La communauté chiite du Mali, <https://imhussain.com/french/section26/2621>, (Erişim: 10.07.2022).

²⁵⁸ Aynı yer. <https://imhussain.com/french/section26/2621> (Erişim: 10.07.2022).

²⁵⁹ Aynı yer. <https://imhussain.com/french/section26/2621>(Erişim: 10.07.2022).

Şiiler, “Fatimatou-Zahara Derneği” adı altında ayrıca kadınlara yönelik bir başka dernek de oluşturmuşlardır. Bu dernek teolojik bağlamda üstün yetkinliğe sahip Hawaw Touré, Mariam Coulibaly, Adjaratou Bagayako gibi kadınlar tarafından aktif hale getirilmiştir. Dernek başkanı Hawaw Touré'dir. Dernek yetkilileri; Hz. Peygamber, onun Ehl-i Beyt'i ve diğer Masumlarının yani imamların hayatıyla ilgili sürekli programlar düzenlenmektedirler.²⁶⁰

Bamako Üniversitesi düzeyindeki öğrencilere yönelik “Mali Şii Öğrencileri Derneği” kurulmuştur. Bu derneğin adı “Djannatou Ahlil Baît...”in Onursal Başkanı Sayın Amadou Diallo seçmiştir. Her ayın ilk pazar günü aylık toplantılar yapmaktadırlar ve derneğin üyeleri, "Djannatou Ehlil Baît (as)..." ajansının faaliyetlerine büyük ölçüde katılmaktadırlar.²⁶¹

Mali'deki Şiiliğin kısa tarihi bu şekildedir, bu mezhebin ülkedeki durumu ise sonraki bölümlerde ayrıca detaylı bir şekilde el alınacaktır.

4.5.Ahmediyye (Kadıyanilik)

Ahmadiyya veya Kadıyanlık topluluğu 2005'te Mali Cumhuriyeti'nde resmi olarak kayıt altına alınmıştır.²⁶² O günden bugüne vaaz, eğitim, sağlık, tarım vb. alanlarda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Amir Mahmood Nasir'nin himayesinde, Mali'nin Ahmediye topluluğu, Mali'nin farklı bölgelerinde tarım, sağlık ve su alanında farkı projeler gerçekleştirdi. Mali'de Amir Mahmood Nasir'nin elde ettiği çeşitli biçimlerdeki başarılarından biri Mali'de 17'den fazla cami inşa etmesi ve şimdi bile henüz inşaat halinde

²⁶⁰ Aynı yer. <https://imhussain.com/french/section26/2621>(Erişim: 10.07.2022).

²⁶¹ Aynı yer. <https://imhussain.com/french/section26/2621>(Erişim: 10.07.2022).

²⁶² Communauté Ahmadiyya au Mali, la religion au service des populations, http://malijet.com/la_societe_malienne_aujourd'hui/116944-communaute-ahmadiyya-au-mali-la-religion-au-service-des-populati.html, (Erişim: 10.07.2022).

olan başka camilerin de bulunmasıdır. Ayrıca ülke genelinde radyo istasyonlarına sahiptirler.²⁶³

Ahmedilerin kendi kaynaklara göre günümüzdeki durumları ise, nüfusu sayılarının 245.000 kişi olarak genel nüfusa oranlarının %2 olması, imar ve kullanım bakımından tamamen kendilerine ait üç caminin bulunmasıdır. Nüfus oranının bu denli küçük olmasının başlıca sebebi Ahmedilerin henüz 2005 yılında Mali Cumhuriyeti'nde ilk defa ortaya çıkmış olmalarıdır.

İslam dini dünyanın her yerinde yorumlama farklılığı, yaşam biçimlerinin çeşitliliği, bakış açılarının çokluğu sebebiyle birçok mezhebe ayrılmıştır. Bu ayrılık yalnızca olumsuz kabul edilmekten ziyade aslında İslam'ın zenginliğini ortaya koymaktadır. Mali Cumhuriyeti'nde de yine tüm dünyada olduğu gibi İslam dini çeşitli kollara ayrılmış vaziyette yaşanmakta ve yaşatılmaktadır. Vehhâbilik, Sûfilik, Şiiilik ve Kadıyanilik olmak üzere bu dört mezhep ve hareket ortak şekilde Allah'a, ahirete, nübüvvete inandıkları için biz, mezhepler tarihçisi olarak bunları İslam dininden ayrı olarak görmüyoruz, aksine yine hepsinin kendilerince İslam dairesinin içinde bulunduğunu ifade ediyoruz.

²⁶³ Aynı yerde. http://malijet.com/la_societe_malienne_aujourdhui/116944-communaute-ahmadiyya-au-mali-la-religion-au-service-des-populati.html, Erişim: 10.07.2022)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALİ'DE İMAMİYYE ŞİA'SI

1.Mali'ye Şiiliğin İlk Girişi

Tarihsel varlığı açısından Mali Cumhuriyeti ve Batı Afrika ülkeleri, Şii-İslam ortamına yabancısıdır. Çünkü, Şiilik bir inanç olarak Mali Cumhuriyetinin halkı tarafından bilinmemekteydi. Mali Devleti, Şii mezhebini hiç tanımazken, ülkede Şiiliğin doğuşu ve ülkeye girişinin net olarak ne zaman olduğunu sorusuna kaynaklar birbirilerine yakın yanıtlar vermekle birlikte, zaman açısından farklı görüşleri savunmaktadırlar.

Bir kaynağa göre, Lübnan'daki göçmenlerin varlığı, Mali'deki Lübnan Fahri Konsoloslugu'nun dediği gibi, ülkedeki Şii varlığı en eski M. 1900 olarak kabul edilebilir.²⁶⁴ Başka bir kaynağa göre, İran asıllı ve Lübnan'daki en büyük Şii partisi olan Amal Hareketi'nin kurucusu Musa Sadr, 1976-1977 yılları arasında Batı Afrika'daki Müslümanları Şii mezhebine davet etmek amacıyla başladığı misyonerlik yolculuğunu birkaç ülkeyi geçerek Mali ve Senegal ile sona erdirmiştir.²⁶⁵ Başka bir kaynağa göre ise, Mali'de Şiilik çağrısının başlangıcı olarak 1970'lerin ortalarında Fildişi Sahili'nden Mali'nin güneyinde Sikaso Bölgesi'nde geçimini sağlamak amacıyla gelen bir Şii'nin davetini gizlice yayması işaret edilmektedir.²⁶⁶ Davasının ortaya çıkmasından sonra, o bölgede açık bir ret ile karşı karşıya kalmıştır ve bu sebeple başkent Bamako'ya taşınmak zorunda bırakılmıştır. Çünkü o bölgede, diğer bölgelere göre genel mezhep Sünni-Selefi mezhebi olarak kabul edilmektedir. Bu girişle birlikte, Şii, mezhebinin Mali'de doğuşu için ilk çekirdek olmuştur. Başka bir kaynağa göre: Mali Cumhuriyeti'ne ilk Şii girişinin tarihi 1989 veya 1992 olmaktadır.²⁶⁷

²⁶⁴ Muhâvalâtu et-Teşşeyü' fi Afrikyâ (takrirun maydaniyun), 2014, s.103.

²⁶⁵ Oumar Tandjigora, "Batı Afrika'da şii akım", <https://www.idrakpost.com/k/37/> (Erişim: 16.05.2022).

²⁶⁶ Muhâvalâtu et-Teşşeyü', a.g.e., s.103.

²⁶⁷ Paul Roymond-Jack Watling, Theological Resarch Center, "Eş-Şiatu Fî Mâli", <https://www.aqaed.com/shia/country/mali/> (Erişim: 14.05.2022).

2.Mali'de Şii Varlığının Sebepleri

Özel olarak Mali Cumhuriyeti'nde Şii varlığının sebeplerine girmeden önce özellikle İran'ın, Şiiliği Afrika'da yaymaya çalışmasının altında yatan sebepleri anlamamız gerekmektedir.

İran, gelişmekte olan dünya ekonomilerinin geri kalanının Afrika'ya daha güçlü ve kararlı bir şekilde açılma ihtiyacını anlamaya başlayıp kendi yolunda gerekli adımları atmaya başlamıştır. 1979 İran İslam Devrimi ile daha fazla Şii özelliğini ön plana çıkaran İran, Şii mezhebini dünyanın farklı ülkelerine yaymayı ve bu yolla dünya haritasında coğrafi bakımdan daha geniş alanlara sahip olmayı, dünya genelindeki nüfuzunu genişletmeyi amaçlanmıştır.²⁶⁸ Aynı zamanda uluslararası siyasetten geri kalmak istemeyen İran, Afrika'yı ve Afrika'nın uluslararası siyasî konumunu ve BM kapsamındaki oy haklarını da kendi çıkarları doğrultusunda avantaj olarak kullanmak istemektedir.²⁶⁹

Gerek Mali'de olsun gerekse diğer Batı Afrika ülkelerinde olsun İran'ın bu bölgelerde varlığının sebeplerinden birisi de enerji ve petrokimya endüstrilerinin yanı sıra tarım, sağlık ve sulama alanlarında da iki taraf arasında ticaret hacminde ekonomik olarak büyüme elde etmektir.

Şii Devrimi kapsamında İran, Şiiliği dünyaya yayma politikası için Müslüman yoğunluklu Batı Afrika'yı yayılım için elverişli bir merkez olarak görmüştür. İran'ın tüm üniversitelerini ve kurumlarını, kadın yahut erkek fark etmeksizin Afrikalı öğrencilere açmasının, düzinelerce Afrikalı akademisyeni kabul etmesinin ve desteklemesinin İran'ın Şiiliği Afrika'da yayma projesinde izlediği bir politika olduğunu söyleyebiliriz. Bundan

²⁶⁸ Hilmi Demir, "İran'ın Şii Yayılmacılığı", (2018), <https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6344>, (Erişim: 16.05.2022).

²⁶⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Association of Researchers on Africa Association des chercheurs sur l'Afrique AFAM. AFAM - Afrika Araştırmacıları Derneği: ANA SAYFA <https://afam.org.tr> (Erişim: 28.07.2022).

dolayı İran'ın ev sahipliğinde düzenlenen Afrika Konferansı, otuz Afrika ülkesini hedefleyen entegre bir Şiiliği teşvik etme, yayma projesi geliştirmeye çalışmaktadır ve önümüzdeki yıllarda Şiiler bu ülkelerde ezici nüfus çoğunluğunu oluşturacaktır.²⁷⁰

Batı Afrika genelinde İran'ın bulunuş sebebi başta İran'ın kendi çıkarlarıdır. Bu çıkarlar yalnızca ekonomik alanda değil, mezhepsel ideolojinin daha geniş coğrafyaya yayılması, aynı zamana uluslararası siyasette güç dengesini kendi lehine çevirme çabasıdır. Bundan dolayı bu son zamanlarda Afrika'ya, özellikle Batı Afrika'ya yoğun şekilde müdahalede bulunmakta ve bölgede bulunan Afrika ülkelerinin iç siyasetlerine dahil olmaktadır.

Mali'de azınlık da olsa Şii varlığının bulunmasının belli başlı sebepleri bulunmaktadır. Bu bağlamda tarihsel süreçte Batı Afrika'da oluşan mevcut Lübnan Şiilerinin oluşturduğu Şii taban, İran Devrim'inden sonra Mali'de Şia'nın güç kazanması ve Selefi-Şii kutuplaşmasının Şii tabanı güçlendirmesi gibi sebepleri sayabiliriz. Bu başlıkları sırasıyla ele almak istiyoruz.

2.1.Batı Afrika'da Mevcut Şii Taban: Lübnanlı Şiiler

Batı Afrika, geniş bir bölgeyi temsil etmektedir. Ülke olarak Burkina Faso'dan başlayarak Moritanya, Senegal, Gambiya, Gabon, Gine-Bissau, Gine Conakry, Fildişi Sahili, Mali, Gana, Nijerya, Nijer, Sierra Leone, Togo, Liberya, Benin ve Cape Verde'e kadar genişlemektedir.²⁷¹ Bölgenin nüfusu yaklaşık 250 milyon kişidir ve sakinlerinin çoğu Müslümandır. Bu sebeple Afrika'nın en büyük Müslüman bölgesini temsil etmektedir.²⁷²

²⁷⁰ “Akbaru Maşrû'n li-n-Naşri Et-Teşeyü' bi-Afrikyâ Yantalık Minn Kum El-İraniyati, Mavk' El-Müslüm”, (H.1437/ M.2016) الرابط (Erişim: 04.06.2022).

²⁷¹ Daha geniş bilgi için bkz. Batı Afrika Ülkeleri Raporu, (Otomotiv Sektörü Açısından), <http://www.uib.org.tr/tr/kbfile/bati-afrika-ulkeleri-raporu> 2018#:~:text=Bat%C4%B1%20Afrika'da%20yer%20alan,%2C%20Kamerun%20ve%20Senegal'dir. (Erişim: 09.05.2022).

²⁷² Kırâ-atun Fi Tağalğuli El-İrâniyyu Fi Ğarbi İfrikya, <https://pharostudies.com/?p=3326>. (Erişim: 09.05.2022).

Batı Afrika bölgesindeki Şii varlığını tarihsel açıdan incelemek zor ancak konunun açıklayıcı olması bakımından kritik bir çalışmadır. Öncelikle, Lübnanlı Şiiilerin bölgeye nasıl göç ettiklerini ve Şiiliğin ilk tohumlarının Batı Afrika bölgelerine nasıl atıldığını anlamamız gerekmektedir.

Yıllar önce bazı Lübnanlılar ticaret ve yatırım amacıyla Afrika'ya göç etmişlerdir. Göç eden Lübnanlılar; Şii, Sünni, Hıristiyan ve Dürzi idiler. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında sayıları açıkça artış göstermiştir.²⁷³

Fransız kolonileri için Afrika'da tercih edilen ilk işgal yeri Lübnan'dı. Lübnanlılar, Fransızların Lübnan'ı sömürgeleştirmesi nedeniyle Fransızcaya hâkim olmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız kontrolüne geçen Senegal, Gine Conakry, Mali, Benin, Nijer ve Moritanya olmak üzere bu ülkelere gelen Lübnanlı ve Suriyelilerin sayısı, yaklaşık olarak, 1904'te 361 iken, 1913'te 1.016'ya yükselmiştir.²⁷⁴

Lübnanlı tüccarlar, Batı Afrika'da Şii varlığının ilk çekirdeğini oluşturmuşlardır ve bazı Lübnanlı topluluk üyelerinin Afrika ülkelerinde yüksek mevkilere gelmesinden sonra Şiilik faaliyetleri artmıştır.²⁷⁵ Yüksek mevkilere yerleşmiş bu kimseler, bölge genelinde Şiiilere yasal koruma ve siyasî koruma sağlamaktadırlar. Lübnan toplumunun ekonomik ağırlığı, Gine-Bissau'da olduğu gibi Lübnan kökenli bazı kişilerin Afrika ülkelerinin ulusal parlamentolarına girmesiyle siyasî ağırlığa çevrilmiştir. Diğerleri ise Burkina Faso'da olduğu gibi cumhurbaşkanı danışmanı konumu kadar üst mevkilere gelmişlerdir.²⁷⁶ Buna ek olarak, birçok Lübnanlı iş adamı, çıkarlarını güvence altına

²⁷³ Muhamed Sawadoğo El-Emin, "İntişâru EL-tş-Şeyu' ve Ta'sîruhu Fi n-Nasci El-İctimâ-İyi Fi Ğarbi İfrikyâ, Mavk' Erâ-asid" (2016), https://www.alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=7271, (Erişim: 24.04.2022).

²⁷⁴ Jean-Gabriel Desbordes, *L'Immigration libano-syrienne en Afrique occidentale française*, thèse, université de Poitiers, Faculté de droit, 1938, ss.17-19, Muhamed Sawadoğo El-Emin, https://www.alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=7271, aynı yer.

²⁷⁵ Muhamed Sawadoğo El-Emin, Aynı yer.

²⁷⁶ Tarayüz Mansûr, *elu-b-Bnâniyûna fi İfrikyâ*, <https://www.learmy.gov.lb/ar/content/> (Erişim: 10.05.2022).

almak ve korumak için Afrika ülkelerindeki üst düzey yetkililer ve devlet adamlarıyla kişisel temaslarda bulunmaktadır.²⁷⁷

Batı Afrika’da Lübnanlı toplulukların varlığı, Hizbullah’ın özellikle, Afrika’daki operasyonlarının uygulanmasını sağlamış ve verimli bir zeminin varlığına katkıda bulunmuştur. Binlerce Lübnanlı, neredeyse tüm Afrika ülkelerinde yayılmış şekilde ikamet etmektedirler. Kıtaya en az 350.000 Lübnanlının dağıldığı tahmin edilmektedir. Özellikle bölgede yaşayan Lübnanlı toplulukların en önemli çoğunluğunu oluşturdukları ülkeler; Fildişi Sahili, Senegal ve Nijerya’dır. Lübnanlı topluluklar, orada müreffeh bir hayat yaşamaktadırlar. Bu da Afrika kıtasına müdahale etme çabasında bulunan diğer topluluklar için gerekli ve rekabetçi bir durum oluşturmaktadır, çünkü, Lübnan’ın Afrika’daki yatırımlarının değeri yaklaşık 45 milyar doları bulmaktadır.²⁷⁸ Aynı zamanda bölgedeki Lübnanlıların halk içinde yer bulmalarına bir örnek de, 1977’de Fildişi Sahili’ndeki Şii Lübnanlıların, İran Devrimi’nden önce Musa Sadr’ın etkisi altında Fildişi Sahili kıyısında İslam Kültürü Derneği’ni kurmuş olmalarıdır.²⁷⁹

Lübnan Hizbullah’ı yerel bir parti olmamakla birlikte sadece Arap bölgesinde değil, onun dışında da partinin ilişkiler ağına hizmet eden, finansman kaynaklarını ve eğitim için güvenli alanları sağlamlaştıran birçok aktif hücre ve şubeye sahiptir. Bir dizi Afrika ülkesindeki Lübnan toplulukları, finansmana, silahlanmaya ve bilgi toplamaya katkıda bulunacak Hizbullah hücrelerinin yerleştirilmesi için verimli bir zemin oluşturmuştur. Parti, Afrika kıtasındaki birçok ülkede, özellikle çoğu Şii mezhebine mensup Lübnanlı toplulukların ve Şii mezhebine mensup Hizbullah sempatanlarının bulunduğu petrol zengini bölgelerde aktiftir.²⁸⁰ Lübnanlılar, özellikle kıtanın batı

²⁷⁷ Elu-b-Bnâniyûna fi İfrikyâ, Aynı yer.

²⁷⁸ Muhamad Halîfatu Sıdık, “El-Câliyatu El-bnâniyatu El-ş-Şî-iyatu Fi ifrikyâ... El-Vaki' ve Davru, “El-Râşid”. https://www.alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=7269 (Erişim: 01.04.2022).

²⁷⁹ Âllasan Sîlla, “Sâ-hilul âc Mahatatu Taşayu' Ğarbi Afrikya”, *macalatu'l-Bayân*: <http://www.albayan.co.uk/MGZarticle2.aspx?ID=4614> (Erişim: 01.03.2020).

²⁸⁰ Abdu-Rahîm Ali, “Şîatu ve-s-Satu Ğarbi İfrikyâ ve Mukatatâtu Hizbullâhi”, <http://www.islamist-movements.com/38386> (Erişim: 10.05.2022).

bölgesindeki Afrika ülkelerinde, İran İslam Devrim'in desteğiyle yayılmışlardır. Batı Afrika ülkelerindeki Şii varlığına, bu ülkelerdeki Şii varlığının ağırlığına, dayanarak Hizbullah'ın ve ayrıca İran İslam Cumhuriyeti'nin en belirgin etkisi olduklarından bahsedilecektir.

“Batı Afrika'da Hizbullah varlığının amaçları ne olabilir?” sorusunu sorduğumuz zaman, şöyle bir cevap verebiliriz; Hizbullah'ın, Afrika'daki varlığının pek çok nedeni bulunmaktadır ve ABD ve İsrail istihbarat yetkililerine göre Afrika, Büyük Şii ve Lübnanlı gurbetçi toplulukların kıtada ikamet etmesi ve yerel kolluk kuvvetlerinin etkisizliği nedeniyle Hizbullah'ın yatırım, para aklama ve para takası çabaları için en çekici alan olmuştur.²⁸¹

Hizbullah, 1990'larda Afrika'da, yaptığı söylemlerinin cazibesine kapılan sıradan Lübnanlılardan başlayarak bir bağış toplama ağı kurmuştur. Zorla veya ikna yoluyla oradaki zenginlerinden para almıştır. Paralel olarak, Sierra Leone ve Kongo'da Hizbullah, partinin ticaretine, özellikle de elmas ticaretine, gizlilikle örtülü bir dünya nüfuzu kazandırmaya çalışmaktadır. Hizbullah'ın en önemli finansörlerinden biri olduğundan şüphelenilen bir Sierra Leoneli olan Ali İbrahim Al-Wofta, Kinşasa'dan bir başka Lübnanlının ismiyle birlikte, BM'nin bölgedeki maden kaynaklarının yağmalanmasına ilişkin bir raporda görünmüştür.²⁸²

Lübnanlılar açısından, Afrika kıtası -özellikle kıtanın merkezi ve batısı- aynı zamanda Hizbullah'a bağlı unsurların ve silahlı grupların silah eğitimi veya Afrika ve Arap ülkelerinde İran'a yönelik planların uygulanması için ideal bir alanı temsil etmektedir.²⁸³ Nijerya, yakın zamanda İsrail'in yardımıyla bir Hizbullah hücrelerini ve silah

²⁸¹ Masyu Levent, “Et-tahdîdu Ele-zî yuşakilhu hizbullahî Fi Afrikya, Markazu El-Şark El-Arabi Lidrâsâti El-İstiraciyati ve'l-Hadâriyati Naklan an Ma'had va-Şinton Lisiyâsati El-Şark El-Adnâ Mutâ- Ba-atun Siyâsiyatun”, “Rakmu725”, (2003),<http://www.asharqalarabi.org.uk/center/mutabaat-t-h.htm> (Erişim:01.04.2022).

²⁸² Abdürâhîm Ali, “Şî-Atu vasatu İfrîkyâ ve mukatatâtu Hizbullâhî”, <http://www.maghress.com/alittihad/176838> (Erişim: 04.04.2022).

²⁸³ Vekâlatu Robtrez, Harbu Hizbullah Fi Ğarbi ifrikya, “Nun bost” (2013) <https://www.noonpost.com/content/550> (Erişim: 03.05.2022).

depolarını ortaya çıkarabildiğini söylemiştir. Araştırmalara göre, bölgenin güvenlik sisteminin zayıflığı, yasaların kırılabilirliği ve devlet kurumlarına sızma kolaylığı nedeniyle bu tür eylemler için bu bölgenin verimli olduğunu açıklamaktadır.²⁸⁴ Belki de Nijerya'daki Lagos limanından Gambiya'ya kaçırılan silah skandalı, Nijerya'daki İran silahlarının miktarı kadar buldukları düşünülen Afrika'daki Şii askeri boyutunu da ortaya koymaktadır.²⁸⁵ Bütün bu maskelere rağmen asıl olan, İran'ın Afrika dahil dünyanın birçok bölgesindeki bu gibi faaliyetlerinden sorumlu olmasıdır.²⁸⁶

Geniş bir süreçle Batı Afrika'da yayılmış olan Lübnanlıların bölgeye bu dağılımının ardındaki temel amaçları, Şiiliği bu bölgede yaymakla birlikte Batı Afrika ticaretinin büyük payında yer bularak bölge ekonomisinin iplerini ellerine almaktır.

2.2.İran Devrim'inden Sonra Batı Afrika'da Şiiliğin Durumu

Lübnanlıların Batı Afrika ülkelerindeki Şii varlığı ağırlığının sebebi olduklarını tanımladıktan sonra, şimdi, İran İslam Cumhuriyeti'nin Şiilik ve Şiiliğin yayılması bağlamında bölgedeki durumlarından bahsedelim.

İran İslam Devrimi'yle birlikte Şiiler, Batı Afrika'da İran diplomasisinin himayesinde sistemli bir şekilde ortaya çıkmışlardır ve çoğu Batı Afrika ülkesinin bu dönemde İran ile diplomatik ilişkilerinin olmasını öne sürülerek çıkışlarının 1980 ile 1990 arasında başladığı iddia edilmektedir.²⁸⁷ Bu iddianın var olmasının sebebi şüphesiz 1979'daki Humeyni Devrimi'yle ortaya çıkan geniş kapsamlı Şiiliğin küresel boyutta yayılmasının hedeflendiği projenin başladığı Afrika'nın, Şiilerin ana motoru olarak kabul edilmesidir.²⁸⁸ Fakat bu iddiadan farklı olarak, bahsi geçen tarihten önce özellikle

²⁸⁴ Vekâlatu Robtrez, <https://www.noonpost.com/content/550> (Erişim: 03.05.2022).

²⁸⁵ Hasan Âsî, Nazratun Alal Âlâkâti El-Îrâniyati El-Îfrikiyati El-Tasaluli-n-Nâ-imu Fî el-ardı El-kuşnati (2017), <https://www.elhiwar.dz/contributions/98524/> (Erişim: 15.05.2022).

²⁸⁶ Mudesir Ahmed İsmailü Hüseyini El-Bâhi, En--Nüfuzu Er-Râfidiyyu fi İfrikyâ El-Âsârü ve Tedâ-iyâtu, "Mulakısun" <https://almoslim.net/node/196796> (Erişim: 09.04.2022).

²⁸⁷ Et- Teşeyü' fi Afrikiyâ, Takrîrun Meydâniyyun Takrîrun Hâsun bi-t Tihâd Ulamâ-i El- Müslimîna, Tahta İşrâfi: Lucnatu Tukasî El- Hakâ-iki bi Maclisi El- Umanâ- i, 1. Baskı: Riyâd: Markezu Namâ- u lil Buhûsi ve d-Dirâsâti, 1432/ 2011, ss. 123-343.

²⁸⁸ Nouhou Alhadji Bouba, "L'iran et l'Afrique: une coopération à l'épreuve des faits", *Confluences Méditerranée* 3 (2014): 141-151.s.5.

1950'ler ve 1960'larda, Soğuk Savaş döneminde, İran'ın Senegal, Somali, Etiyopya gibi ülkelerle olan diplomatik çerçeve dışında kurmuş olduğu ilişkileri görebilmekteyiz.²⁸⁹

Müslüman dünyasını ve Sünni Müslümanları hedef kitlesi olarak belirleyen İran İslam Devrimi'nin Şii vaaz faaliyetleri oldukça yoğundur. Bu etkinliğin çoğunlukla İslami mezheplerle sınırlı olduğu ve Müslüman çevrenin dışında faaliyet göstermediği iyi bilinmektedir. Başlangıçta İslam'ın yayılmasıyla değil, daha çok Sünni çevrede Şii fikirlerin yayılmasıyla ilgilenmişlerdir.²⁹⁰ İran ve Irak hayır kurumları, hükümet ve özel kuruluşlar, eğitim ve kültür merkezleri, ekonomik yatırım projeleri ve bunlara ek olarak dinî diplomasi aracılığıyla otuz yılı aşkın bir süredir organize ve sürekli çalışmayla, güçlü ve sürekli medya kapsamında da Şii inancını kabul ettirmektedirler.²⁹¹

Afrika'daki Müslümanların büyük bir bölümünün yoksulluk içerisinde olmaları ve okuma yazma bilmemeleri, Ehl-i Beyt'e olan yoğun sevgileri ve bölgede bulunan bazı cihatçı Selefî grupların varlığı ışığında, daha ziyade Şii grupların kıtadaki tasavvuf tarikatlarıyla kurdukları yakın ve olumlu ilişkilerle İran Devrimi'nden sonra Batı Afrika genelinde Şiiliğin yayılması çok kolaylaşmıştır. Bununla bağlantılı olarak, Şiiler, 1998'de Kenya ve Tanzania'da, ardından Somali ve Cezayir gibi bazı Afrika ülkelerinde halkın tanık olduğu bombalama ve şiddet eylemlerini söz konusu edip korkmuş halkın duygularını istismar ederek, el-Kaide bağlantılı örgütler ve bu gibi grupların tavırlarının aşırı Sünni-Vahâbi ideolojisinden kaynaklandığını iddia etmişler, dolayısıyla hükümetler ve halklar için alternatif Şii düşüncesi ve onun barışçıl inançlarını savunmuşlardır.²⁹²

Günümüzde Batı Afrika'daki Şii sayısının yaklaşık 7 (yedi) milyona yükselmiş olmasıyla, Şiiliğin yayılmasında manevi duyguların ve Ehl-i Beyt kompleksinin

²⁸⁹ Mohammed Reza Pahlavi, *Réponse à l'Histoire*, Paris, Albin Michel, 1979, ss. 175-176.

²⁹⁰ Amîru Said, "İran El-mutacihhati İlâ İfrikâyâ Tabşîran ve 'istismâran", <https://www.albayan.co.uk/MGZarticle2.aspx?ID=516> (Erişim: 15.05.2022).

²⁹¹ Mouhamed Sawadoğo, https://www.alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=7271 (Erişim: 16.05.2022).

²⁹² Nâbil El-Atum, *İstiraticiyât Amalu Velâyet-i Fakih Fi El-vatanı El-Arabi Ve'l Âlami El-İslamiyyi, El-mâr-i-yati ve_n-Natâ-ici*, Urdun: Dâru İmârât Lin-Naşrı ve Et-Tavzi', 2016, ss.12, 117.

kullanılmasının genelde dünyadaki, özellikle Batı Afrika kıtasındaki etkileri ortaya konmuştur.²⁹³

İran'ın Afrika'ya faaliyet alanı olarak belirlemesinden önce Lübnanlıların bölgedeki varlıklarını kaynaklar bazında gözlemleyebilmekteyiz. İranlıların, bu mevcut Lübnanlıların arasında bulunan Şii nüfusu sayesinde bölgedeki ideolojik genişlemeleri konusunda Lübnanlıların genel olarak Afrika'daki bulunuşlukları Şiiler için yayılma zemini olmuştur. İran İslam Devrimi'nden sonra İran ve Batı Afrika ülkeleri arasındaki diplomatik ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. İranlılar, bölgeye geldikten sonra yerlerini sağlamlaştırmak üzere bölgede hazır bulunan Sünni-Selefi mezhebi ve ideolojilerini karalamaya çalışmıştır. Bu karalama kampanyalarının ana odağı ise bölgede korkuya sebep olan el-Kaide gibi terör örgütleridir. Bu örgütlerin arka planda Sünni-Selefi bağlantılı olduklarını savunmaktadırlar.

2.3. Selefi-Şii Kutuplaşması

Günümüzde, dünyada ve ötesinde mezhep farklılıklarından kaynaklanan anlaşmazlıklardan ortaya çıkan çatışma ve tartışmalara pek çok örnek vermek mümkündür. Dinî alanda çalışan uzmanlar tarafından yapılan yorumlar, Müslüman cemaatinin zaman geçtikçe kendi aralarında mezhepsel çatışma yaşadıklarını göstermektedir. İlerde de bu durumun artacağını ve daha da büyük sorunlara neden olacağı tahmin edilmektedir. Buradan yola çıkarak örnek verecek olursak, Vehhâbi Hareketi'ni destekleyen Suudi Arabistan'ı ve İmâmiyye Şia'sını destekleyen İran'ı mezhepsel çatışmaların arkasındaki ülkelerden birkaçı olarak söyleyebiliriz.

Ayrıca tasavvufa yakın duran ve tarikatlara intisabı olan bazı kişilerin çabaları, İslam'ın Mali'de yayılmasının bir nedeni olarak kabul edilmekle beraber, Şeyh Muhammed bin Abdilvehhab'ın Necd'de reformist çağrısını ortaya çıkarmasından sonra ve

²⁹³ Et-Teşeyu' fil Kârati İfrikyati tanâm bilâ hudûdin: <http://imamhussain-lib.com/arb/986> (Erişim: 06.05.2022).

Mali'den gelen Müslümanların, Hac mevsiminde Mekke'ye akın etmeleri ve orada kalmalarından dolayı Selefi düşünceye maruz kalmışlar, ardından Mekke ve Medine'den dönmeleriyle birlikte Mali'de Selefi çağrının alametleri ufuklarda belirmeye başlamıştır. 1948 yılında Bamako'da Selefi çağrının öncüleri ile Mali başkenti Bamako'da bulunan tasavvuf tarikatları arasında ilk çatışmalar başlamıştır. Bu çatışmalar ağır kayıplara neden olmuştur.²⁹⁴

Suudiler, ilk olarak, Maliki mezhebin mensuplarına yönelik, Malili Müslümanlar arasında Vehhâbi düşüncesini eğitim kanalıyla yaymaya odaklandılar, fakat Malili Müslümanların %78'i tasavvuf tarikatlarına mensup olduğu için baş gösteren tasavvuf ve Selefi düşüncelerin arasındaki farklılıklardan dolayı Şiiler için de Selefilerle çatışma bağlamında bir kapı aralanmış oldu. Şiiler, Sûfîlerin kılığına girerek kendi hedeflerine ulaşmak için Sünni-Selefi karşıtı mücadele girmeye başladılar.²⁹⁵

Mali ve Kuzey Afrika Sünni ülkelerini, İran'a karşı siyasî boyutta değerlendirdiğimiz zaman, Afrika genelinde; Irak, Yemen, Suriye, Lübnan ve Bahreyn'den sonra daha iddialı bir İran dış politikası için verimli bir meydan haline mi gelecek?" sorusunun sorulması gerekmektedir. Bu korkular, İran'ın nüfuzunu Senegal'de, Nijer'de, Gine'de, Mali'de ve bunlara ek olarak Cezayir, Moritanya, Fas ve Tunus'taki genişletme girişimlerinden kaynaklanmıştır. Halkı bu korkulardan kurtarmak için Cezayir Diyanet İşleri Bakanı, Şiilerin, Cezayir'de inançlarını yaymaya haklarının olmadığını, çünkü bu durumun fitne ve başka sorunlara yol açığına dair açıklamada bulunmuştur.²⁹⁶

Rabat Dışişleri Bakanlığı, İran'ı, Fas Krallığı'nın dinî temellerini değiştirmeye çalışmakla suçlamış, Fas ile İran arasındaki gerginliğe yol açan nedenlerin ağırlıklı olarak

²⁹⁴“Tasduru Anil'muntadî El-İslamiyyi”, *Macalatu El-Bayan*, <http://islamport.com/w/amm/Web/135/2400.htm> (Erişim: 03.05.2022).

²⁹⁵ El- Hasan Eş sheyhu El Alavî, “Sırau El İradâtu Es Saudiyyu – El İraniyu fi Mnatıkâtu El Sahel ve Garbi İfrikîyâ”, (Sahel ve Batı Afrika'da Suudi – İran İrade Çatışması), (2015), Muritaniya, <https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2015/11/20151119103417638618.html> (Erişim: 16.05.2022).

²⁹⁶ Jonathan Lawrence, “Makâlâtu/Makâ-ifun Mina zuhfî El-zeli El-Şî-i İlâ Şimâli İfrikîyâ El-Suniyeti” <https://rasanah-iiis.org/> (Erişim: 03.05.2022).

dinî unsurlar olduğunu söylemektedir. Fas Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamasında, İran'ın Fas'ta bir Şii hareketine desteğinden ve Şiilerin inançlarını yayılması için İran'ın Fas'a müdahale ettiğinden bahsedilmektedir. Halbuki Fas halkı, yıllardır Sünni-Maliki mezhebine mensuplardır. En sonunda yapılan açıklamada, Rabat'taki İran Büyükelçiliği'nin kapatılmasına yol açan haberlere atıfta bulunulmuştur.²⁹⁷ İran Cumhurbaşkanı Hamaney ile, şu anki Fas Kralı VI. Muhammed'in babası, Kral II. Hasan arasında düşmanlık patlak verdiği bilinmektedir. İran'ın, Fas'ın komşu ülkesi Tunus ile, 1990'dan bu yana, 2011 Ocak devrimi öncesi ve sonrasında üst düzey değişimler de dahil olmak üzere, ilişkileri sürekli daha iyiye gittiği için, bu konudaki farkları belirtmek çok önemlidir.

Tunus, birçok kişinin ilgisini çeken bir bölgede mezhepçi hoşgörü ruhuna sahip bir ülke olmaktan gurur duymaktadır. Bir tarafta da Tunus'ta, Suudi Arabistan'ın doğal avantajını sürdürdüğünü görmekteyiz. İran-Tunus ilişkilerinin olumlu gidişatına rağmen İran Dışişleri Bakanı Tunus'tan ayrıldıktan bir ay sonra, Suudi Arabistan'dan 53 iş adamının oluşturduğu hükümet heyeti Tunus'a gelmiş, birkaç hastane ve tarihi bir caminin yenilenmesi de dahil olmak üzere geliştirme projeleri için Tunus'la 200 milyon dolar değerinde anlaşmalar imzalamışlardır.²⁹⁸

Sonuç olarak mezheplerin başrollerde bulunduğu ayrılıklar, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de bütünlüğü bozma, çatışmalara sebep olma durumlarında başlardaki konumlarını korumayı sürdürmektedir. Irak, Suriye, Bahreyn, Yemen, Pakistan ve Afganistan gibi ülkeler, bugün dahi bu tip, din dahilinde yaşanan ayrılıklar sebebiyle yoğun kayıplar vermektedirler. Aynı şekilde, Suudi Arabistan ve Afrika ülkelerinde de din odaklı ayrılık ve sürtüşme ihtimali göz korkutacak durumdadır.²⁹⁹ Afrika genelinde

²⁹⁷ Mohammed Maskûr, El-Alâkâtu El-Mağribiyatu- El- Îrâniyatu Mina El-Tavâfuki Îlâ El-katîati: <https://www.hespress.com252879-.html> (Erişim:15.05.2022).

²⁹⁸ Jonathan Lawrence. Aynı yer.

²⁹⁹ Mehmet Ali Büyükkara, "Mezhepsel Uzlaşma ve Barış: Modern ve Postmodern Yaklaşımlar", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 35 (2013): 109-138, s.110.

olduğu gibi Mali’de de Ehli Sünnet (Selefi) ve İmâmiyye Şia’sı arasında ki mücadele, nerdeyse Suudi Arabistan ve İran arasında gerçekleşen dinî ve siyasî bir mücadeleye dönüşmüştür. Bu durum, Şii ve Selefi Afrika ülkelerinin içişlerine Suudi ve İran müdahalesi demektir. Bu ise, her iki tarafın da yalnızca kendi mezheplerini desteklediğini iddia ederek müdahalede bulunabilmelerine zemin hazırlamaktadır. Afrika’daki Şiiler İran’ın, yine burada bulunan Selefiler ise Suudi Arabistan’ın temsilini yapmakta ve bu iki ülke arasında büyüyen bir mezhep çatışmasını gerçekleştirmektedirler.

3.Batı Afrika’da İmamiye’nin Nüfus Dağılımı

İran Devrimi’nden önce Afrika genelinde halk, Şia mezhebine yabancıken, günümüzde Şii nüfus nerdeyse Afrika’nın tamamına dağılmış durumdadır. İran, Afrika’da ekonomik, politik ve sosyal olarak zirvede bir konum ve nüfuz oluşturmayı başarmıştır.

Batı Afrika’da İmâmiyye Şia’sının dağılımının durumu konusunda durum kritiği yapabilmemiz için Şiilerin en çok yoğun oldukları ülkelerden birkaçını özellikle ele almamız gerekmektedir. Örneğin Nijerya, Batı Afrika’daki en büyük Müslüman nüfusa sahip ülkelerden biridir.³⁰⁰ Nüfusunun %50’den fazlasının, neredeyse 70 milyona yakınının, Müslüman olduğu bilinmekte ve bu Müslüman kesimin çoğunluğu Sünni mezhebine mensup kitleyken, kuzey eyaletlerinde 5 ila 10 milyon arasında değişen bir Şii nüfusu bulmaktadır.³⁰¹

Batı Afrika’daki İran etkisinin en önemli merkezlerinden biri olan Senegal’dir. Ehl-i Beyt Uluslararası Meclisi nüfus sayımına göre, nüfusun yarım milyondan fazlası, yaklaşık %5’i, Şii olmaktadır.³⁰² Senegal’deki Şii tabanı hakkında, Abdel Moneim El-

³⁰⁰ Akbaru Duval Fî İfrikyâ Minne Haysu Adadu Sukân, <https://anamusafer.com> (Erişim: 10.05.2022).

³⁰¹ Mavki’u Huseyniyyu, Duval İfrikyâ ve takyatü İrân: Tabşîrun Şî-i’yun bâtinuhu İstismârun Sîiyâsiyun, Sahîfatu El-Arabi Londonyati, <https://alarab-co-uk.cdn.ampproject.org/c/s/alarab.co.uk> (Erişim:10.05.2022).

³⁰² Allasan Sillâ, “Sâ-hilul âc mahatatu Taşayü’ Ğarbu Afrikyâ”, <http://www.albayan.co.uk/MGZarticle2.aspx?ID=4614> (Erişim: 01.03.2022).

Zein, Senegal'deki Şii okullarının sayısının yüz yirmiden fazla olduğunu ve dokuz binden fazla öğrenciye sahip olduklarını belirtmektedir ve ayrıca farklı yaşlarda, bölgelerde ve sosyal düzeylerde, işler ve mesleklerde, Hz. Peygamber ailesine, Ehl-i Beyt'e, bağlı olanların sayısı yaklaşık 160.000 kadarlık bir Şii nüfusu oluşturmaktadır.³⁰³

Gine-Bissau'ya gelince, bu süreç içerisinde Müslümanların sayısı 680.000'e ulaşmıştır ve bunların 6.800'den -%1'den- azı Şii mezhebine mensuptur.³⁰⁴ Ehl-i Beyt nüfus sayımına göre, Zambiya, Lesoto, Svaziland, Seyşeller ve Yeşil Burun Adaları'ndaki Şiiilerin sayısı nüfusun %1'i ile %2'si arasında değişmektedir.³⁰⁵

Tahran'dan gelen Şii mollalar, Fildişi Sahili'ni komşu ülke topluluklarının bir araya geldiği bir merkez olarak kabul ederek, Batı Afrika'da siyasî ve ekonomik ağırlığı olan, komşu ülkelere “devrim ihracatı” yapabilecekleri bu ülkeyi bağlantı noktası olarak ele almaktadır. Herhangi bir Şii etkisi, sonuç olarak Mali, Burkina Faso, Gine, Gana, Liberya olmak üzere komşu ülkeleri olumlu veya olumsuz olarak yoğun şekilde etkileyecektir.³⁰⁶ Ülkede, son yirmi yılda Şiiilikle ilgili nüfus büyüklüklerinin 400.000 ila 500.000 kişi arasında olduğu Şiiiler tarafından iddia edilmektedir ki bu da İran ve Hizbullah'ın, Fildişi Sahili'nde Şiiiliği yaymaya yönelik çabalarından kaynaklanmaktadır.³⁰⁷

Günümüzde bile İran, resmi ve gayri resmî kurumları aracılığıyla Afrika ülkelerinde on milyondan fazla Şii olduğunu söylemektedir.³⁰⁸ Afrika bölgelerinin çoğunda İran Körfez Hayır Kurumları tarafından kurulan cami ve külliyesi mezhebi

³⁰³ Abdel Moneim El-Zein, *Mazhabu Ehlu El-Beyti*, ss,20,2.

³⁰⁴ 7Malâyîn Şi'iyun, <http://archive.aawsat.com/details.asp?issueno=11700&article=569082> (Erişim: 07.05.2022).

³⁰⁵ 7Malâyîn Şi'iyun, Aynı yer.

³⁰⁶ Allasan Sillâ, <http://www.albayan.co.uk/MGZarticle2.aspx?ID=4614>. Aynı yer.

³⁰⁷ Sunah or Şiah, *Eş-Şia ve te-Şeyu' Fi Sahil'l Âci*, c.2 <https://sunnahorshiah.com/site/statistics/info/2151> (Erişim: 13.05.2022).

³⁰⁸ Mevki' Muslim, “Afrika'da Şiiiliği yaymak için en büyük proje İran'ın "Kum"undan başlıyor” <https://almoslim.net/node/263970> (Erişim: 11.05.2022).

yaymak için kullanmışlardır. Aynı zamanda bölgede bulunan farklı İslamî kurumlarla yakınlaşarak Şiiliği yayma merkezleri haline getirmeleri söz konusudur.³⁰⁹

Batı Afrika genelinde örneğin, Nijerya, Mali, Nijer, Moritanya, Senegal, Fildişi Sahili, Gine, Gine-Bissau, Gana, Zambiya, Sierra Leone ve Gambiya olmak üzere tüm bu ülkeler İran'ın hedefi olmuşlardır, bu gibi Sünni-İslam ülkelerine Şiiilerin girişleri ve yerleşmeleri kolay olmamıştır. Başlangıçları her zaman olduğu gibi Şiiiler, özellikle Sünni Müslümanları hedef alarak ancak onlardan mezheplerini değiştirmeleri bağlamında bir beklenti duymadan hizmete açık camiler, hayır kurumları ve eğitim kurumları yaparak kendi altyapılarını tedrici bir şekilde oluşturmuşlar ve tüm Afrika ülkelerini etkileyen aynı zamanda da kabullenilen bir mezhep haline gelmişlerdir.³¹⁰

Sonuç olarak, Batı Afrika'da mezhep farklılıklarının ortaya çıkışı ve nüfusunun genişlemesi, ekonomik ve politik faktörlerle açıklanabilirken, bu durumun yalnızca iç faktörlerden değil, müdahalede bulunan Lübnan ve İran gibi diğer devletlerin etkisinde gerçekleştiği açıktır. Afrika'da İran finansmanı ile inşa edilen eğitim, kültür, sosyal ve dinî kurumların yanı sıra geçtiğimiz yıllarda Lübnan'dan göç ederek Afrika ülkelerine yerleşen on binlerce Lübnanlı Şii'nin varlığı da Şia mezhebinin yayılmasını ve İran'ın hedefleri yönündeki çalışmalarına kolaylık sağlamaktadırlar.³¹¹ Bu şekilde Şiiiler, Batı Afrika'da kendi ideolojilerinin ve nüfuslarının yayılmasını sağlamışlardır. İran'ın kendi ideolojilerinin ve nüfusunun yayılmasını amaçlanması ardında bulunan gerçek hedefi, İran İslam Cumhuriyeti ve Mali Cumhuriyeti arasındaki siyasî ve iktisadî ilişkiler bağlamında açıklanacaktır.

³⁰⁹ Mevki' Muslim, <https://almoslim.net/node/263970>. Aynı yerde.

³¹⁰ Oraynt Net, Bil-Vıdyu: Şayya-û hamsına milyon İfrıkıyun.. Maşrû-u İrânu'l Asvadi Fil Kârati El-Samrâ-i. (2021) https://orient-news.net/ar/news_show/194130 (Erişim: 14.05.2022; Oumar Radman, "El-Maşrû-u El-İrâniyu Fi El-kârati El-Savdâ-i" <https://www.aljazeera.net/blogs> (Erişim: 14.05.2022.).

³¹¹ Arabiyyun Bost, El-Madu Eş-Şî-iyu yuşğalu harban bâridatan beyna El-Mağribi ve İrân. "Tahrân tatavağal Fi İfrıkıyâ ve El-Rîbat tatasadâ. <https://arabicpost.net/> (Erişim:14.05.2022)

4. Mali Cumhuriyeti'nde Şiiliğin Yayılma Stratejileri

Genel olarak Şiiliğin yayılma stratejilerini iyi kavrayabilmek için “Afrika'nın genelinde İran'ın müdahalesi yalnızca ‘dinî ve kültürel’ bağlamda ideolojik bir müdahale mi, veya siyasî bir girişim mi yoksa güvenlik hedeflerine ulaşmak mı amaçlanıyor yoksa bu bahsi geçen durumların hepsi mi?” sorusuyla giriş yaparak daha nitelikli bir okuma yapılabilir. Devam eden süreçte, İran'ın, Afrika kıtasına yönelik belirleyicilerinin ve hedeflerin, özellikle Şiiliğin yayılmasında temsil edilenin hem siyasî hem ekonomik hem de dinî ve kültürel olduğunu³¹² açıklamayı çalışacağız.

Şiilik fikri, bir doktrin meselesi olduğu için İran dış politikasının temel direklerinden biri olmaktadır. Humeyni'nin vaazlarından birinde ülkenin dış politikasının parametrelerini ve yöneten faktörleri tanımlamak için bahsi şu şekilde:

“Afrika ülkeleri de dahil olmak üzere dünyaya yöneliktir. Biz, (Şiiler) dünya ile ideolojik bir yüzleşmeyle karşı karşıyayız ... ve sonunda galip geleceğiz çünkü haklıyız... Dolayısıyla devrimin en önemli önceliklerinden biri, diğerlerinin hatalarını açıklamaktır. Ve onları gerçek İslam'a (Şii mezhebine) davet etmeye çalışmalıyız.”³¹³

Şiiler, inançlarını insanlara empoze etmek için insanların manevi hislerinden yararlanmış ve bunları, söz konusu ülkelerde yayılmak için yöntem olarak benimseyip bu ülkelerde yayılmışlardır. Bir yandan İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan gelen sesler yükseltirken “Mescid-i Aksa'yı Yahudilerin elinden kurtarmalı”, “Allah düşmanlarıyla savaşmalı”, “adaletsizliği ortadan kaldırmalı”, “Ehl-i Beyt'in masumiyetini ve kutsallığını savunmalı” gibi sloganlara, bu konulara odaklanarak insanların

³¹² Abdul Malik Ali El-Hamidi, At- Tavağul Al-İrâniyu fil Kârati al İfrikıyati: <https://rasanah-iiis.org> (Erişim: 10.05.2022).

³¹³ Nabil El-Atum, “İran Ve'l İmbaraturiyatu Eş-Şi-i-yatü El-Mavu'ddatu, Lundun, Markazu El'asrı Lidirasati El-İstıciyati ve'l- Mustakbaliyati”, (2013), s. 92; Bader Hassan, <https://eipss-eg.org/author/dr-badr-shafei/> (Erişim: 03.01.2022).

sempatisini kazanmışlardır.³¹⁴ Bu sloganlarla ve Şiiiler tarafından belirlenen hedeflerle, dünyanın farklı yerlerinde, özellikle Batı Afrika'da, birçok Müslümanın kalbini kazanmayı başarmışlardır. Çünkü, Afrikalı Müslümanların çoğu hiç düşünmeden, sorgulamadan Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'in sevgisine her zaman sıcak bir şekilde bakmışlar ve gönülden kabul etmişlerdir.³¹⁵

Şiiliğin Mali'de yayılmasını kolaylaştırmak için iki ülke arasındaki siyasî, ekonomik ve ticari ilişkilerinin, Mali ile ortak yatırım projeleri oluşturmanın, her iki ülke arasındaki çeşitli maddi ve manevi karşılıklı destekleri güçlendirmek gerektiğinin önemini anladıkları için hükümete daha da yaklaşmaya çaba göstermektedirler. Özellikle, geçen yüzyılın doksanlı yıllarında Batı'ya karşı Afrika-İslam egemenlik süreci, bu bağlamda önemli bir başlangıç noktası olarak kullanılmaktadır.³¹⁶ İran, bu fırsatı kullanarak Afrika'daki Müslüman gençleri itikadî anlamda Şiiliğe dönüştürmeye çalışmıştır. Nitekim, Fildişi Sahili, Sierra Leone, Gine Conakry ve Senegal'de birçok genci ilk kez siyasî Şiilikten itikadî dinî Şiiliğe dönüştürmeyi başardılar. Daha sonra Nijerya ve Mali Cumhuriyeti'nde de aynı yöntemi uygulamışlardır.³¹⁷

Mali'de Şiiliği yaymak için gerçekleştirilen farklı faaliyet alanları bulunmaktadır. yukarıda bahsedilenlerden farklı şekillerde de gerçekleştirilmektedir. Mesela, genelde fikrî ve ilmî kitaplar, özelde de Şiiler bakımından zengin olan İran Kültür Merkezi'nde Sünni öğretiyle mücadele eden kitapların yayınlanması, öğrencilere burs verilmesiyle eğitimlerine devam etme imkânlarının sağlanması, bazı öğrencilere Mali'deki üniversitelerde ve İran enstitülerinde eğitim alma fırsatı verilmesi, sosyal hizmetlerle ilgilenilmesi ve merkez Arap veya Fransız hükümet müfredatını uygulanan liselerden

³¹⁴ Oumar Tanjigora, <https://www.idrakpost.com/k/37/>. (Erişim: 17.06.2022).

³¹⁵ Oumar Tanjigora, aynı yer, <https://www.idrakpost.com/k/37/>. (Erişim: 17.06.2022).

³¹⁶ Oumar Tanjigora, aynı yerde, <https://www.idrakpost.com/k/37/>. (Erişim: 17.06.2022).

³¹⁷ Muhamed Said Bah, "El-Mudnu'l İrâniyyu fî Ğarbi Afrikyâ. El-Cuzûru ve 'Lâfâkı, Macaletu El-mucteme' El-Kuvetiyati, (مجلة المجتمع الكويتية). (2014), (Erişim: 23.04.2022).

mezun olan öğrencilere yüksek öğrenimin çeşitli bölümlerine katılma imkânlarının tanınması gibi...

Ayrıca bazı Şii liderler ve üyeler, devletle iyi bağ kurmaya büyük önem vermektedirler. Örneğin, Mali vatandaşları eski Cumhurbaşkanı İbrahim Boubacar Keita'nın yönetim sistemine karşı çıkınca Şii hareketinin üyeleri de rejimin yanında yer alarak Cumhurbaşkanı'na yakınlaşmaya çalışıyorlardı.³¹⁸ Elbette bu desteğin arka planı, Vehhâbilerin en büyük liderlerinden biri Mahamoud Dicko'nun o dönemde hükümete karşı çıkmasıydı. Doğal olarak Şiiler, Vehhâbilerin karşı çıktığı hükümetin yanında olmuşlardır.³¹⁹

Son olarak Şiilerin, Mali'de bulunan Hüseyniyeler aracılığıyla İran'da okutabilmek için Malili öğrencilere verdiği burs desteği dikkat çekmektedir. Mali'de Şiiliğin yayılmasında özellikle etkili olan iki noktanın, Şiilerin, Ehl-i Beyt'e karşı Malili Süflilerle ortak duydukları sevgiyi bahane ederek onların himayelerine girmeleri ve İran'dan Mali'ye dönen öğrencilerin devreye girmesi olduğu söylenebilmektedir.³²⁰

4.1.Mali Cumhuriyetinde Şii Dinî Önderlerin Profili

Her ülkede olduğu gibi Mali Cumhuriyeti'nde de Şii mezhebi ile ilgili ismi öne çıkan isimler bulunmaktadır. Bu önde gelen isimler vasıtasıyla Şii mezhebi Mali Cumhuriyeti'nin her yanına yayılmaktadır. Şiî dinî önderlerin profili başlığı altında Şiî liderlerin nerede yaşadıkları, Şii mezhebi tercih etme öyküleri ve günümüzdeki görevlerinin neler olduğu hakkında bilgiler aktarmaya çalışacağız.

İlk olarak hakkında bilgi sunacağımız kişi, Abou Diafar Diabate'dir. 1969 yılında Bakamo'da doğmuştur. Medresetü-Hilal lisesinde ilköğretim ve ortaöğretim görmüştür.

³¹⁸ Oumar Tanjigora, Aynı yer, <https://www.idrakpost.com/k/37/>. (Erişim: 17.06.2022).

³¹⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Mali'de askeri darbe girişimi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/malide-askeri-darbe-girisimi/1945953> (Erişim: 03.01.2022).

³²⁰ Et- Teşeyü' Fî Afrikiyâ, Takrîrun Meydâniyyun, s,452.

Ardından 1985 yılında Cezayir'e gitmiştir ve 1987 yılına kadar orada kalmıştır. 1988-1990 yılları arasında Gana'da Şiiilerin havzasında iki yıllık bir Şii eğitimi almış, daha sonra 1991-1992 yılları arasında İran'da da Şii eğitime devam etmiştir.³²¹ Günümüzdeki Mali'nin başkenti Bamako'da Merkezü Ez-Zehra-i Litahfiz-i ve Ulum-i Al-i Beyt-i Medresesi'de yöneticidir. Her sene Şiiiler tarafından düzenlenen Hac organizasyonlarında görevli olan yöneticilerin başındadır. Camiatu-el-Mustafa El-Alamiyetü Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Aynı zamanda Bamako'da Mısır mahallesinde bulunan kendine ait bir camide imamlık yapmaktadır.

Abou Diafar Diabate, kendisiyle yaptığımız bir röportaj esnasında Şiiiliği nasıl kabul ettiğine dair şöyle bir anlatımda bulunmuştur. *“Ben Cezayir'deyken Şiiiler hakkında sürekli olumsuz söylemler duyuyordum. Bu söylemler özellikle, Şiiilerin okuduğumuz Kur'an-ı Kerim nüshalarının eksik olduğunu söyledikleri gibi şiddetli iddialardı. Bu iddialar üzerine yaptığım okuma ve araştırmalarda bunların yalnızca iftira olduğunu öğrendim. Ben, bu iddiaların iftira olduğunu öğrendikten sonra Şiiilik üzerine daha derin araştırmalarda bulundum ve Şiiiliğin Ehl-i Beyt'in mezhebi olduğuna dair kanaatim oluştu, sürecin devamında da bu konuda tamamen mutmain oldum.”* Röportaj ardından tarafımıza okunan Kur'an-ı Kerim'lerin farkı olmadığını göstermek üzere kendilerine ait bir Kur'an-ı Kerim nüshası hediye ettiler.

Mali'nin önde gelen Şii alimlerinden biri de Ahmed Aqib Coulibaly'dir. 1967 yılında Mali Cumhuriyeti'nin Mopti şehrinde dünyaya gelmiştir ve dini konularda Sünni-Maliki mezhebini kendisine yöntem olarak benimseyen dindar bir ailede büyümüştür. 1990 yılında Şii Mezhebini benimseyerek Şii olmuştur.³²²

³²¹ Al Fanaviyu Abu Bilal İbrahim Diakte, *Arra-du Al- Mudam-dimu Ala Firkati Al-mussamati bi Ansari Addin li – Usman Madan Haidara, Duatun Ala Abvabi Cahanama*, Bamako 2020, s.176.

³²² Markazu Abhâsu El- Akâ- idiyiyati, <https://www.aqaed.com/> (Erişim: 16.06.2022).

Ahmed Aqib Coulibaly, ülkesinde seçkin bir şahsiyet olarak öne çıkmıştır. Din Bilimleri alanında lisans derecesine sahiptir. Ayrıca, Şii kültürel ve sosyal merkez ve kurumlarında bir dizi önemli görevlerde bulunmaktadır. Mali'de, Mısır Cami'sinde imam yardımcısıdır. Aynı zamanda Fatima al-Zahra Okulu ve Kütüphanesinde müdür olarak görev yapmaktadır.

Ahmed Aqib Coulibaly nasıl Şii olduğunu şu şekilde anlatıyor, “*Şiilik ve Şiiler ile tanışmam, 1979'da İran'da İslam Devrimi'nin zaferini duyduğum zamandı. Babam, o zaman 'Mehdi İran'da çıktı! Ve yeryüzünü adalet dolduracak olandır.'* dedi. Daha önce duymadığım bu sözlere fazlaca şaşırđım. Bu yüzden devrim hareketlerini ve gidişatını medya aracılığıyla takip etmeye ve insanlara bunu anlatmaya, duyduklarımı açıklamaya başladım. Bir gün birkaç Vahhabinin huzurunda bu konuyu açtım ama onlar beni yalanladılar. Şiiler hakkında hep kötü sözler sarf ettiler. Bu beni şaşırttı, ben de bu yaklaşımlarının nedenini sordum. Onlar ise ‘Şiiler sapık bir mezheptir, Kur’an'ın tahrif edildiğini söylüyorlar! Ali b. Ebi Talib'in de Resûlullah (s.a.v)'den sonra önderliğe en lâyık olan kişi olduğuna inanıyorlar ve imametin onun soyundan devam edeceğini iddia ediyorlar. Bunlardan sonuncusuna Mehdi denildiğini, şu anda Mehdi'nin yok olduğunu ve ahir zamanda zuhur edeceğini söylüyorlar.’ dediler.

Böylece daha önce yaşadığım coşku durumunu kaybettim, ancak İmam Mehdi fikri aklımda kaldı. Bir arkadaşım aracılığıyla Bamako'da Lübnanlı bir Şii derneğinin olduğunu öğrendim. Bunu öğrendiğime memnun oldum ve onların inanç ve fikirlerini öğrenmek için oraya gitmeye karar verdim. Onlardan Şii fikirleri ve vizyonları hakkında bilgi edinmek için bir dizi Şii kitabı istedim. O kitapları dikkatlice okumaya çalıştım ve kitapların içerisinde hem aklî ve hem de naklî deliller ile karşılaştım. Bu ince

*araştırmalardan sonra beni en çok etkileyen Şey İmam Mehdi meselesi olmuştu. Bu Şekilde ben de Şiiliğimi ilan ettim.”.*³²³

Gerek Şiilikte olsun gerekse Sünnilikte olsun her iki mezhepte de Mehdi inancı bulunmakla birlikte, Şiilerin Mehdi inancı, Sünnilerin Mehdi inancına kıyasla daha farklıdır. Şiilere göre, Mehdi'nin zuhuruna inanç İslam dinin zaruretlerindedir. Şiilik kabulünde, zuhur inancından Őüphe eden, dinin zaruretlerinden biri hakkında Őüphe etmiş gibi kabul edilir ve bu da Hz. Muhammed'e indirilene inanmamaktır Şeklinde yorumlanır.³²⁴

Ayrıca Şiilere göre Ehl-i Beyt çok zulüme uğramıştır. Mesela, Hz. Ali bin Ebi Talib Şehit edilmiştir, iki oğlu Hasan ve Hüseyin yine Şehit edilmiştir. Bu yüzden Allah, ahir zamanda Ehl-i Beyt'in hakkını aramak ve intikamını almak için Hz. Ali'nin soyundan gelen bir Mehdi gönderip o haklıların haklarını alacaktır.³²⁵

Bu iddiaların arka planı Sönmez Kutlu'nun tespitine göre Şu Şekildedir. İnsanların yaşadığı sosyal hayat ve psikolojik unsurlular karmakarışık ve insanların kurtarılmayı bekledikleri birtakım olaylardır. Geçmişte daha önceki dinler ve kültürlerde olduğu gibi İslam'da da özellikle Şii din anlayışında ve çağdaş Selefi din anlayışında kurtarıcı figür olan Mehdi, inançla irtibatlandırılmaya çalışılmıştır.³²⁶ O halde, Mehdilik bir dinin zaruretlerden değil de insanların öğrendiği ve öğrettiği kültürel, sosyal ve psikolojik anlayıştan başka bir Şey değildir.

Ahmed Aqip Coulibaly'nin Şiiliği kabul etmesi anlatısında da örneklendiği gibi, İran İslam Devrimi'yle birlikte dünyadaki adaleti yerine getirecek bir kahraman figürü için ideal ortam hazırlanmaya uğraşılmaktadır. İnsan doğasında bulunan “inanma” ve “güvenme” güdüsü, psikolojik olarak somutlaştırılma ihtiyacında bulunulan bir figürü

³²³ Ahmed Aqip Coulibaly, “Canter of Belief Researches”, limâzâ iktartu mazhaba Ahla'l beyti? <http://old.aqaed.com/mostabser/biography/32/#1> (Erişim: 15.06.2022).

³²⁴ Bâkır Şerif El- Kuraşi, *Hayât El- İmâm El- Mahdî Dirâsatun ve Tahlîlun*, Beyrut: Dârul Murtaza, H. 1426, s.10.

³²⁵ Mohamad bin İbrahim El- n-Nu'mâniyyu, *Kitâbu El- Ğaybati*, Tahran, H.1397, s.131.

³²⁶ Sönmez Kutlu, “Mehdi ve Mesih İnanışının Metodolojik, Sosyolojik ve Psikolojik Tutarsızlığı”, <http://www.sonmezkutlu.net> (Erişim: 23.07.2022).

ortaya çıkarmaktadır. Şiilik inancında somutlaştırılan bu figürün karşılığı ise Mehdi olmaktadır.

Mali’de Şiilik adına faaliyet yürüten önderlerden bir diğeri de İbrahim Muhtar Samaki isimli şahıstır. İbrahim Muhtar Samaki, 1967 yılında Mali Cumhuriyeti'nin başkenti olan Bamako’da doğdu. 1991 yılında Gana’da, Maliki mezhebinden ayrılıp Şii mezhebine mensup olmuştur.³²⁷ İbrahim Muhtar Samaki, Şii mezhebine benimsemesinden itibaren günümüze kadar Mali Cumhuriyeti’nde özellikle Sigaso bölgesinde aktif bir şekilde insanları Şiiliğe çağırmakla ve Şii dinin anlayışına göre öğrenci yetiştirmekle görevli bir vaiz ve hocalardan biridir.

İbrahim Muhtar Samaki, Şiiliğe mensup olma sürecini şu şekilde açıklıyor, “Maliki mezhebini benimseyen Sünni bir ailede büyüdüm. Akademik okullarda liseyi bitirmeden önce, Gana’ya gittim. Çeşitli İslami ilimleri öğretmek için, öğretim görevlisi olarak ordaydım. Gana’da beş yıl kaldım ve bulunduğum süre içerisinde Şiilik adında bir mezhebin varlığını duydum ve bana şöyle söylendi, ‘Onlar pek çok konuda diğer Müslümanlardan farklıdır. Mesela ezanları, namazları, Kur’an’ları vb. gibi...’ Bu söylemlerin ardından mezhep ile ilgili araştırma yapmaya karar verdim. Şiilikle ilgili kitapları okumaya ve Şiiilerle iletişim kurmaya başladım. En çok dikkatimi çeken ve özellikle araştırmama neden olan konulardan biri de İmam Ali b. Ebi Talib’in (a.s) Kur’an ve Peygamber’in sünnetinin çerçevesinde nasıl bir kişiliği olduğuydu. Nihayetinde 1991 yılında Gana’da Şii mezhebine mensup olduğumu ilan ettim.”³²⁸

İbrahim Muhtar Samake’ye göre, Hz. Ali bin Ebi Talib, Kur’an’daki velayetin hak sahibidir. Örneğin, Müminlerin Veli’si bahsine yönelik olarak Maide suresinin 55. ayetinde net bir şekilde veliler açıklanmıştır, ayetin iniş sebebinin Hz. Ali’nin namaz

³²⁷ Markazu Abhâsu El- Akâ- idiyati, <https://www.aqaed.com/> (Erişim: 16.06.2022).

³²⁸ İbrahim Muhtar Samake, Canter of Belief Researches, “Hakazâ araftu Eş-Şiata”, <https://www.aqaed.com/mostabser/biography/1050/> (Erişim: 28.05.2022).

sırasında, ruku halindeyken gelen bir dilenciye serçe parmağındaki yüzüğü işaret ederek onu sadaka olarak verdiği ana yönelik olduğunu kabul etmiştir.

İbrahim Muhtar Samake'ye göre, Al-i İmran suresinin 61. ayeti, Hz. Ali bin Ebi Talib'in Hz. Peygamber ile konum olarak aynı olduğuna dair delil olduğunu iddia etmiştir. Ayetin mealinde "...oğullarımızı ve oğullarınızı ve kadınlarımızı ve kadınlarımızı ve kendimizi ve kendinizi (En fūsenâ ve En fūsekūm) çağırılım..." denmesinde "En-fūsenâ" kelimesiyle Hz. Ali'nin işaret edildiği belirtir. Bundan ise yüce Allah İmam Ali'yi kemâl ve mizaç olarak Hz. Peygamber ile aynı tutmakta olduğu anlamı çıkarmaktadır. İbrahim Muhtar Samake, nasıl kimse Hz. Peygamber'in önüne geçemezse, Hz. Peygamberden sonra da kimse Hz. Ali'nin önüne geçemez ve hilafet yalnızca onun hakkıdır, şeklinde hükme varıp bu düşüncüyü savunmaktadır.

Yine ona göre; Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye "Benden sonra bir Peygamber olmaması dışında, Harun'un Musa'ya olduğu gibi, senin de bana oluşun için memnun değil misin?" demesi rivayetiyle anlaşılması gerekenin Peygamberlik hariç, Hz. Peygamber'in sahip olduğu diğer haklara Hz. Ali'nin de sahip oluşu olduğunu söylemiş ve bu bahsi geçen hakların başının hilafet olduğunu, yani Peygamberden sonra sürecek olan hilafetin Hz. Ali'nin imameti olduğu şeklinde yorumlamıştır.

Mali'de Şiilik denildiğinde akla gelen bir başka isim de Tierno Bou-Bacar Baro'dur.³²⁹ Tierno Bou-Bacar Baro ise 1973 yılında Mali Cumhuriyeti'nin Kayı bölgesinde dünyaya gelmiştir. On yıl boyunca Maliki mezhebi okulunda din dersleri almıştır. 1990 yılında Kay Şehri'nde Şia mezhebini benimsemiştir. Günümüzde Kay şehrinde en önde gelen Şii âlimdir. "El-Madrasatu El-Sanaviyatu li Ehli Beyti" lisesinin yöneticisidir.³³⁰

³²⁹ Şii olmadan önce tam adı Tierno Abou- Bacar Baro şeklindeydi, Şii olduktan sonra Hz. Ebubekir'i çağrıştırmamasın diye Abou'daki Ay'i kaldırmış.

³³⁰ Markazu Abhâsu El- Akâ- idiyati, <https://www.aqaed.com/> (Erişim: 16.06.2022).

Tierno Bou-Bacar Baro, Mali Cumhuriyeti'nde özellikle Kayi bölgesinde "El-Madrasatu El-Sanaviyatu li Ehlil Beyti" adıyla bulunan lisenin müdürlüğü görevini sürdürmektedir. Ayrıca, Şiiliğe çağırarak için özel dini günlerde dini sohbet yapmaktadır. Kayi şehrinde kendisine ait bir cami bulunmaktadır ve orada imamlık görevi yapmaktadır.

Mezhebini değiştirme sürecini Tierno Bou-Bacar Baro şu şekilde aktarıyor, "İmâmiyye Şia'sının mezhebine dikkatimi çeken ilk kişi dedemdi. Benim Şiiliğimden yirmi yıl kadar önce, hac mevsiminde, bir Şii tarafından Şii mezhebine dahil edilmişti. Bu dönemde ben de eğitime devam etmek için Mısır'daki El-Ezher Üniversitesi'ne girmeye hevesliydim ama dedem Şiiliği öğrenmek için Şii enstitülerinden veya okullarından birine katılmamı istedi. Mısır'a gitmem engel olan zorluklarla karşılaştıktan sonra Gana'ya gittim ve Uluslararası Din Bilimleri Enstitüsü'nde eğitim almaya başladım. Üç ay kaldım ve daha sonra orada resmi olarak kalamadığım için ülkeme geri döndüm. Ancak bu kısa süre benim Şii inancını, fikhî ve tarihi meselelerinin birçoğunu tanımam için yeterli oldu. Bu da iki grubu, Şiiliği ve Sunniliği, karşılaştırmamı sağladı, fakat kesin bir sonuca varamadım. Bu yüzden gerçeği araştırmaya karar verdim ve bu kararı aldıktan sonra fikhî meseleleri araştırmaya başladım. Bu hususta ilk dikkatimi çeken şey, Şiilerin öğle namazını ikindi namazıyla ve akşam namazını da yatsı namazıyla birleştirilmeleri konusuydu. Bunun üzerine Sahih Müslim ve Sahih Buhari'yi inceledim. Kur'an'da bulunan namaz vakitleri hakkındaki verileri inceledim. Peygamber (s.a.v) Medine'de öğle namazını ikindi namazıyla, akşam namazını yatsı namazıyla birleştirdiği rivayetleriyle karşılaştım. Yani seyahat veya yağmur yahut hastalık ya da herhangi bir engel yokken metinlerde bilhassa iki Sahih'te de rivayet edilmiştir. Bu açıdan baktığımda, Şiiler hakkında eskiden çokça duyduğumuz iftiraların hiçbir dayanağı olmadığını öğrendim.

Bunun sonucunda, Şia mezhebini benimsemeye ve onların yolundan gitmeye karar verdim. 1990'da ülkemde Şiiliğimi ilan ettim.”³³¹

Tierno Bou-Bacar Baro'nun Şii oluşundaki en önemli faktör, dedesinin Şiiliğe mensup olması ve Şii okullarında aldığı eğitimidir. Özellikle Gana'da kaldığı kısa sürece rağmen Gana şehrindeki deneyimleri Şii mezhebine mensup olmasının en önemli faktörlerden biri olmuştur. Gana'dayken kafasında çok fazla soru işareti olmasından kaynaklanan bir karışıklık mevcuttu çünkü zihin yapısı Sünnî Maliki düşüncelerle doluydu. Ancak aldığı Şii eğitiminden dolayı sanki daha önceki dini bilgilerin hepsinin yanlış olduğuna kanaat edip Şiilik ile birlikte doğru ve İslam'ın özündeki bilgiye ulaştığını düşünmüş, mutmain olmuştur. Şii mezhebi zorluklardan uzak duran bir dini düşüncedir. Fıkhî olarak da meselelerde olağanca kolaylıklar sağlamaya çalışmışlardır. Mesela öğle ve ikindi namazıyla, akşam ve yatsı namazının birleştirilmesi, insanlara, özellikle de çalışan insanlara günde beş vakit kılma şeklinden daha çok kolay hale getirilmiş bir namaz sistemi olmuştur. Dini konulardaki yöntemlerini halka kabul ettirmek için öncelikle Sünni kaynaklara başvurup bu kaynaklara yöneltilen farklı bakış açılarıyla kendi görüşlerine delil getirmektedirler.

Son olarak bahsi geçen bu Şii önderlerin hiçbirinin profilinde Ayetullah unvanı almamalarıyla birlikte İran'da bulunan Ayetullah el-Uzmâ el-s-Seyid Alliyu el-Hamanî'ye bağlı olup onun fetvalarla amel etmektedirler.

Malili halkın okuma yazma oranı çok düşük olduğu için Malili Şii ve Sünni alimler kitap yazmaya çok önem vermemektedirler. Tebliğ yöntemi olarak ise özel radyolar ve TV kanalları, YouTube aracılığıyla devletin ana dilinde tebliğde bulunmaktadır. Gerek Şii tarafı olsun gerekse Sünni tarafı olsun her ikisi de kendi mensup oldukların mezhebin klasik kitaplardan istifade etmektedirler. Ama bununla

³³¹ Tirno Bou-Bakar Baro, “El Hidâyatu ilâ sabîli raşâdi”, Center of Belief Researches, <https://www.aqaed.com/mostabser/biography/1088/> (Erişim: 01.06.2022).

birlikte, bu son zamanlarda yaşanan terör olaylarıyla beraber Mali Cumhuriyeti'nde istikrarsızlık ve güvensizlik her yerde yayılmaktadır. Bunun için Abu Cafar Djabate, Mali adına “Hep birlikte ülkeyi güvenlik ve istikrar altında yeniden inşa edelim.” başlığı altında bir makale yazmıştır. Makalenin ele aldığı konunun özeti ise; vatanın herkes için olduğu, ayırım gözetmeksizin, çoğulculuğa ve ötekinin kabulüne saygıyla vatani savunmak gerektiği, vatanın ayakta tutulması, güçlendirilmesi ve bunların halkın denetimi altında olması gerektiğidir. Güvenlik ve istikrar, tüm yaşam ve bütün dini faaliyetler bu yaşantının üzerinde kurulmaktadır. Bu istikrar ve güvenliğin sağlanabilmesi için vatan halkının kalbine sevgiyi yerleştirmek gerekliliği ve halkın her bir üyesi üzerinde vatanın hakkı olduğu ve her vatandaşın bu hakkı vatanına vermekle mükellef olduğu açıklanmaktadır.³³²

Bunun dışında radyolarla ve TV kanallarda Şii alimler sık sık imamet ve hilafet konularından, Ehl-i Beyt'in uğradığı zulüm iddialarından bahsedip sahabeler hakkında olumsuz sözler dil getirmektedirler. Ama Mali halkı bu iddialardan çok etkilenmemiştir. Çünkü halk, İslamiyet ile tanıştıklarından beri günümüze kadar sahabeler hakkında hep iyi sözler duymaktadırlar. Hatta Mali'deki din adamların çoğunun isimleri ya Hz. Ebu Bekir'den ya Hz. Ömer'den ya Hz. Osman'dan ya da Hz. Ali'den gelmektedir.

4.2.Mali Cumhuriyeti'nde Şii Eğitim Kurumları ve Faaliyetleri

Mali Cumhuriyeti'nde Şiiilerin eğitim kurumları ve ülkede bu kurumların tabanı ve etkinlikleri hakkında konuşmak gerekirse konuyu üç aşamalı bir şekilde ele almamız gerekmektedir.

Bu üç aşama; devletten bağımsız şekilde kurulan Şii özel sivil toplum kurumları, formal eğitim kurumları ve İran'a bağlı kültür merkezleridir.

³³² Eş-Şeyhu Abou diafar Diabate, *Ensemble pour la refondation du payes dans la securite et la stabilite*, Bamako 2021, ss. 2-4.

1. Münezamatu Hâsatun Ğayra Hukûmiyati, (özel sivil toplum kuruluşu) bu kurum kuruluşları tarafından yapılan Şii eğitim kurumlarıdır. Bu kurumlar, mevcut olan Şii derneklerden “Cemiyet Ensar Derneği” tarafından desteklenen kurumlardır. Kurumlar, Şii eğitimi ve Şii hocaların etkinlikleri hakkında merak sahibi kişilere açık mekanlardır. Bu kurumlar, fazlaca öğrenci kabul etmek amacıyla öğrencilerin mezhep kimliğini Sünni mi veya Şii mi hiç sorgulamadan onları kuruma dahil etmekte ve İslami eğitim isteyen her öğrenciye Şii din anlayışı temelinde kurumdan faydalandırmaktadırlar.

2. Mu’asassâtun Ta’lîmiyatun İrâniyatun, (İran Eğitim Kurumları) Bu kurumlar arasında Al-Mustafa Uluslararası Üniversitesi ilk sırada gelmektedir. İran’da mevcut olan "Al-Mustafa Uluslararası Üniversitesi"ne bağlı bir şubedir. Başta Mali Cumhuriyeti olmak üzere Batı Afrika’da birçok ülkede bu üniversitenin şubeleri bulunmaktadır. Mali’de bulunan şubesinde 180 erkek öğrenci ve 30 kız öğrenci bulunmaktadır.³³³

Fatima Al-Zahra Üniversitesi, Mali’de Şiilere ait ikinci üniversite olarak tanımlanmaktadır. Bu üniversite, Mali'nin komşu tüm ülkelerinden öğrenci kabul etmektedir. Kabul edilen öğrenciler için barınma ve eğitim harcı ücretsizdir.³³⁴

Mali Cumhuriyetinde bulunan en büyük Şehirlerden biri “Segoudur”, ki yine Segou’da bulunan “Madrasatu Bakıyatı- Allahı – Lil ulûmi El İslâmiyatı”, Şeyh Seyyid bin Ammâr Diarra tarafından yönetilmektedir³³⁵ Bu okul, Segou şehrinde Şii mezhebinin yayılma stratejilerinin merkezi bir aracıdır. Ayrıca bu okul, Hüseyin b. Ali ile ilgili Kerbela olayı başta olmak üzere Ehli Beyt-i kişilerinin doğum ve ölüm tarihlerinin yıl dönümlerinde dini törenler hazırlamaktadırlar.³³⁶

³³³ Râbitatu Ulamâ-i El- Sünneti, “Takriun mucuzun an zahiratu Et Teşşeyü’ fi cumhuriyet Mali <https://www.rabtasunna.com/1761> (Erişim: 16.06.2022).

³³⁴ “Vafdun min Cumhuriyat Mâli Şârakû fil multakâ, Et-Tamadudu El- Râfidîyyu Fi Cumhuriyeti Mâli ve sublu mukâvamatihî”, Gambiyâ 2017, s.35.

³³⁵ El- Macma-u Âlamî lil marâkizu El- Ş- Şîiyati, <http://www.wocoshia.org/ar/shia-centers-ar/africa-ar-c/mali-ar/center1-ar> (Erişim: 16.06.2022).

³³⁶ Hüseyin Traore, *at- Taharukâtü Aşşi-Attü Fi Cumhuriyeti Mali*, Bamako 2020, ss. 2-3.

Mali Cumhuriyeti'ndeki büyük şehirlerden biri olan "Kayi"da ise "El-Madrasatu El-Sanaviyatu li Ehlil Beyti" adıyla bulunan lise Terno Bou-Bakar Baro tarafından yönetilmektedir. Bu lise özellikle Ehl-i Beyt-i'in ilimlerini öğretmektedir. Kur'an-ı Kerim'i öğretmek için kurslar düzenlenmektedir ve Şiiiler, Sünnilerle münazara yaparken kendilerini nasıl savunacaklarını, kendilerini ve ideolojilerini nasıl müdafaa edeceklerinin yöntemlerini çalışmaktadırlar. Ayrıca, yaptıkları dini törenleri bazı sahabeleri aşağılayarak sonlandırmaktadırlar. Özellikle Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman hakkında kendi kaynaklara dayanarak olumsuz söylemlerde bulunmaktadırlar.³³⁷

Bahsettiğimiz ana Şii eğitim kurumları dışında, Mali'de özellikle başkent'in farklı mahallelerinde küçük Şii ilkokulları bulunmaktadır. Örneğin, Hipodrom mahallesinde bulunan "El-Markazu El-Zahrâ-u li Tahfizi El-Kur-âni-l Kerim", ülkedeki meşhur Şii âlimlerden biri olan Abu Diaafar Diabate tarafından yönetilmektedir. Abu Diaafar Diabate, bu merkezde hem hocalık yapmakta hem de merkezin yöneticisi konumundadır. Bagadadji mahallesinde bulunan "El-Madrasatu EL-Zahrâ-u", Hawâ-u Toure tarafından yönetilmektedir. Niamana mahallesinde bulunan "El-Madrasatu El-Mahdî" Şeyh İdris Traore tarafından yönetilmektedir.³³⁸

Ayrıca, Bamako Üniversitesi'nde, Arapça Dili ve Edebiyatı bölümünde, her öğrencinin bilimsel bir araştırmayla şekillendirip yazdığı tezler için öğrencilere Şiiilerin çıkarına olan bir tez konusu seçmektedirler. Örneğin, 2007 yılında bir öğrencinin tez konusu "Ayetullah Humeyni'nin İran'daki Yaşamı ve Etkileri" olarak kaynaklara geçmiştir. Tezin savunmasına ise İran'dan gelen bazı siyasî kişiler ve dinî otorite sahipleri katılmışlardır.³³⁹ Bunu da belirtmek gerekir ki, Mali'de Şii olmayan ziyaretçiyi kabul etmemekte olan bazı Şii kurumlar vardır. Örneğin, bu tezin araştırma sürecinde Mali'ye

³³⁷ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Biḥârü'l-envâri*, 30.cüzü', 1983, Lübnan: Dârul Beydâ-i,1983, s.390.

³³⁸ *Vafdu min Cumhuriyat Mâli Şarakû fil multakâ*, a.g.m., s.35.

³³⁹ Öğrencinin adı: Zakâriyâ-u Kone, Tezin jürilerinden Hüseyin Traore, Muhamed Aboubakâr Maiga 2008 yılında Bamako'da tezin savunması gerçekleştirmiştir.

gittiğimde, Fatima Al-Zahra Üniversitesi'ni araştırmam gereken bazı konular hakkında bilgi almak üzere ziyaret etmek için yöneticilerinden izin istemiş bulundum ancak beni kabul etmediler. Kabul etmemelerine sebep olarak ise benim Sünnilerin bir ajanı olabileceğimi söylemişlerdi.

3. El- Markazu El-s- Sâkâfiyyu El- İslâmiyyu El- İrâniyyu Fî Bamako, (Bamako'da İran İslam Kültür Merkezi) 1992 yılında Mali'nin başkenti Bamako'da İran İslam Kültür Merkezi kurulmuştur. Bu merkez, Mali Cumhuriyeti'nde başta eğitim olmak üzere, el sanatları, dikiş, nakış vb. pek çok alanda hizmet vermektedir. Mali Cumhuriyeti'nde Şiiilerin en büyük kurumu ve en büyük faaliyet alanı yine İran İslam Kültür Merkezi'dir. Bu merkezin inşaatı, yönetimi ve maliyetleri de tamamen İran Eğitim Kurumları ve doğrudan İran Büyükelçiliği tarafından karşılanmaktadır. Yaptıkları her çalışmanın raporlarını doğrudan İran'daki yetkili makamlara sunmaktadırlar.³⁴⁰

Bamako'da, İran İslam Kültür Merkezi çeşitli etkinlikler, kurslar ve kutlamalar sebebiyle sürekli doludur. Mesela, Şii kadınlar, bu merkezde dikiş ve bilgisayar gibi insan yaşamının çeşitli yönlerine yönelik eğitim vermektedirler.

³⁴⁰ *Et- Teşeyü' Fî Afrîkiyâ*, Takrîrun Meydâniyyun, a.g.e, s.303.

kadınların Dikiş Salonu bir Fotoğrafi.³⁴¹

Bundan başkaca İran İslam Kültür Merkezi içerisinde ayarlanan diğer bir bölüm ise kültür enstitüsüdür. Bu enstitüde Arap İslâmî okullarından lise kademesinde öğrencileri kabul ederek, merkezde dinî ilimleri, Şii fikhî usulü gibi alanlara dair öğretim yapılmaktadır. Bu enstitü Mali'deki Eğitim Bakanlığı'nın yasalara ve devlet tarafından okullara sunulan eğitim müfredatına uygun olduğu sebebiyle hükümet tarafından da resmi olarak tanınan liseler arasındadır. Bunun yanında, Arapça ve İslami derslerin yanında resmi devlet öğretmenleriyle fizik, kimya, matematik gibi pozitif bilim dersleri ve İngilizce gibi yabancı dil dersleri için sözleşme yapmışlardır. Ayrıca yabancı dil ve İslami derslerle birlikte bahsi geçen pozitif bilimlere yönelik derslerde de öğrenci eğitimi açısından çok başarılı olmaktadır.

Merkezde okuyan öğrenciler, aylık bursu alıp ülke çapında okullar arasında gerçekleştiren Arap Belagat Sanatı bölümüne dahil Edebiyat ve Kültür Kulübü yarışmalarına ve etkinliklerine katılmaktadırlar. Bu benzer yarışmalarda Şii fikirlerini

³⁴¹ Et- Teşeyü' Fî Afrîkiyâ, Takrîrun Meydâniyyun, a.g.e, s.304.

özgürce savunup, kendi inanç ve itikatlarını açıkça ortaya koymaktadırlar. Merkezde her yıl Kur'an-ı Kerim yarışması düzenlenmektedir, bu yarışmada başarılı olan öğrencilere büyük ve değerli ödüller verilmektedir. Hediye edilen ödüller sıralamaya göre, İran'a seyahat biletleri, belli miktar altın ve belli miktar para vb. olmaktadır.³⁴²

Merkez'de okuyan öğrenciler, diğer İslami okullara kıyasla lise sınavlarında yüksek bir başarı yüzdesi almaktadırlar. Bu merkezin odak noktası, dikiş ve bilgisayar gibi bilimsel, eğitim ve öğretim kursların dışında, mantık dersi başta olmak üzere, felsefeden konuşma kabiliyeti ve argüman ilkelerine kadar, diyalog ve tartışma yöntemlerini de öğretmektedirler.³⁴³

Ayrıca bu büyük İran İslam Kültür Merkezi'nin yanında başkent dışında küçük üç şubesi daha bulunmaktadır. Bunlar:

1. El- Markazu El-s- Sâkâfiyyu El- İslâmiyyu El- İrâniyyu Segou'da, (Segou'da, İran İslam Kültür Merkezi)
2. El- Markazu El-s- Sâkâfiyyu El- İslâmiyyu El- İrâniyyu Kay'da, (Kay'da, İran İslam Kültür Merkezi)
3. El- Markazu El-s- Sâkâfiyyu El- İslâmiyyu El- İrâniyyu Fi Mopti, (Mopti'de, İran İslam Kültür Merkezi).³⁴⁴

Bu küçük merkezler, Bamako'daki İran İslam Merkezi tarafından birer şube olarak kabul edilmektedir. Bunun için bu merkezlerin tamamı Bamako'da bulunan merkeze bağlıdırlar. İran İslam Merkezi'nden bağımsız değillerdir ve bütün faaliyetleri yine Bamako'daki İran İslam Merkezi tarafından yürütülmektedir ve denetlenmektedir. Bu küçük şubelerin temel vazifesi, kendilerine büyük merkez tarafından belirtilen görevleri yerine getirmek ve Şii mezhebinin yayılmasına katkıda bulunmaktır.

³⁴² Hüseyin Traore, *At Taharukâtü Aşşî-Attü Fi Cumhuriyeti Mâli*, s. 4.

³⁴³ Hüseyin Traore, *Aşşî-a ve-t-Taşayü' Fi Mali*, Bamako 2021, s. 4.

³⁴⁴ Hüseyin Traore, *At-Taharukâtü Aşşî-Attü Fi Cumhuriyeti Mali*, s. 3.

Bamako'daki bulunan büyük merkez ve Segou'da ve Mopti'de ve diğer bulunan şubeleri ile beraber mübarek Ramazan ayında ücretsiz barınma sağlanma, iftar yemeği organizasyonu ve Kur'an'ı ezbere bilen öğrencileri yarıştırmak için İran'a götürmek gibi birçok faaliyette de bulunmaktadır.

Gerek Bamako'da büyük İran İslam Kültür Merkezi olsun gerekirse diğer küçük Şubeleri olsun, hepsinin gerçekleştirdiği tüm faaliyetlerin fotoğrafları ve video kayıtları Bamako'da bulunan yetkiler tarafından İran'a gönderilmektedir.

Bu kurumlar dışında basım-yayım alanında da sürekli yayınlar bağlamında da yine Şiilerin çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalarına verilebilecek en oturaklı örnekler de gazete ve dergi yayınları olacaktır. Başlıca örnek teşkil edebilecek yayınları maddeler halinde ele alalım.

1. Al-Najat Gazetesi: Bu gazetede, dîni konularda Şiilerin düşünceleri ve itikad görüşleri yayınlanmaktadır. Ayrıca Ehl-i Beyt'in faziletlerini ve mubâhele âyeti ve Hz. Ali'nin güzel sözleri açıklanmaktadır.

2. La Sakina Dergisi: Mali'de Şiiliğin gelişimi çerçevesinde Amadou Diallo adlı bir gazeteci, "La Sakina" adını verdiği Fransızca bir Şii dergisi çıkarmış ve yönetmenliğini üstlenmiştir. Bu günlük dergi, A3 formatında 8 sayfadan oluşmaktadır; yalnızca ilk ve son sayfaları renklidir. Bugüne kadar 18 sayı yayınlanmıştır. Aynı zamanda, Amadou Diallo, Eylül 2011'de "Djannatou Ehlil Baît (as)-Espace Imam Houssaïn (as)" adında bir İslam iletişim ve hizmetler ajansı oluşturmuştur. Vahhabilerin kalesi, Bamako'nun Sébénikoro semtinde bulunan bu ajanstır. Ve bu ajans Şiiliği modern iletişim araçlarıyla ve Ehl-i Beyt'in hayatını ilgilendiren tüm olayları kutlayarak Mali'de yaymayı amaçlamaktadır.³⁴⁵

³⁴⁵ Hüseyin Traore, *At-Taharukâtü Aşşî-Attü Fi Cumhuriyeti Mali*, s.3.

3. Ahbaru Al Firdavs Gazetesi: Bu gazete, İran İslam Merkezleri'nin yaptıkları tüm faaliyetler hakkında bilgi vermektedir. Muhalefetlerin Şiilik ile ilgili iddia ettikleri şüpheler hakkında açıklama yapmakta ve o şüphelerin sadece birer iftira olduğunu savunmaktadır. Dîni törenlerle ilgili olarak da, mesela Hz. Ali doğum günü kutlaması ve Humeyni'nin ölüm anları ile ilgili bilgiler ve Peygamberin ailesinin faziletleri hakkındaki bilgileri de içermektedir.³⁴⁶

Gerek devlete bağlı halde eğitimini sürdüren formal eğitim kurumları olsun gerek devletten bağımsız kurulan özel sivil toplum kuruluşları olsun gerek İran'a bağlılığı ortada olan kültür merkezleri olsun yukarıda bahsi geçen bütün eğitim-öğretim kurumları esasında İran'a bağlı çalışmakta, İran tarafından denetlenmekte ve İran'ın siyasetinin Afrika'da yayılması amacıyla kullanılmaktadırlar. Ayrıca Şii mezhebini Mali'nin İslami eğitim sisteminin bir parçası haline getirmeye çalışmaktadırlar. Bu şekilde İran İslam Cumhuriyeti'nin temel politikasında olduğu gibi siyasi ve dini ortak bir paydada Afrika kıtasına yayılmayı hedeflemektedirler. Bu bağlamda kullandıkları en etkin kozları eğitim olmaktadır. Bunun yanında sosyal hayatı da etkilemek üzere haber, gazete, dergi, radyo ve televizyon yayınları da şiddetli biçimde kullanılmaktadır.

4.3.Mali'de Şii Kütüphaneleri

Mali Cumhuriyeti'nde Şii kütüphaneleri, Şiilerin kendi eğitim çerçevesinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda, o kütüphanelerden, içlerindeki eserlerden ve özellikle bazı temel eserlerden bahsetmek gerekmektedir. Önce kütüphanelerin sıralaması sunalım, daha sonra içindekiler hakkında genel olarak bahsedelim.

1.İran İslam Merkezi Kütüphanesi

2.Mustafa Uluslararası Üniversitesi Kütüphanesi

3.El-Zehra Kütüphanesi

³⁴⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Chîri-Hân Er-Rahânî, "Mecelat al- Firdavs", *Ahbârul Firdavs mecelatun sakâfiyatun fasîlatun tasduru an mumasalîyâtu El- Macma' El- Âlamiyyu Li- Ahli'l Beyti fi Mâli*, s.26.

4.İslami Kütüphanesi.

Bu kütüphaneleri incelediğimiz zaman, kütüphanelerin çoğu Şii mezhebine dair kitaplarla doludur. Klasik kitaplar ve çağdaş kitaplar olmak üzere bahsi geçen kütüphanelerde yer alan kitap sayısı 5000 kitaptan daha fazladır. Bahsi geçen bu kitaplar arasında, farklı bölümlerden birkaç temel kaynak seçilip onlardan bazı kitaplar hakkında kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Şii kütüphanelerinde yalnızca Şii mezhebine dair temel kitaplar değil, aynı zamanda Sünni mezhebinin temel kaynakları da bulunmaktadır. Ama tezimizin konusu “Şiilik” olduğu için Şiilik ile ilgili birkaç temel kitabın üzerinde durup kısa bir değerlendirme yapmamızı daha faydalı olabileceği düşüncesindeyiz.

Tefsîrû Nuru El-Sakalayni, El-Muhadîsu El-Calîllu El-Allâmatu EL-Habîru Abdul Allıyyu b. Cumm-Atı El-Ursıyyu El-Hüveyziyyu, tarafından kaleme alınmış bir eser olup bu eser, İmâmiyye Şia'sı için çok değerli ve faydalı tefsir eserleri arasında yer almaktadır. Bu kaynakta müellif, ayetlerin altında toplayabildiği kadar hadisleri getirip ayetin şerhi ve yorumu olarak yazmıştır.

Et-Tibyânu Fi Tafşiri'l Kur-ân, Li Ş-Şeyhı El-t- Tâ- i-fati Abî Ca'farî Mouhamed ibnü'l Hasan Et-Tûsî tarafından yazılmıştır. El- t- Tibyânu Fi Tafşiri'l Kur-ân'da müellif, Kur'an ayetlerini açıklamak için gerek nehvi olsun gerekse sarf ve tarihi bilgiler vb. olsun hemen hemen tüm tefsir yöntemlerini kullanmaya çalışmıştır. Aynı zamanda da akıl unsuruna odaklanarak ayetlerin yorumlanmasında çeşitli bilimlere de dikkate almıştır.

Tafşîrül Bayân Fı-l Muvâfakatı leyhil hadîs ve'l Kur-ân, lil Allâmatı El-Sayyidu Muhamad Hüseyni El-Tabtabâ-î tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Her şeyden önce Tabataba'i'nin, Şiilik dahilinde harika bir entelektüel ürünü temsil ettiğini ifade etmek istiyoruz. Âyetleri ve rivayetleri bir araya getirip uzlaştırma esasına göre tasnif etmeye çalışmıştır ve bu tasnif çalışması esnasında kendine has bir şekilde ayetleri sorgulayıp onlardan bütüncül bir kavram çıkarması, sonra rivayetlerle özleştirmeye çalışması çok dikkat çekicidir.

Biĥârü'l-envâri, El- Allâmatu El- Şayhu Muhamad Bâkırü El- Maclisî tarafından yazılmış bir eser olup İmâmiyye Şia'sı hadis camiasında en meşhur ve en büyük hadis kitaplarından biridir. Bu eseri incelediğimiz zaman Hz. Osman'ın şehadetinden sonra ortaya çıkan fitneler ve savaşlara değinilmiş olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte Hz. Ali döneminde bulunan kaoslardan da kitapta bahsedilmiştir. Cemel vakasından sonra Hz. Ayşe'nin durumun hakkında bilgi vermektedir.

Vesâ-ilu El-ş-Şî-atu, lil fakîh El-Muhadisu El-Şayhu Mouhamed b. Hasan El-Huru-l Âmilî'nin kaleminden çıkmış. Bu eser şer'î hükümlerin çıkarılması alanında, yani fikhî hükümlerin hakkında Şiilerin hadis kitaplar arasında önemli bir eserdir. Hükümler, ameller, müstehaplar ve vb. hakkında 36.000'e yakın hadis kapsamaktadır.

Ca'farî El- Subhânî tarafından yazılmış olan *Usûlul Hadis ve Ahkâmihü fi ilmi El-d-Dirâyati* adlı kitapta da sahabe kimdir, ne kadar sahabe vardır ve bu sahabelerin rivayetlerinin sahihliğini veya zayıflığı nasıl bilinebilir gibi konular işlenmektedir. *Mu'camu Ricâlu El-Hadis*, lil Marci' El-d-Dînî Za-îmu El-Havzati El-ilmiyati El-Sayyidu Abû Kasım El-Hû-î". Bu kitabın içine baktığımız zaman, dört bölümden oluşan bir hadis ilmi kitabı olduğunu görmekteyiz. Dinî hükümlerin nasıl çıkarılacağı ve hadis râvilerine nasıl güvenileceği gibi konulardan bahsetmektedir.

Muntahâ- el-Âmâlî Fi Tavârîhi El-n-Nabiyyi ve'l Âlı, lil Marhûmi El-ş-Şayhu Abbâsı El-Hummî'nin on dört masumun hayatlarını, menkıbelerini ve faziletlerini anlatmakta olduğu kitabıdır. Masumların sayılarına göre de on dört bölümden oluşturmaktadır. *El-Ğaduru Fi'l Kitâbi ve's-Sünnati ve'l Adabı*, lil Hüseyni Ahmadı El-Amînî El-n-Nacafî ise birkaç ciltten oluşan bir ansiklopedidir. Gadir Hum günü ile ilgili hadisi detaylı bir şekilde el almaktadır. Ve Gadir Hum ile ilgili Şiilerden bahsetmektedir. *El-Taşrifü bil-Minani fi t-Ta'rîfi bil Fitani El- Ma'rûfi Bi'l Malâmih ve'l fitanı*, li Rızâ El-d-Dîin Abî El-Kâsım Aliyyu b. Mûsâ b. Ca'farî b. Muhamada b. Tâvûs adlı eserinde

ise Peygamber Efendimiz'in bize verdiği gelecek ile ilgili haberi, gerçekleşecek fitneleri ve fitneler hakkındaki bilgilerden bahsetmektedir.

Hamsûna ve mi-a- tu Sahâbiyun Muhtalikun, li-s-Seyyid El- Murtazâ El-Askarî, adlı kitabında, İslam kaynaklarının temellerden nakledilen rivayetlerin ve haberlerin tenkidini yaparak hadis ilimlerden ilmi ricâl hakkında analitik bir çalışma içermektedir.

El-Müracaat, li-Allame Şerefuddin Abdül'Hüseyin tarafından yazılmış bir eserdir ve günümüzde kelimelerde ve muhalefetlerle münazara edilirken en çok kullanılan kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. *Me-ânil Ahbâr*, li-Şeyhi Saduk adlı eser, tefsir, fıkıh, kelimeler, ahlak ve tarih olmak üzere beş farklı konuda ayrı bölümler şeklinde oluşturmaktadır. *Risâletü li itikâdât* ise li Şeyhi Sadûk İbn bâbaveyhi'nin İmâmiyye Şia'sının inançları hakkında tevhit, imamet, takiyeye, rica't gibi konuları açıkladığı kitabıdır. *Kemâlü d-Din ve Temâmü n-Ni'me*'de ise Li-Şeyhi Saduk tarafından İmâmiyye Şi'asındaki mehdi inancı hakkında bilgi vermektedir. Örneğin, "On İkinci İmam Mehdi el-Muntezir mutlaka gelecektir." Dünyadaki adaletsizliğini islah edecektir." gibi konuları aktarmaktadır.

Bahsi geçen, saydığımız eserler dışında da, *Tehzîbul- Ahkâm*, li Mohammed et-Tûsî; *El- İstibşâr*, li Abû Ca'far et-Tûsî; *El-Uşûl mine'l-Kâfi*, lil Küleynî; *Men lâ yahduru' l-fakîh*, İbn Bâbeveyh; *Evâ'ilul Makâlât*, li Şeyh Müfid; *Kitâbu âyâtü El-Velâyetü*, li-n-Nâsır; *Makârimi El-Şîrâzî*; *Kitâbul El- Ahlâki Fil Kurân*, li-n-Nâsır; *Makârimi El-Şîrâzî*; *Kitâbul Hidâyetü Fi İlmi Usûli*, li Şeyhi Mohammed El- Karamî; *Ma'rîfatü Al- İmâmu Aliyyu Aleyhi- s- Salâm*, li Seyid Aliyyi El- Hüseyin el- Hamanî; *El-Şeyhu El- Mufîdu ve Haviyetü El-t-Teşeyu'*, lil İmâmi El- Hamanî ve vb....gibi Şiiler için değerli yazarlar ve eserleri bulunmaktadır.

Sünnilerin kitapları hakkındaki bahsi dört bölümde ele alabiliriz. Bu kitaplar da Şiiler için çok önemlidir, çünkü, kendi görüşlerini güçlendirmek için ve muhalefetin kaynaklarında bulunan bazı çelişkili bilgilerin varlığını iddia ederek sık sık gündeme

getirmektedirler. O kitaplardan bir kısmı hakkında ayrıntıya ve değerlendirmeye girmeden bazıları sunacağız.

Sahîhu'l Buhârî, lil İmâmi Abî Abdüllahı Mouhamad bin İsmâil bin İbraâhim El-Buhâriyyu; *Sahîhu'l Müslim*, lil İmâmi Abi'l Hüseyini Müslim bini'l Hacâci ibnü Müslüm El-n-Nisâburi, *Siyaru A'lâmu El- n-Nubalâ-i*, lil -İmâmi Şamsi el-d-Dîni Mouhamad bin Ahmad bin Osman El-z-Zahbî, *Târîhu'l Umami ve'l Mulûki*, lil İmâmi Abî Ca'farî Mouhamed bin Carîr El-t-Tabarî; *li-sânul' Arabi*, Lil İmâmi El-Allâmatı Abî El-Fadlı Camâl el-d-Dîn Mouhamed bin Moukrım ibn Manzûr El- İfrikiyu El- Mısıriyyu; *Mu'camu Makâyîsu El-Luğati*, libnü'l Hüseyini Ahmad bin Fâris bin Zakariyâ; el- *Bahcatu El-Mardıyatu*, licalâli el- d-Dîn El- Suyûtî Alâ Alfıyati ibn Mâlik; *Tafsîru'l Kurân El-Kerim*, li ş-Şeyhil' Akbarı El- Ârifu Billâhi El- Allâmatu Muhyî El- d-Dîn El- Suyûtî; *Mucma-u'l-Bayân*, li ş-Şayhi Abî Aliyyi El- Fadlı ibn Hasan El- t-Tabarasî; *el- Câmi'u li Ahkâmil'Kur-ân*, li Abî Abdüllahı Mouhamed bin Ahmade El Ansâriyyu El-Kurtubîyyu ve vb.....

Mali Cumhuriyeti'ndeki Şii kütüphanelerinde gerek klasik Şii kitapları gerekse Sunni klasik kitapları olmak üzere her türlü dini kitap bulunmaktadır. Bu kütüphanelerde Sünni kitapların bulunmasının temel sebebi olası Şii-Sünni münazaralarına yapılacak hazırlıklarda delil, kanıt bulabilmek ve Sunni tezlerini çürütebilmek adına birincil kaynaklara erişim kolaylığını sağlamaktır. Aynı zamanda bu kitaplarda bulunan açıklamaları ve bilgileri inceleyerek Şiiliği, Sünni bireyler arasında yaymak üzere yine bilgi ve karşıt tez üretiminde kullanmaktadırlar. Bu kitapların bulunmasının diğer bir amacı ise “İslamın evrenselliği” ideali arkasına saklanabilmektir. Kendilerini “Bizim önceliğimiz sadece Şiilik değil, bizim asıl derdimiz yalnızca İslamı istikbali ve yaymasıdır.” şeklinde söylemlerle mezhepsel yayılım niyetlerini örtmektedirler. Son olarak kendilerini kabul ettirmek üzere bu kütüphanelerden faydalanmak için herhangi

bir mezhebe bağıllık zorunluluğu koşmamışlardır. Kütüphaneleri, hangi mezhebe mensup olursa olsun bütün öğrencilerin ziyaretlerine açık tutmuşlardır.

4.4. Mali’de Şiilerin Sosyal Hizmet Alanları

Şiilerin faaliyet alanlarına en önemli etkilerden birisi sosyal ilişkileridir. Bu sosyal ilişkiler de farklı alanlara dayanarak Mali’de Şiilik tabanın daha geniş hale gelmesine sebep olmuştur.

Öncelikle sağlık alanında, Mali Cumhuriyeti’nin başkentinde, Bamako’da, dermatoloji tedavisi için Şiilere ait bir hastane bulunmaktadır ve Mali’de bulunan bu alanda neredeyse en iyi hastane olarak bilinmektedir. Aynı hastanede ayrıca diğer hastalıkları da düşük maliyetle tedavi etmektedirler.³⁴⁷

1997 yılında resmen açılan özel İran kliniği, Gine-Conakry yolu üzerinde bulunan “Hilal Ahmar” adıyla bulunan bir klinikdir. Bu klinik, insanlara genel sağlık hizmetleri vermektedir. Muayene olmak için gelenlere ve hastalara bazı resim, sahne ve konuşmaların gösterildiği kaydedilmiştir.³⁴⁸

Şii sosyal hizmetlerinden bir diğeri de, maddi yardımlardır. İran Büyükelçiliği’nin her yıl bazı İslami derneklere ve vaaz etmek amacıyla ulusal ve özel radyoya gelen hocalara, özellikle Şii dini anlayışı programına katılmakta olan hocalara parasal yardım ve motosikletler, elektronik cihazlar, bilgisayarlar, arabalar vb. bağışta bulunmaktadır. Bu bağışlar, sadece din adamlarıyla sınırlı olmayıp halka da gıda malzemeleri, tedavi malzemeleri ve ihtiyaç olabilecek diğerleri malzemelerin tedariki ile de sağlanmaktadır. İran Büyükelçiliği, ülkenin bağımsızlığının ellinci yıl dönümü kutlamalarına katılmak için ülkede halk arasında farklı yaş gruplarına yönelik kültürel ve sportif yarışmalar

³⁴⁷ Hüseyin Traore, *At- Taharukâtü Aşşî-Attü Fi Cumhuriyeti Mali*, s.8.

³⁴⁸ Vafdu min Cumhuriyat Mâli Şarakû fil multakâ, a.g.m. s. 37.

düzenlenmiştir. Bu duygusal olayın iki ülke arasındaki karşılıklı iş birliğine göre onurlu bir şekilde gerçekleştiğini ifade etmiştir.³⁴⁹

Şiilerin sosyal yardımları arasında bazı bölgelere elektrik jeneratörü yapımı da yer almaktadır. Mesela, Mobti bölgesindeki büyük bir elektrik jeneratörü Şiiler tarafından kurulmuştur.³⁵⁰

Şii sosyal faaliyetleri arasındaki bir diğer unsur ise, Mali Müslümanları hac ve umre ibadetlerini yerine getirmeleri amacıyla hac ve umre organizasyonlarına katılmaya teşvik edip onlarla birlikte Şii vaizleri ve rehberleri de kutsal topraklara göndermektedirler.

Bir diğer Şii sosyal hizmetleri ise medya faaliyetleridir. Mali'de radyo “Bamakan” adıyla serbest bir radyo istasyonu olarak tanınmaktadır. Şiiler o serbest olan radyo yayınına birkaç saat kiralayıp Şiilerin kendi mezhebiyle ilgili sohbetler vermektedirler. Ayrıca Mali Ulusal Radyo ve Televizyonundaki dini programlara da sık sık katılırlar, çünkü devlet laik bir devlettir. Herkesin katılma hakkı vardır.

Bunun yanında, televizyon gibi görsel medyanın, Tijani tarikatına³⁵¹ mensup olduğunu iddia eden Osman Madan Haidara tarafından “Şerifla” adıyla bir televizyon kanalı açılmış, açılan televizyon kanalı aracılığıyla Şiilere kapı aralanmıştır. Kendi inanç ve fikirlerini rahatlıkla bu kanaldan yayınlamaktadırlar. Osman Madan Haidara, Hz. Peygamber’in doğum gecesi ve diğer her özel dinî gecelerde, İran Büyükelçiliği personellerini ve İran İslam Kültür Merkezi üyelerini davet eder. Bunun sebebi ise her

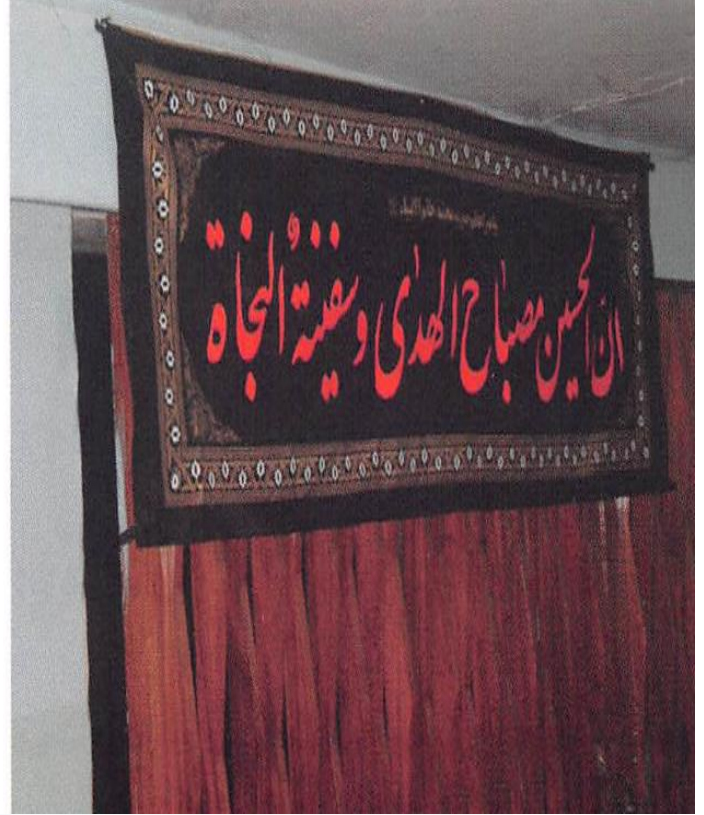
³⁴⁹ Vafdu min Cumhuriyat Mâli Şârakû fil multakâ, a.g.m, s.38.

³⁵⁰ Vafdu min Cumhuriyat Mâli Şârakû fil multakâ, a.g.m, s.38.

³⁵¹ Tijani Tarikatı, özellikle Kuzey Afrika’da yaygın bir tarikattır. İtikadî anlayışlarına göre Hz. Peygamber ile görüşmeler gerçekleştirdiklerini iddia etmektedirler. Fas, Tunus ve Mısır bölgelerinde yoğunur. İlk olarak Fas’ta ortaya çıkmıştır. Daha sonra birçok Afrika ülkesine yayılmıştır. Kurucusu Abul Abbas Ahmed bin Muhammed bin Al-Muhtar bin Ahmed bin Muhammed Salim at-Tijaniyu’dur. H. 1150-1230 yılları arasında yaşamıştır.

ikisinin de ortak görüşlerinden temelli Ehl-i Beyt sevgisinin gösterilmesi ve Vahhabilere karşı duyulan düşmanlıktır.³⁵²

Sergiler de Şiilerin sosyal hizmetlerden biridir. Mali Cumhuriyeti Devleti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki bazı ticari ilişkiler nedeniyle, Şiiler her yılın başında veya belirli bir dönemde İran ürünlerinin satışı için bir sergi açmaktadırlar. Açılan her sergi de en az on beş gün veya bir ay sürer. O sergilerden bazısı, zarif çizgiler ve lüks çerçeveler içeren güzel tablolar, yüzükler, değerli taşlardan yapılmış biblolar vb.dir. Bu sergilerin hepsi izleyenlerin memnun olarak ayrıldıkları sergilerdir. Bu resimler ve çizgiler, bazı Şii fikirleri içermektedir. Ayrıca sergide, katılımcılar arasından seçilen bazı kimselere Şii kitapları hediye edilmektedir. Bu sergiler, soru ve incelemeler için merak uyandıracak şekilde sunulmaktadırlar. Sergide bulunanlara da değerli hediyeler verilmektedir.³⁵³

³⁵² Harun Al –Mahti Maiga, *Al- İnhirafu Alfikriyu, Mazahiruhu, Asbabuhu, Avamilu İntişarihu, Asaru-hu, Va-l İlacu vaki-u Cumhuriyatu Mali Numuzucan*, Bamako, Mali 2021, s.111.

³⁵³ *Muhavlatu Et- Taşşeyü' Fi Afrikyä Takrîrun Maydaniyun*, 1. Baskı, 2014, ss.105-106.

Hz. Al-Hüseyin'e saygı duruşunda bulunan Arap kaligrafileri.³⁵⁴

Şiilerin, bir diğer sosyal hizmetleri ise öğrencilere sağladıkları eğitim burslarıdır. Bamako'da bulunan İran İslam Kültür Merkezi tarafından temsil edilen İran Büyükelçiliği, İran'da seçkin ve yetenekli öğrencilere lisans, yüksek lisans ve doktora kademelerine yönelik yüksek öğrenim bursu sağlamaktadır. İran Büyükelçiliği öğrencilerin her türlü masraflarını karşılayacaktır. Ve öğrencinin ailesinin de öğrenciyle birlikte kalmasına izin verilip, ayrıca döndükten sonra öğrenciye Şiilik çağrısını maaşlı bir görev olarak yerine getirebileceği uygun işler de sağlamaktadırlar.

5.Mali Cumhuriyeti'nde İmâmiyye Şiası ve Diğer Mezheplerle İlişkileri

Mali Cumhuriyeti'nde Şiiler ve diğer mezhepler arası ilişkilere baktığımız zaman, bu ilişkilerin özellikle de Şiilerin, Sünni-Selefi ve Kadiyanlarla ilişkilerin gidişatının hiç de olumlu olmadığını söyleyebiliriz. Sünnî-Selefilerle sürekli fikri mücadele ve tartışmalar içinde bulunan Şiiler, anlaşmazlıkları konusunda bu ayrımları öne sürmektedirler. Bu tartışmaların arka planı irdelendiğinde Şiilerin arkasında İran'ın ve Sünni-Selefilerin arkasında da Suudi Arabistan'ın bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Mali Cumhuriyeti'ndeki Şii üniversitelerden birine 2021 Temmuz ayında bir ziyarette bulunmuştum. Oradaki Şiilerin en meşhur dini liderlerden birisi ile Mali'deki Şiiler ve Mali'deki Vehhâbillerin ilişkileri hakkında bir görüşme yaptık. Görüşme esnasında karşımdaki Şii liderine, “Siz, Şiiler olarak, Mali'de bulunan Vahhabiler ile ilişkileriniz hakkında ne düşünüyorsunuz?” şeklinde bir soru yönelttim, o cevaben şunları söyledi: “Biz ve Vahhabiler arasındaki ilişkiler Arabistan ve İran ilişkilerinin küçük boyutlu bir yansımasıdır. Bu iki ülkenin ilişkileri ne zaman olumlu seyir izliyorsa bizlerin

³⁵⁴ Muhavalatu Et- taşşeyu' Fi Afrika Takrîrun Maydaniyun, a.g.e., s. 308.

arasındaki ilişkiler de olumlu bir seyir izler, bilakis bizim ilişkilerimiz kötüye giderse bundan başka bir sebeple değildir. Son olarak biz herkes ile oturup din hakkında konuşabiliriz, ancak Vahhabiler hariç.”³⁵⁵

Mali Cumhuriyeti’nde Şiiiler ve Vahhabiler arasındaki ilişkiyi değerlendirdiğimiz zaman münâfese ve rekabet, özellikle eğitim alanda, ön plana çıkmaktadır. Bu son yıllarda Mali Cumhuriyeti’nde sadece Vahhabilere ait özel üniversiteler varken, günümüzde ise Şiiiler de özel üniversiteler açmayı başarmıştır. Ayrıca önceki yıllarda Mali’den, yurt dışında ilahiyat okumak isteyen öğrenciler genel olarak sadece Arabistan, Mısır gibi giderlerken, günümüzde ise İran’a ve Lübnan’a da yoğun bir şekilde gitmektedirler. Tezin ilerleyen bölümlerinde gerek Vahhabilerle ilişkileri, gerekse Kadiyanlarla ilişkileri hakkında detaylı bilgi verilecektir.

Bu ilişkilere geçmeden önce Mali Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkiye değinmek yararlı olacaktır.

5.1.Mali Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti’nin İlişkileri

İran İslam Cumhuriyeti ve Mali Cumhuriyeti arasındaki siyasî, iktisadî ve sosyal ilişkileri incelemeden önce, İran ve Afrika genelindeki ilişkilere göz atmak konunun açık olması bakımından bizlere kolaylık sağlayacaktır.

Tahran’ın Batı ile uzun süredir devam eden ilişkisinin şekillendirdiği Afrika politikası, 2005 seçimleriyle başlamış, Ahmedinejad döneminde Afrika, İran için stratejik bir hedef olarak belirlenmiştir. Daha geri planda, İran ve Afrika ilişkilerini tarihsel bir perspektiften dikkatli incelendiğimizde, bu sürecin imparatorluk dönemine kadar uzanmakta olduğunu görebiliriz. İmparatorluk döneminde İran’ın, Afrika ile ticari iş birliği kurduğu bilinmektedir. Pehlevi zamanında ekonomik büyüme dönemine

³⁵⁵ Mali Cumhuriyetinde bir Şii lideri ile bir röportaj görüşmesinde ifade edilmiştir.

gelindiğinde, İran'ın, Afrika'nın güneyindeki ülkelerle ticari alanda ilişkileri gelişmiştir.³⁵⁶

Afrika genelinde İran ile ilişkilerin ticari bağlamda da olsa bu denli geriye dönük olduğunu söylediğimize göre Mali Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkilere bakabiliriz.

Siyasî ilişkilerin başlangıcına gelirsek, İran ve Mali arasında, eski İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin meslektaşı, eski Mali Devlet Başkanı Amadou Toumani Toure ile görüştüğü erken bir siyasî ilişki bulunmuştur. İki ülke heyetleri arasında iki cumhurbaşkanının huzurunda resmi görüşmeler yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Hatemi (2005) döneminde Mali ve İran ilişkileri daha açıklığa, başarıya ve ticari tarafa odaklanmaya tanık olmuştur. Bu süreç İran'ın 2002'de Afrika Birliği'nde gözlemci statüsü kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Hatemi, ayrıca yedi Afrika ülkesini ziyaret etmiştir. 2005 yılında görev süresinin sonunda, Batı Afrika'da Nijerya, Senegal, Sierra Leone, Mali, Benin'in yanı sıra Orta Afrika'da Uganda ve güneyde Zimbabve'ye ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretler çerçevesinde Mali'de çok sayıda din alimleri ve İslam birliği üyeleriyle de bir araya gelmiştir. Hatemi, Mali'nin başkenti Bamako'da İran Kültür Merkezi'ni incelemiş, faaliyetleri hakkında merkez yetkililerinin açıklamalarını dinlemiştir. Bamako'da bulunan bu merkezin kuruluşu 11 yıl öncesine dayanmaktadır. Bununla birlikte, Mali'de 7 ilde İran'a bağlı birçok vaiz ve imamın mezun olduğu 10 tane Şii okulu da bulunmaktadır.³⁵⁷

İktisadî açılarından İran ve Mali Hükümeti, sınırlamalarına rağmen genel olarak sıcak bir ilişkiye sahiptir. İran hükümetinin eski Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, 2010 yılında Mali'deki en meşhur şehir olan Timbuktu ve Mali'nin başkenti Bamako da dahil olmak üzere birçok bölgesini gezmiştir. İki ülke arasında yükselen bir dayanışma

³⁵⁶ Fatima Chimarizeni, "Iran-Africa Relations: Opportunities and Prospects for Iran", *Brazilian Journal of African Studies*, Cilt: 2, Sayı: 3, (2017), s. 39.

³⁵⁷ Muhâvalâtu Et- Taşşeyü' fi Afrikyâ Takrîrun Maydaniyun, s.102.

tonuyla konuşmuş, Mali Hükümeti'yle çeşitli yatırım ve kalkınma projeleri imzalamıştır.³⁵⁸ 2016 yılında İran Dışişleri Bakanı Javad Zarif, iş adamlarının eşlik ettiği Mali Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı ile iki ülke arasındaki fırsatlara ilişkin bir ekonomik forumda karşılıklı bilgi alışverişinde bulunmuştur. Mali Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Youssouf Bathily, bu forumun iki ülkenin potansiyelini keşfetmeyi amaçladığını söylemiştir. İranlı diplomat Mohammad Javad Zarif de ülkesinin Mali'ye güvenlik ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı yardım etmek istediğini açıklamıştır.³⁵⁹

Sosyal açıdan ise Mali'deki Şiilik savunucuları da genç nüfus kategorisine odaklanarak onları çeşitli ayartmalarla zapt etmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca yine genç nüfusa hitap etme amacıyla, İran, 2015 yılında Humeyni adına Mali'de Humeyni Futbol Kupası'nı başlatmışlardır.³⁶⁰

Son olarak eğitim açısından ise, Afrikalı öğrencilere eğitim bursu verme imkânı sağlayıp onları okutmak için İran'da göndermektedirler. İran'ın mesajını ve Şii dini yönelimini tüm dünyada destekleyen İran El-Mustafa Üniversitesi, Şiiliğin yayılmasının sağlamak amacıyla Mali de dahil olmak üzere Afrika'nın birçok yerinde üniversite şubesi açmıştır.³⁶¹

Gerek eğitim konusu olsun gerek sosyo-kültürel bağlamda olsun, Mali'deki Şiilerin faaliyetlerine tezin devam eden aşamalarında geniş bir şekilde değinilmiştir.

³⁵⁸ Paul Raymon and Jack Watling, "The Iranian-Saudi Proxy Wars Come to Mali", <http://foreignpolicy.com/the-iran-saudi-proxy-wars-come-to-mali-shiite-sunni-islam/> (Erişim: 14.05.2022), Takriun mucizun an zahiratu Et Teşşeyü' fi cumhuriyet Mali, <https://www.rabtasunna.com/1761> Erişim: (13.05.2022).

³⁵⁹ Ruth Lago, Bienvenue sur Africanews, liran renforce ses relation economi, <https://fr.africanews.com/2016/07/29/l-iran-renforce-ses-relations-economiques-avec-le-mali/#start-of-content> (Erişim: 14.05.2022).

³⁶⁰ Bedir Hasan Eş-Şâfi, "Ed-Devrul İraniyyu fi Afrikiyâ El-Muhadadâtu- Et-Tehadiyâtu". <https://eipss-eg.org/https://eipss-eg.org/> (Erişim: 11.09.2021).

³⁶¹ "Takriun mucizun an zahiratu Et Teşşeyü' fi cumhuriyet Mali", <https://www.rabtasunna.com/1761> Erişim:(09.08.2021).

5.2. Mali Cumhuriyetinde Şiilerin Dinî Görüşleri

Mali Cumhuriyeti'nde Şiilerin kendilerine ayet olan görüşleri veya diğer Müslümanlardan onları farklı kılan bazı hususlar bulunmaktadır. Bahsedeceğimiz görüşler hakkında Şiiler takkiye yapmadan, bunları açıkça uygulamaktadırlar.

İlk olarak Şiiler, diğer Müslümanlardan farklı olarak abdest alırken ayakları yıkamadan yalnızca mesh ederler. Bunu yapmalarındaki sebep ise kendi kaynaklarında yer alan, Hz. Ali'ye ait olan abdest alma şekildir.³⁶²

Muta' nikahı da yalnızca Şiiler tarafından kabul görmüş olan ve onları diğer mezheplerden ayıran bir başka konudur. Muta' nikahı hakkında, bu nikah şeklinin kıyamet güne kadar hem caiz hem de helal olduğunu ve kalacağını söylerler, Şiilere göre bu nikah çeşidi Allah'ın kendilerini zina etmekten uzak kıldığı bir nimetidir. Bu iddialarının arkasındaki rivayetleri incelediğimiz zaman, muta' nikahını yasaklayanın Hz. Ömer olduğunu ve onun da peygamber olmaması hasebiyle Allah'ın dininde herhangi bir yasaklama yetkisine sahip olmayan biri olması söylenesidir.³⁶³

Şiiler, namazda secde ederken taş veya tahtaya secde ederler, halıya secde etmezler. El-Mustafa Uluslararası Üniversitesi'ni ziyarete gittiğimde bir Şii hocaya “Sizin caminizdeki halıların üstünde küçük taşlar görüyorum. Onlar üzerinde secde etme konusundaki tutumunuz nedir?” diye sordum, bana “*Hz. Peygamber zamanında da sahabeleri namazda taşlar üzerinde secde ediyorlardı. Şayet buna delil istiyorsan, Cabir hadisine baktığında onun ‘öğle namazını Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte kılarken, bir avuç çakılı avucuma alıp serinletmek için alınma koydum, şiddetli sıcağın etkisinden dolayı üzerine secde ederdim*³⁶⁴ dediğini göreceksin.” Şeklinde hadis üzerinden delilendirdiği bu cevabı verdi.

³⁶² Şeyhu El Mufid, *Musanafatü Şeyh El- Mufid Kitâbu El- Mash Ala'l riclayni*, Bağdad: Muessatu Âli'l Beyti, nşr: El Mu'tamarul' Âlamiyyu, li- Ulfiyati Şeyhu'l Mufid, H. 413, s. 26.

³⁶³ Ahmed Amîn, *Et- Takâmül fi'l İslâm*, 2. Baskı, 4.C., Beyrut: Dâru'l Ma'rifati, 1986, s. 753.

³⁶⁴ Mohammed el-n-Nasır el-Albânî, *Kitâbu Hidâyatu El- Ruvâtu ilâ Tahrîci Ahâdisi El- Masâbihi ve'l muşkâtu*, 1.cilt, Kahire: Dâru'l-kıyâm-Dâru'l ibnü Affân, 2001, s. 450.

Şiilerin, namaz çağrısı olan ezana eklemiş oldukları “Muhammed’in Allah’ın Resulü olduğuna şahadet ederim ve Ali ve masum çocuklarının Allah’ın velisi olduklarına şahadet ederim.” eklentisi de yine olanı diğer mezheplerden ayıran bir bahşa dikkat çekici husustur.

Öğle namazı ve ikindi namazını birleştirmeleri de, özellikle Kay’daki Şii lideri olan Tierno Bou-Bacar Baro’nun her zaman bu iki namaz birleştirmesi ve bu eylemine Şii kaynaklarından delil getirerek savunması da yine Şiilere has alametlerden birisidir.³⁶⁵

Mali Cumhuriyeti’nde kendilerinin Ehl-i Beyt mezhebine mensup olduklarını iddia eden ama halk tarafından Şii adıyla isimlendiren kişiler bu görüşleri sürekli savunmaktadırlar. Gerek kendi kaynaklarını kullanarak gerekse muhaliflerinin kaynaklarını kullanarak bu konularda hiçbir zaman ve hiçbir şekilde takkiyede bulunmazlar.

Bu bölümde genel olarak, İranlı Şiilerin, en başta Batı Afrika’ya göç eden ve burada çoğalmaya başlayan Lübnan-Şii nüfustan istifade ederek ve onları kullanarak bölgeye giriş yaptıkları ve ardından Batı Afrika’da genişleyen Şii tabanı Mali Cumhuriyeti’ne yansıtılmaya çalıştıkları anlatılmıştır. İran’ın bu nüfus yansıtımındaki temel sebebi ülkenin geniş Müslüman nüfusedir. Mali, İran’ın Afrika’nın kalbine girmek hedefinde en önemli noktayı oluşturmuş ve İran, Mali Cumhuriyeti’ne odaklanmıştır. Bu hedef doğrultusunda İran İslam Cumhuriyeti, Mali Cumhuriyeti’yle olan ilişkilerini düzenleyip sağlam bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Temelinde Mali Cumhuriyeti, İran’ın küresel Şiiliği yayma politikasında Batı Afrika bölgesi özelinde önemli bir merkezdir. Ancak Mali Cumhuriyeti’nde Şiilerden daha öncesinde bölgeye gelmiş olan Selefilerin, Şii kesiminin gelişiyle bölge iktidarı bağlamında mezhep çatışmalarına girmeleri kaçınılmaz olmuştur. Fakat İran, bütün bunlara rağmen Mali Cumhuriyeti’ne

³⁶⁵ Küleynî, *el-Kâfi*, nşr. Ali Ekber el-Gaffârî, 4.Cilt., Beyrut 1401, s.286.

yakınlaşma konusunda gerekli adımları atmıştır, kendi nüfus yoğunluğunu arttırmaya ve ideolojilerini Mali halkına yaymaya çalışmaktadır.

Son olarak, Mali Cumhuriyeti'ndeki Şiiler, takiyyeleri sebebiyle Aralık 2011'in sonunda kendilerine ait bir cami yapmak zorunda kaldılar. Bamako'da çoğu Şii mezhebi mensupları cuma namazını kılmak için oraya gitmektedirler. İmamlık görevi, Abou Diafar Diabaté tarafından sürdürülmektedir.

5.3.Sünnilerle ilişkileri

Şii düşünce, Mali halkının önemli bölümünü çok da etkilememektedir. Ama asıl dikkat çekici olan, Mali'de her geçen gün Şii faaliyetleri giderek artmaktadır ve bu gidişat Sünni Müslümanları korkutmaya başlamıştır. Mali'de yirmiden fazla Sünni âlim onlardan, Abou Bacar Niyambele, Mascid El- Maclis El- A'lâ El- İslâmiyyu Camısının İmamıdır. Ousman Traore, Markazu El- Firdavs Lidirâsâti El- Kurâniyati'nin müdürü olarak görev almaktadır. Omar Diakte, Câmiatu Sahel'de öğretim üyesi olarak görev almaktadır., ve vb... Bu Sünni hoclar akademisyenin dikkat ettikleri şey, günümüze kadar Sünni bir ülke olan Mali Cumhuriyeti'nde Şiiliğin yayılma stratejilerine karşı bir uyarıda bulunmuşlardır. Mali Cumhuriyeti'nin nüfusunun çoğunluğu okuma yazma bilmediği için sürekli sözlü iletişim söz konusudur ve vaazlar düzenlenmektedir. Mesela Cuma ve Bayram hutbelerinde, Sünni alimler Şiiler hakkında sert mesajlar verip halkı uyardıklarını. Aynı şekilde, serbest radyo, Sünni Radyolar ve Televizyon kanallarında sürekli programlar düzenlenmektedirler. Radyolardan örnekler verecek olursak, Kay şehrinde “Radio Kodenso”, Sikkaso şehrinde “Radio Wassa” ve televizyon kanalı olarak “Sunnah Savannah”, “Dambi Kanalı” bulunmaktadır. Bu radyo ve televizyon kanalları aracılığıyla sahabelerin faziletlerini, dürüstlüklerini anlatmakta ve İslam'ı yaymada Rasûlullah (s.a.v.) döneminden beri günümüze kadar kendilerini ve varlıklarını feda eden sahabeler hakkında kötü bir söz söylenmesine asla izin vermeyeceklerini devamlı bir şekilde duyurmaktadırlar. Sahabelerin faziletleri hakkında sözlü İslami yarışmalar

düzenlenmektedirler. Sünnî alimlerin sahabe meselesiyle ilgili anlayışları Ehli sünnet âlimlerden biri olan Şeyh Tahâvî tarafından şöyle ifade edilmiştir. “Biz, Resûlullah'ın ashâbının tümünü severiz, onlara buğz edenlerden nefret ederiz ve onları hayırdan başka şekilde zikretmeyiz. Onların sevgisi din, iman ve sadakattir, kinleri ise küfür, nifak ve zorbalıktır.”³⁶⁶ Bu açıklamanın temel sebebi Şiiilerin odak noktalarının Peygamberin sahabeleri, özellikle Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman, Peygamber hanımlarından ise Hz. Ayşe ve Hz. Hafsa annelerimiz olmasıdır. Bunun için Mali'deki Selefî-Sünnî alimlerin çoğu, Şii âlimleri “Şâ-tımı Sahabe” yani “Sahabe'ye hakaret edenler” olarak isimlendirmişlerdir.³⁶⁷

2015 yılında Dr. Mohamed Adam Sankari gözetiminde Sünnîlerin tarafından Şiiilik ile ilgili bir seminer düzenlenmiştir. Dr. Mohamed Adam Sankari, Mali'deki Şii hareketleri hakkında konuştuğu için, oturumun ardından “Şii Ebad Al-Rahman” Derneği başkanı Muhammad Shula Bayaya Haidara adlı bir Şii vaiz, oturumun başkanı Dr. Omar Diakte'yle bir telefon görüşmesi yaparak, görüşmede oturumun konuları ve unsurlarıyla Şiiileri rahatsız ettiğini ve bunun Mali Cumhuriyeti yetkililerinin çağrıldığı bölünme, güvensizlik ve istikrarsızlığa yol açtığını öfkeyle ifade etti. Bu açıklamayla yetinmeyip, oturuma ev sahipliği yapan Sünnî bir üniversite olan Sahel Üniversitesi'ne, Mali Diyanet İşleri Bakanlığına, Dinler Bakanlığına ve Yüksek İslam Şurası'na bir mektup göndererek, Sünnîlerle karşılıklı bir münazara düzenlenmesini istemiştir. Sünnîlerden cevap geciktirmemiş, fakat iki şart koşulmuştur. Bu şartlardan birinci, münazaranın bilimsel bir münazara olması için münazaraya katılan iki katılımcının da İslami İlimler alanında en az lisans derecesine sahip bulunmasıdır. İkinci şart ise, münazara yöneticisinin, İslami ilimleri iyi bilen bir ilmî şahsiyet olması ve ilmî rütbe bakımından da en az doktora veya denginde bulunmasıdır. Ama bugüne kadar bu beklenen münazara gerçekleştirilmemiştir.

³⁶⁶ İbnü Abî el- Azi, *Şarhu El- akîdatu El- Tahâviyyatu*, Lübnan: Muessessatu Er- Risâlatu, 1990, s. 689.

³⁶⁷ Et-Tamadudu El- Râfidîyyu, Fi Cumhuriyati Mâli ve sublu mukâvamatihî, s.44.

Sünni alim olan İmam Mahi Watara, sahabeler hakkında Şiiilerle mesafeli olarak uzun ve ciddi tartışmalara girmiştir. Ona göre, sahabelerin yanlış yapmaları veya hataya düşmeleri gayet doğaldır çünkü, her şeyin sonunda onlar da yalnızca insanlardır, masum değillerdir. Ayrıca yine Sünni alim olan Abou Safvân Tanapo, Hz. Peygamberden sonra İmamet hakkının kimin olduğunu konusunda da Tierno Bou Bacar Baro ile uzaktan ciddi tartışmalar sürdürmüştür. Bu tartışmaların ardından bir sonuca varmak üzere yüz yüze münazara yapmaya karar vermişlerdir. Ancak Sünniler ve Şiiiler arasında fitne çıkmasına mahal vermemek üzere bu münazarayı iptal etmişlerdir. Mali Hükümeti de devletin istikrarı ve barışı için çeşitli dini fitnelerin henüz çıkmamak amacıyla önlemler almıştır.

Şiiilerin Mali'nin her bölgesinde merkezlerinin ve özel televizyon kanallarının olması, gençler üzerinde oldukça etkili olmaktadır. İran tarafından desteklenen Şii azınlık ile Mali'deki Sünni çoğunluk arasında ciddi bir gerilim vardır.³⁶⁸ Mali'de Sünni ve Şiiiler dini güçler arasındaki rekabet, Kuran okulları, kültür merkezleri ve medya gibi bağlantılı kurumların faaliyetleri ekseninde sürmektedir.

5.4. Ahmedilerle (Kadyaniler) İlişkileri

Mali Cumhuriyeti'nde Ahmediye ve Şia arasında birçok düşünce ve fikri mücadele yoğun şekilde ortaya çıkıyordu. Bu mücadele sonucunda, bu karışıklığa çözüm olması amacıyla Ahmediye lideri olan Mouaz Koulibaly ve Şia'nın önde gelen alimlerden olan Abou diafar Diabate münazara için bir araya geldiler. Münazara, Hilafet ve Nübüvvet olmak üzere iki ana konu olarak gerçekleştirilmiştir.³⁶⁹

³⁶⁸ Ludovic Lado-Boris Olivier Glode, "Grassroots Perceptions of Islamic Extremism and Muslim-Christian Relations in Mali", s. 198.

³⁶⁹ Debat Abou Diafar diabate et ahmadiya (kadianiya), <https://www.youtube.com/watch?v=cvdWauH9xAM> (Erişim: 29.06.2022).

İlk konuşmacı Mouaz Koulibaly, hilafet konusu üzerinde Hz. Peygamberden sonra ilk halifenin Hz. Ebu Bekir olduğunu söyleyerek başladığı konuşmasında özellikle birkaç noktaya değinmiştir.

Bu noktalardan ilki, hilafet şayet Şii düşüncesinin öne sürdüğü gibi Hz. Ali'ye ait ise niçin Allah, Hz. Ebu Bekir'in halifeliğini engellememiş olduğu ve bunun herkesçe biliniyor oluşudur. Mouaz Koulibaly'a göre, Hz. Ali'nin bilinen cesaretine karşın bu konudaki sessiz tutumu da yine hilafetin Hz. Ebu Bekir ile devam etmesi gerekliliğinin bir alametidir. Bu söyleminden sonra Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Ömer'in ve Hz. Osman'ın, Hz. Ali'nin hakkını gasp ettiler iddialarına karşın Kur'an-ı Kerim'in Tevbe suresinin 100. ayetini öne sürmüştür.³⁷⁰

Değinilen ikinci nokta ise, Kur'an-ı Kerim'in Nur suresinin 55. ayetini alamet kabul ederek, Hz. Ebu Bekir'in Halifeliğini kabul etmeyen kişinin fasık duruma düşeceği'dir.³⁷¹ Hatta Hz. Ali'nin kendisinin de Hz. Ebu Bekir'in halifeliğini kabul etmeyenlere lanet ettiğini söylemiştir.³⁷²

Ardından bu noktalara karşılık vermek üzere Şii Alim Ebu Diafar Diabate, konuşmasına Hz. Peygamberden sonra kimin halife olacağı sorunsalının çok önemli olmadığını ifade edip, asıl önemli olanın halifeliğin ta kendisinin olduğunu söyleyerek başladı. Ona göre, halifelik, Mouaz Koulibaly'nin dediği gibi sadece insanları yönetmek ve idare etmek ise, evet, Hz. Ebu Bekir halife olmuştur ancak biz Şii'lere göre halifelik dinin merciidir, peygamberin ardından din konusundaki her şey halifeliğe odaklıdır, aittir, şeklinde ifade etmektedir.

Allah'ın bir kişiden razı olması yalnızca ona has bir durum değildir, zaten Kur'an-ı Kerim'de Allah, tüm müminler razı olmuştur. Bunun kanıtı olarak da Kur'an-ı Kerim'in

³⁷⁰ Tevbe, 9/100.

³⁷¹ Nur, 24/55.

³⁷² Şerif er-Râzî, *Nehcü'l-belâğa*, nşr. Subhî es-Sâlih, Beyrut 1387, ss. 67, 71, 420, 422.

Tevbe suresinin 72. ayetini öne sürmüştür.³⁷³ Allah rızası özünde ölünceye değin kişinin Allah'a itaat durumunda olması olduğunu söyleyerek yine birçok sahabenin de Peygamberin ölümü ardından mürted olduklarını açıklamıştır.

Ebu Diafar Diabate, Hz. Ali'nin halifeliğinin delili olarak Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'in Kabe'yi inşaa ederken yaptıkları duayı yalnızca kendileri ve kendi sülaleleri için yapmış olduklarını söyler.³⁷⁴ Ancak sahabelerin bu duaya dahil olmadıklarını belirtir. Ona göre, Gadîr-i Hum gününde Hz. Ali'nin hilafeti üzerine tüm şüpheler ortadan kaldırılmıştır. Gerek Hz. Ebu Bekir olsun gerek Hz. Ömer olsun, o gün bütün sahabe Hz. Ali'ye biat ettiklerinin fakat peygamberin ölümü ardından bu biatlarını tutmamış olduklarının altını çizerek.

Nübüvvet konusuna geçtikleri zaman yine Mouaz Koulibaly ilk konuşmacı konumunda sözlerine Hz. Peygamberin son peygamber değil, en faziletli peygamber olduğu söylemiyle başladı. Ona göre, Peygamberin nuru diğer peygamberlerden daha üstündür. Hz. Muhammed'den önce nasıl bir sürü peygamber gelip geçtiyse yine Hz. Muhammed'den sonra da birçok peygamberler gelmeye devam etmektedir, şeklinde sözlerine devam etmiştir.

Ardından, peygamberliğin devam etmesinin Allah'ın kullarıyla ilgileniyor olmasının bir alameti olarak gösterip Kur'an-ı Kerim'e göre de peygamberliğin hiç bitmediğini öne sürmüştür. Hz. Yusuf'un ölümü ardından da insanlar peygamberliğin bittiğini düşündüğünde Allah onlara Kur'an-ı Kerim'de Mü'min suresinin 34 ve 35. ayetlerinde onların sapık olduklarını söyleyerek karşılık verdiğini söylemiştir. Mouaz Koulibaly, Kur'an-ı Kerim'in geneline bakıldığında mazî ve muzârî fiillerin kullanımına değinmiştir. Şayet bir fiil hem mazî hem de muzârî olarak geçiyor ise bu takdirde o fiili muzârîun istimrârîyyun olarak addedip önceden var olup hâlâ var olabilen fiiller olarak

³⁷³ Tevbe, 9/72.

³⁷⁴ Bakara, 2/128.

kabul edildiğini söylemektedir. Buna örnek olarak, “nazzala”, “yunezzilu” ve “ersele”. “yursilu” fiillerini vermiştir. Bu mantıkla hareket edildiğinde Allah’ın önceki senelerde yağmur yağdırmış olmasını ve hâlâ da yağdırıyor olmasını, Allah’ın yine önceki senelerde insanların canlarını aldığını ve hâlâ almakta olduğunu söyleyebileceğimizi ifade etmiştir. Aynı mantıkla devam ettiğimizde de yine Allah’ın daha önce birçok peygamber gönderdiğini ve hâlâ da göndermekte olduğunu belirtmiştir. Buna örnek olarak da A’raf suresinin 35. ayetini göstermiştir.³⁷⁵

Konuşmasına “hâtam” kelimesinin ne anlama geldiğini açıklamaya çalışarak devam etmiştir. Arapçada “hâtam” kelimesi şayet cemi ile kullanılırsa “sonuncu” değil, “en faziletli”, “en üstün” gibi anlamlara geldiğini belirtir. Delil olarak da Peygamberin “Ya Ali, ben, tüm peygamberlerin hâtimiyim. Sen de tüm evliyaların hâtimisin.”³⁷⁶ dediğini söyler. Bu hadiste Peygamberin Hz. Ali için “hâtim” ifadesini kullanmasının Hz. Ali’nin evliyaların sonuncusu olduğu anlamına gelmediğini bilakis evliyaların en faziletlisi olduğu anlamına geldiğini açıklar. Aynı şekilde Ahzab suresinde geçen “Hâtem-el-Enbiya” söylemi de yine “peygamberlerin sonuncusu” değil “peygamberlerin en üstünü” anlamına gelmektedir, demiştir.³⁷⁷ Mouaz Koulibaly’e göre Hz. Muhammed, son peygamber değil, geçmiş ve gelecek tüm peygamberlerin en faziletlisidir.

Abou Diafar Diabate, Mouaz Koulibaly’nin konuşması ardından onun iddialarına cevap vermek üzere konuşmaya başlar. Abou Diafar Diabate, Kur’an-ı Kerim’e göre Hz. Muhammed’in son peygamber olduğu konusunda Ahmediler hariç dünyada tüm Müslümanların ortak fikirde olduğunu söyler. Kur’an-ı Kerim’de, İncil’de ve Tevrat’ta da peygamber Hz. Muhammed’in adı geçmiştir ama Ahmedilerin sahihliği iddiasında buldukları peygamber Ğulam Ahmed ise hiçbir semâvî kitaplarda geçmemiştir,

³⁷⁵ A’raf, 7/35.

³⁷⁶ İbnü’l-Cevzî, *Kitâbü’l-Mevzû’ât*, nşr. Mohammed Abdoul Muhsin, Medine 1386/1966, s. 398.

³⁷⁷ Ahzab, 33/40, 73.

demıştır.³⁷⁸ Abou Diafar Diabate, Ğulam Ahmed'in peygamberlik iddiasıyla Allah iftira ettiğini söylemiş ve bu sebeple Kadıyanlık hakkında, dünyadaki tüm Müslümanların ortak görüşü, onların kafir oldukları ve dinden çıkmış oldukları düşüncesi olduğunu belirtmiştir. Ahmediliğin, Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan sahte bir din inanç olduğunu ifade etmiştir.

Son peygamberin Hz. Muhammed olduğuna Abou Diafar Diabate'in delili Usul Kafi'de geçen Cafar Sadık'tan gelen bir rivayettir. Bu rivayete göre son peygamberin Hz. Muhammed olduğu belirtilmiştir.³⁷⁹

Son olarak Abou Diafar Diabate, İslam hakkında ve İslam'a dair söylenecek olan her şeyin Hz. Peygamber tarafından söylendiğini ve Ğulam Ahmed'in başka söyleyebileceği bir şey olmadığını ifade eder. Hatim kelimesi hakkındaysa Makâyisu Lügat kitabında geçtiği üzere "hatama" kelimesinden türetildiğini söyler, yani kelimenin anlamı "kapanmak"tır. Kur'an-ı Kerim'de de peygambere "hâtam-el-enbiyâ-i" şeklinde hitap edilmesinin sebebinin Peygamberlerin sonucu olmasından kaynaklandığını söyler.³⁸⁰

Bu münazarayı değerlendirmek gerekirse, Şiilik ve Ahmedilik arasında yine diğer mezhepler arasında olduğu gibi itikad bağlamında farklı esaslar bulunmaktadır. Bunun sebebi kutsal metinlerin farklı yorumlar ve farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme ve anlamlandırma farkı yalnızca bu iki mezhep arasında kalmayarak diğer mezheplerin de birbirinden ayrışmasına sebebiyet vermiştir. Münazara içinde de değinildiği gibi, bazı konularda birleşen Müslümanların özünde sadece temel esaslardaki inanışlarının bizlerin onları da Müslüman kabul etmesi için yeterli olduğunu ifade etmek istiyoruz.

³⁷⁸ A'râf, 7/157.

³⁷⁹ Küleynî, *el-Uşûl mine 'l-Kâfi*, nşr. Ali Ekber el-Gaffârî, Beyrut 1401, s.160.

³⁸⁰ İbnü Fâris, *Mu'cemü mekâyisi 'l-luğa*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, Kahire 1389, c. 2, s. 245.

5.5.Mali'de Şiiler ve Süfiler Arasındaki İlişkiler

Tasavvuf dinî eğitimi, Mali Cumhuriyeti'nde dinî okullardan biri olarak İslami eğitim için ilk dinî okul olarak kabul edilmektedir. Bu okul, klasik eğitim sistemine dayalı erken dönem Kur'an kursularının tabi bir uzantısıdır. Fakihin hükümler yönünden öğrettiği derslere dayanarak zikir çekilmesi, müritlere ve şeyhlere saygı gösterilmesi, evliyaların türbelerinin sık sık ziyaret edilmesi vb. gibi konulara odaklanmışlardır.

Tarikat silsileleri açısından da karşılaştırmamız gerekirse, Şiilikte tarikat silsilesi Hz. Ali'ye giderken, Sünnilikte ise tarikat silsilesi Hz. Ebubekir'e kadar gitmektedir. Her iki tarafın öncü mutasavvıfları değişiklik göstermektedir.

Modern dönemde ise tasavvuf şeyhleri klasik metodu bırakarak modern İslam okulları açmakla birlikte yine kendi metodlarını da daha geniş ve güncel haline tutarak devam ettirmişlerdir.

Bu bağlamda şeyhlik ve müritlik, namaz kılarken el bağlamamak gibi yaklaşımlar Şiileri Süfilerle birleştiren benzer konulardandır İlk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu konulardan istifade ederek, tasavvuf yolunun takipçileriyle ilişkiye kurmuşlar ve hem eğitim sistemlerini hem de kendi mezheplerini uygulamak için çok önemli bir fırsat yakalamış bulundular.

Şiilerin kolladığı en büyük fırsatlardan biri de Selefilere (Vahhabilere) karşı tasavvufçularla ittifak yapmaları ikinci ortak düşünceler olmuştur. Şiilerin kendi düşüncelerinin ortaya çıkmasındaki ilk çekirdeğin tasavvuf hareketleri olması söylersek yanlış bir ifade olmamaktadır. Türbeler kurmayı ve onları kutsallaştırmayı, Hz. Peygamber, Ehl-i Beyt sevgisini ve velayet kavramını söylemeyi tasavvufçular sayesinde cesaret ederek başarmışlardır.

Son olarak, Şiilerin ve Tasavvufçularla arasındaki ilişkilerin ve ortak görüşlerin en temel odak noktası ise irfan anlayışıdır. Mali'de Müslümanların çoğu tasavvuf tarikatlarına bağlıdır. Halkın çoğunun dini bilgi eksikliği, İslam mezhepleri ve firkaları

hakkında hiçbir bilgi sahibi olmamaları Şiilerin kendi düşünceleri ve eğitim metodunu sistemleştirmek için bu İrfanî anlayışı, onlar için bir dayanak ve kaçınılmaz bir fırsat olmuştur.³⁸¹ Kendi dini anlayışlarını bu yayılma fırsatıyla sistemli hale getirebilmişlerdir. Şiiler irfan kavramı kullanırlar ve tasavvufu yalnızca Sünniliğe özgü bir oluşum olarak nitelemektedirler. Yani ortak görüşler olsa da temel ayrışım noktaları keskincedir.

6.Mali Cumhuriyeti'nde İmâmiyye Şiası'nın Günümüzdeki Durumu

Mali Cumhuriyeti'nde, günümüz de Müslüman nüfus, nüfus oranının %90'ını oluşturmaktadır.³⁸² Ülkede Şiiler, Sünniler kadar nüfus yoğunluğuna sahip olmamakla birlikte Şiiler; Bamako, Sikasso, Kayi ve Mopti gibi bölgeleri genellikle gençleri Şiiliğe yöneltme ve kendi nüfuslarına kazandırma bağlamında hedef almaktadırlar.³⁸³

Mali Cumhuriyeti'ndeki Şiilerin oranı hakkında pek çok nedenden dolayı kesin bir istatistik yoktur, bunun temel sebebi, Mali Hükümeti'nin istatistiklerinde mezhep sınıflandırmasını benimsememesiyle birlikte Şiilerin “takiye” ve gizlenme politikasına başvurmalarıdır. Buna rağmen ülkede Şiilerin sayısı konusunda çelişkili bilgiler de bulunmaktadır. Veriler hakkında kesin konuşmamakla birlikte Mali'de bulunan Şii Kurumu, 2008 yılında Mali'deki Şiilerin toplam yerel nüfusun %1'ni oluşturduğunu, Sünnilerin ise 12 milyon kişi olduğunu açıklamıştır.³⁸⁴ Ehl-i Beyt Uluslararası Meclisi'nin 2014 yılında yaptığı açıklamaya göre, Mali'deki Şiilerin toplam yerel nüfusun %3'ünü temsil ettiği açıklanmıştır.³⁸⁵ Bu açıklama, Mali Cumhuriyeti'nde, Şiilerin eski sayılarına kıyasla iki üç kat arttıkları anlamına gelmektedir. Afrika genelinde

³⁸¹ Hârun Maiga-Abdurahman Cisse, *El- t-Temedudu Et-Tâifiyyu Fi Afrikya: Et- Teşeyyu' Fi Mâli dirâsatun meydâniyatun Tahliliyatun*, Mali/ Bamako, 2009, s. 8.

³⁸² Adem Arıkan, “İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 20, 2009, s.371.

³⁸³ Hüseyini Traore, *Aş-şia ve t- Teşayü' Fi Mali*, s.3.

³⁸⁴ Et-Teşeyü' Fil Kâratil İfrikiyati Tanâm bilâ Hududin, <http://imamhussain-lib.com/arb/986> (Erişim: 11.05.2022).

³⁸⁵ Mevki' Muslim, <https://almoslim.net/node/263970> Erişim: (12.05.2022).

ise "Shiite News" web sitesine göre, İran'ın resmî ve gayri resmî kurumları aracılığıyla Afrika ülkelerinde yapılan sayımlarda Şiiilerin güncel nüfusunun on milyondan fazla olduğuna dair atıfta bulunulmuştur.³⁸⁶ Bu ülkeler arasında ise Mali Cumhuriyeti istisnâ değildir.

Günümüzde Mali Cumhuriyeti'nde, Şiiiler, eğitime çok önem vermektedirler. Mali'deki İran Kültür Merkezi'nde İmâmiyye Şia'sına dair kütüphanenin yanında lise düzeyinde bir okul bulunmaktadır, Mali'nin Eğitim Bakanlığı'nın yasalarına da uygun olduğu için hükümet tarafından resmi olarak tanınmıştır.³⁸⁷ Yüksek öğretim açısından Al Mustafa Uluslararası Üniversitesi'nde olmak üzere,³⁸⁸ İran Kültür Merkezleri'nin, ülke geneline yayılmış olan yaklaşık 13 okulu vardır. Medresetu Bakiyatullâhi Lil Ulûmi El insâniyeti Fi Segou, Sanaviyetu El Gadir Li Ahli El beyt bi Madineti Kayi, Markezu Cami-iyeti Ehli Beyti bil Âsiimati El Mâliyeti Bamako ve lahû hamse Furû gibi eğitim merkezleri, Mali Cumhuriyeti'nde Şiiiler için en önemli eğitim merkezlerindedir.³⁸⁹

Günümüzdeki durumları, yukarıda bahsettiğimiz gibi öncelikleri eğitimidir, yani kendilerini eğitim alanlarında her geçen gün daha da geliştirerek eğitim konusunda Batı Afrika'da köklü bir otorite haline getirmeye çalışmaktadırlar. Dini özel günlerde de, mesela Muharrem ayının 10. gününe Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi konusunda her mahallede vaazlar vermek gibi etkinlikler düzenlemektedirler. Batı Afrika'nın farklı ülkelerinden kendilerine ait üniversitelere birçok yeni öğrenci kabul etmektedirler ve öğrencileri sadece eğitim kurumlarına kabul etmekle kalmayıp onların bu eğitim sürecinde barınma ihtiyaçlarını da yine ücretsiz hizmete açtıkları yurtlarla karşılamaktadırlar. Mübarek Ramazan ayında da İran İslam Kültür Merkezleri'nde

³⁸⁶ En-Nüfûzu El İrâniyyu yatamadadu fi Afrikiyâ 30 Davlatin fi marmâ Akbaru Maşrû-inn Li-t-Teşeyü' <https://twasul.info/430782/> (Erişim:12.05.2022).

³⁸⁷ Hüseyini Traore, *Aş-şia ve-t-Teşeyü' Fi Mali*, s.4.

³⁸⁸ Râbitatu Ulamâ- i Ahlu s- Sünneti, Takriun mucizun an zahiratu Et Teşeyü' fi cumhuriyet Mali <https://www.rabtasunna.com/1761> (Erişim:29.07.2022).

³⁸⁹Râbitatu Ulamâ-i Ahlu s- Sünneti, Aynı yer, <https://www.rabtasunna.com/1761> (Erişim: 29.07.2022)

yaptıkları gıda yardımlarıyla ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktadırlar. Kendilerine ait olan hastalarda de muayene ücretlerini minimum düzeyde tutarak halkın sağlık ihtiyaçları konusunda da yine kendilerine danışmalarını sağlamaktadırlar. Şiiler, bu ve benzeri birçok faaliyetle kendilerini halka kabul ettirmeye ve sevdirmeye uğraşmaktadırlar.

SONUÇ

Mali Cumhuriyeti'nin bünyesinde yer aldığı Batı Afrika bölgesi tarihsel dokusu, kültürel yapısı ve yeni imkanlara zemin oluşturabilecek potansiyeli nedeniyle geçmişten günümüze cazibe merkezi olabilen önemli bölgeler arasında yer almaktadır. Dünya tarihi incelendiğinde gerek kültür ve sanat açısından olsun gerekse siyâsî ve iktisâdî açıdan mevcut konumunu muhafaza ederek güç kazanabilecek ender coğrafyalardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu coğrafya dini yapısı, din anlayışları, mezhebi kimliği ve mezhepler arası ilişkiler açısından da incelenmeye değerdir. Bu çalışmamız Mali'deki Şii düşünceyi, ülkedeki yapılanmasını, faaliyet alanlarını ve diğer mezheplerle olan ilişkilerini esas almıştır.

Bilindiği üzere Şii İmamet nazariyesi, siyasetle dinin iç içe olduğu bir nazariye olarak dikkat çekmektedir. Şia mezhebi, teşekkül ettikten sonra kendi inançları, görüşleri ve düşünceleri doğrultusunda alternatif bir tarih inşa etmeyi de başarmıştır. İslam Tarihi açısından baktığımızda Hz. Muhamed hayatta iken mezheplerin veya fırkaların varlığından söz edemeyiz. Çünkü Hz. Peygamber dini konularda tek otorite merciidir. Dini meseleler onun tarafından vahiy ekseninde çözüme kavuşmuştur. Hz. Muhamed'in vefatıyla birlikte ortaya çıkan ilk halife seçimi, ilk bakışta kolayca çözülmüş gibi gözükse de daha sonra Müslümanlar arasında büyük çatışmalara ve birçok farklı mezhebin oluşmasına neden olmuştur. Bu mesele, mezhep kavramının ortaya çıkmasına temel oluşturmuş, bu konuda öne çıkan mezheplerden biri de Şiilik olmuştur.

Tarihsel süreçte Büveyhiler ve Safeviler döneminde gücünün zirvesine ulaşan Şiilik açısından 1979 yılında İran'da gerçekleşen İran İslam Devrimi de önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bu süreçte devlete bağımlı olan Şiilik, Şii ulemanın dini alanla birlikte siyasi alanı da dizayn etme düşüncesi ve hırsı nedeniyle farklı bir hüviyete kavuşmuştur. İran'daki devrimden sonra siyasiler ve bilim insanları için Şii İmamların

otoritelerini, politik düzlemde ne ölçüde ortaya koyabilecekleri merak konusu olmuştur. 12. İmam gaybete girdiğinde, Hz. Peygamber ve Müminlerin Emiri Ali bin Ebi Talib'in sorumlu bulunduğu mevkiler, halkın idaresi ve siyaset gibi mezhep ve sosyal yapı için gerekli olan konular, İmam Humeyni tarafından Velayet-i Fakih Nazariyesi olarak İran İslam Devrimi'nden sonra, devletin ana yasasında temellendirilmiştir. Bu model, din-siyaset özdeşleşmesi konusunda ilişki durumunun en net anlaşılacağı örnek olmuştur.

“İran genel olarak Batı Afrika’da, özellikle de Mali’de neyi hedefliyor?” sorusu, araştırmamızın temel sorularından biri olmuştur. İran’ın esasında Mali Cumhuriyetine yardım etmesi bahanesiyle, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlardaki oy hakları ve siyasi nüfuzlarını kendi çıkarları için kullanmaları, devrimci dini ideolojilerini Mali’ye yayarak dünya haritası üzerinde kendi mezhepleri olan Şiiliği alan bağlamında genişletmeleri, mümkün olduğunca dış politikada Mali Cumhuriyeti ile yakın ilişkiler içinde olmayı hedeflemeleri, yukarıdaki soruya cevap ararken ulaştığımız hususlardır.

Ayrıca İran İslam Devrimi'nden sonra İran, misyonerlik ve yatırım için Mali Cumhuriyetine yönelmiş, Şiiler Mali’deki azınlıkları arasında yer almıştır. Fakat resmi rakamlara göre sayılarının diğer mezheplere göre az olmasına rağmen hem nüfus anlamında gittikçe çoğalmakta hem de yaptıkları faaliyetlerle etki alanlarını genişletmektedirler.

Mali Cumhuriyeti’nde Şiilerin inşa ettikleri kurumları ve faaliyet alanları ülkenin önemli şehirlerine dağılmıştır. Bunun korkulacak tarafı, Selefi-Şiî kutuplaşmasının ülkenin istikrarını ve huzurunu kaçırap bölgeyi savaş alana dönüştürmesidir. Çünkü Selefi hareketi destekleyen Suudi Arabistan’ın ve Şia mezhebini destekleyen İran’ın mezhepsel çıkarları, ülkede iç savaş nedeni olabilecektir.

Mali Cumhuriyeti’nde bulunan Şii dış güçlerinin dış kaynaklarından biri de Lübnan kökenli Şii hareketidir. Çünkü süreç içerisinde görülmüştür ki, Batı Afrika’da

yayılmış olan Lübnanlıların ana hedefleri, Batı Afrika'nın genelinde hem Şiilik tabanının genişlemesini sağlamak hem de o bölgelerin ticaretinin büyük payına sahip olmaktır.

İran'ın Mali Cumhuriyetine yönelik belirleyicileri ve hedefleri ise, Mali'de Şiiliğin yayılmasında temsil edilen siyasi, ekonomik, eğitim, sosyal ve kültürel alanlarda yoğunlaşmaktadır.

Mali Cumhuriyeti'nin ekonomik konumu, yeraltı zenginliklerinin yoğun oluşu, Şiilerin kültürel ve dini düşünce anlamında dünya haritası üzerinde genişlemek istemeleri, dünya dış politikaları ve küresel siyaset alanındaki oy çoğunluğunu toplamak arzusu, diplomatik ilişkileri konusunda yaratmaya çalıştığı olumlu profil isteği olarak kabul edilebilir. Bu yayılımı kolay kılmak adına özellikle üzerine düştüğü durumlar ise Mali Cumhuriyeti'nde var olan nüfusun yumuşak karakteri, halkın benimsediği Ehl-i Beyt sevgisi ve mezhep ayrımı gibi konulardır. Bu sayede Mali Cumhuriyeti'nde yayılmaya başlamışlar, hayır faaliyetleriyle halk içerisinde yer ve mevki elde etmişlerdir. Bu faaliyetlerin başlıcaları; eğitim kurumları ve dernekleri, sağlık kurumları, kültür-sanat etkinlikleri ve bu etkinliklerin düzenlenip duyurulduğu kültür merkezleri, farklı mekanlarda ve mecralarda düzenlenen sosyal faaliyetler, gazete ve dergi basımları gibi etkinlikler olarak sıralanabilir. Ancak bütün bu faaliyet yelpazesinde Mali halkı toplu olarak olumlu ya da olumsuz Vehhâbiler dışında fazla tepki vermemektedir. Ancak günden güne artan etkinliklerin Şii nüfusunun artışına katkıda bulunduğunu ifade edebiliriz.

Şiilerin, Mali Cumhuriyeti'ndeki sosyal hayattaki varlıkları ve diğer mezheplerle ilişkileri göz önüne alındığında özellikle Sünni-Selefilerle ve Kadıyanîlerle hiç de olumlu bir etkileşimde bulunamadıkları görülmektedir. Sünni-Selefi ve Şiilerin arasındaki ilişki dinamiği temel olarak İran ve Suudi Arabistan ilişkilerine dayanmaktadır. Kadıyanîlerle ilişkilerini olumsuz kılan ise imamet ve nübüvvet konularındaki farklı yorumlarıdır. Sünnîlerle ise bazı noktalarda ortak düşünce ve fikirler oluşturabilmişlerdir. Ehl-i Beyt

sevgisi, evliyalarn türbelerine duyulan saygı ve Şeyhlik-müritlik ilişkisi içinde gerçekleşen birliktelik, Vahhbilere karşı duydukları ortak düşmanlık gibi konular bu iki firkanın ittifak kurması açısından önemli noktalar olmuştur. Şiiler ve Sünniler arasında özellikle Mali Cumhuriyeti sınıfları içerisinde aralarındaki mesafeyi korumaya dikkat ederek, sözlü tartışmalar süregelmiŐtir. Bu tartışmalar, genelde halifelik-hilafet konularında, sahabilere ilişkin görüŐlerde, Peygamberimizin eŐlerinden Hz. Ayşe ve Hz. Hafsa hakkında gerçekleŐmektedir. Bu tartışmaların fazlalıŐı ve mezhep taraftarları arasında yoŐunlaŐan gerilim de Mali Cumhuriyeti Hükümeti'nin bazı önlemler almasına neden olmuştur. Mali Hükümeti de yoŐun güvenlik önlemleri almasının en temel nedeni, herhangi bir dini çatıŐmaya mahal vermeme gerekçesine dayanmaktadır.

Günümüzde de devam eden ŐiiliŐin yayılması yönündeki propagandalar Mali Cumhuriyeti genelinde yapılmakta ve halkın iknasına uŐraŐılmaktadır. Buna karşı diŐer mezhepler de kendi mezheplerinin geliŐimine yönelik çalışmalar sürdürmektedirler. Süregelen bu rekabete raŐmen Sünniler oŐunluklarını korumaktadır.

KAYNAKÇA

Abdu –Rabi –Annabiyu Omar Muhamed, “Vasâ-ilu Arrâfidati ve A- Asâlibihim Fi ‘d- Da’vati İla Mazhabihim Fî Gâna ve ‘Sublu Attasadî-lahâ”, *Dirâsatun Vasfîyatun Tahlîliyatun (Risâlatun İlmiyatun Mukadimun li- n-Nayli daracati Al – Âlamiyati)* Master, Medina 2021.

Abdu Salâm Sakiyatu, *li-Farnsâmubariruhâ fî Et-Tadakuli El-Askarî ve Mâlî Lan Tukarira Ayyi Şay-in duna istişârati*, El- Cazâ-iri 2013:
: <http://www.echoroukonline.com> (Erişim:03.05.2022).

Abdul Malik Ali El-Hamidi, “at-Tavağul Al-İraniyyu fi’l Kâratı Al- afrikiyati”,
<https://rasanah-iiis.org> (Erişim: 09.07.2021)

Abdullah Sellûm es-Sâmerrâî, *el-Ğulüvve’l-fıraqu’l-Ğâliyyefi’l-ħadâreti’l-İslâmiyye* içinde, Bağdad 1982.

Abdürâhman Abdullah b. Umran b. El- Sa’dî, *Tarihu Sudan, Madrasatu El-Luğatu El- Arabiayati*, Paris 1981.

Adrian Croft, Justyna Pawlak, "Supportgrowsfor U.N. force in Mali", Reuters, (2013)
<http://www.reuters.com/article/2013/02/05/us-mali-talks-idUSBRE91414U20130205>, (Erişim: 23.04.2022).

AFP/SEYLOU, François Hollande à Dakar , "Le temps de la Françafriqueestrévolu",
Le Monde, 12/10/2012,
http://www.lemonde.fr/afrique/article/2012/10/12/hollande-exprime-sa-grande-confiance-dans-le-senegal-et-l-afrique_1774886_3212.html
(Erişim: 27.04.2022).

Ahmed El-Kâtib, *Şîada Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şûrâ’dan Velâyet-i Fakîhe*, çev.
Mehmet Yolcu, Ankara: Otto yayınları, 2020.

Ahmed, Amîn, *Et- Takâmul fi’l İslâm*, 2. Baskı, 4.C.lt, Dârul Ma’rifati, Beyrût, 1986.

- Ahmetoğlu, Şahin, “İmamiyye/ İsnâaşeriyye”, *İslam Mezhepler Tarihi*, Ankara 2021.
- Akmir, Abdoul Vâhid, “‘El-Mouğarabatu‘ (2000 El- Lubnaniyyûna Fi Afrikyâ El- Garbiyati’”, Manşurun Ala Mavki’ MuhamedAbidu ‘1 Diabiriyu: http://www.aljabriabed.net/n87_03akmir.htm#_edn1(Erişim: 23.02.2022).
- Akoğlu, Muharrem, *Mezhep Olgusu Bağlamında Şia ve Irak'ta Şiilik*, Kayseri 2013.
- Akram, Başâr, *Târîhu El- İslâmi Fî Afrîkyâ, Dârul Fikri Nâşirûna ve mavzû-ûna*, Amân 2014
- Al Allâmatu Al HâfizuAbi'l- Hasan Aliyyu bin Al Houseyni A-Zeydiyye, Kitabu Al- Muntazi' minal Muhîtbl İmâmat :<http://71.18.61.110/books/bok028.zip>. (Erişim: 21.06.2022).
- Al- Huseyni Aş-Şeyhu Al- Alavî, “Sirâ'u Al- İrâdâti – Assa'ûdî- Al- İrânî Fî Mantıkâtı As-Sahel ve Ğarbi Afrikyâ” ,<http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2015/11/20151119103417638618.html>, (Erişim: 09.03.2022).
- Ali, Abdürahîm, “Şî-Atuvasatüİfrîkyâ ve mukatatâtu Hizbullâhı”,<http://www.maghress.com/alittihad/176838> (Erişim: 04.04.2022).
- Aliyu, Abdul-Âli, “‘Al- Camâ-atu Al- Musalahatu Fi Şimali Mali Haritaton Ma'lumatiyatin, Abrazuha' Al- Harakatu Al- vataniyatu Litahriri Azvad' ve Ansaru a-ddin, ve Tavhidve'l Cihad, ve'l Ka'idatu Fi Biladi Al- Mağribi Al- İslamiyyi” <https://www.aa.com.tr/ar/archive//336629> (Erişim: 08.09.2021).
- Âmin, Mohamed, Etteşeyu' Fi Garbi Afrikyâ. <https://www.qiraatafrican.com/home/new/> (Erişim: 04.08.2021)
- Arıkan, Adem, “İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 20, 2009.

Arieff, Alexis, "Crisis in Mali, CRS Report for Congress", Analyst in African Affairs, R42664, January 14, 2013, s,6, www.crs.gov, (Erişim: 09.03.2022).

Arravdu- Annâzirulil Alâmati Assiyâġi, *KitabuAnnaziriġarhumacmu' Fikhul Al kabiru*, Mısır,1349.

Âssî, Hasan, "Nazratun Alal Alâkâti El-Îrâniyati El-Îfrîkiyati El-Tasaluli-n-Nâ-imu Fî el-ardı El-kuşnati", 2017, <https://www.elhiwar.dz/contributions/98524/> (Erişim: 15.05.2022).

Assiyâsatu Al Îraniyatu Fi Afrikyâ. Mina'l-kuvatiannâ-imati İla l-kalâyâannâ- i mati,<https://al-ain.com/article/iran-africa> (Erişim tarih 09.03.2022).

Associatim of Researchers on AfricaAssociationdeschercher sur l'Afrique "AFAM" AFAM- Afrika Araştırmacıları Derneġi: ANA SAYFA <https://afam.org.tr> (Erişim: 28.07.2022).

Atalan, Mehmet, "İnanç Esasları Açısından Dürzîlik, Ahmet Baġlıoġlu", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 1.1 (2009): 43-54.

Atalan, Mehmet, *ġiiliġin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es- Sadık'ın Yeri*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.

Avfâ, Abdullah, "Al- Azra'u Attâvi-lâtu'l-Îran Fi Afrikyâ, Mâlî Tuhbiruka Anhâ- HaritatunTavdihiyatunLinufuzi Al- İraniyi Fî Afrikyâ", <https://www.ida2at.com/long-arms-of-iran-in-africa-mali-tells-you/> (Erişim:08.05.2021)

Aydınlı, Osman, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılıġı*, Ankara: HititKitap yayınları, 2019.

Azam, Ahmadi, "İran'da safavi Devletinin kurulmasına zemin hazırlayan yerel ġii Devletler." *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi* 7.17: 63-72.

- Bader Hassan, Eş-Şâfi, ‘‘et-Tavağul El- İraniyyu fi Afrikyâ el- Muhadadâtu Et- Tahadiyâtu’’, <https://eipss-eg.org/author/dr-badr-shafei/> (Erişim: 07.05.2021).
- Bağlıoğlu, Ahmet, ‘‘Dürzilik’’, *İslam Mezhepler Tarihi (El Kitabı)*, Ankara 2020.
- Bâh, Umâr Muhammed Sâlih, *Es-Sekâfetü ’l-Arabiyyetü ’l-İslâmiyye Fî Garbi Afrîkiyâ, Müessesetü ’rRisâle*, 1. Baskı, Beyrut H. 1427/ M. 2006.
- Bâhi, Riham, ‘‘Iran-Saudi Rivalry in Africa: Implications for Regional Stability’’, *Middle East Policy*, Kış 2018, Cilt: 25, Sayı: 4.
- Bârî, Usmân Bureymâ, *Cüzûrû ’l-Hadâreti ’l-İslâmiyye Fi ’l-Garbi ’l-Afrîkî*, Dârü ’l-Emîn, Kâhire H. 1421/ M. 2000.
- Bârî, Mohamed Fâdil Ali–Said İbrahim, *El- Muslimûna Fi garbi İfrikîyâ Târihun ve Hadâratun*, Lubnân: Dârul Kutbi El-İlmiyati, 2007.
- Batı Afrika ülkeleri raporu ‘‘Otomotiv Sektörü Açısından’’, <http://www.uib.org.tr/tr/kbfile/bati-afrika-ulkeleri-raporu> 2018#:~:text=Bat%C4%B1%20Afrika'da%20yer%20alan,%2C%20Kamerun%20ve%20Senegal'dir. (Erişim: 09.05.2022).
- Batur, Muhammet Raşit, ‘‘Nusayriliğin Teşekkulu ve İnanc Esasları’’, *İnsan & Toplum Dergisi*, 3.5(2013): 55-84.
- Bozan, Metin, *İmamiye Şia’sının İmamet Tasavvuru*, 4. ve 5. Asırlar, Ankara 2007.
- Bozan, Metin, *İmâmiyye Şiası'nın Oluşumu-Masum Oniki İmam İnancının Ortaya Çıkışı*, Ankara: İSAM Yayınları, 2018.
- Bulut, Halil İbrahim, ‘‘Tarih, İnanc, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik’’, *Ortadoğu Yıllığı* (2011): 579.
- Büyükkara, Mehmet Ali, ‘‘Mezhepsel uzlaşma ve barış: Modern ve postmodern yaklaşımlar’’, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 35 (2013): 109-138.
- Büyükkara, Mehmet Ali, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, İstanbul 1999.

- Camîl, Mus'abu Mahmud, *Tatavurâti El-Siyâsati El-Amrikiyati Ticâhîfrikiyâva 'nkâsâtuhâ El-Davliiyati*, Ürdun, Macdilâvî, 2006.
- Celâl, Yahya, *Tarihulġfrikya El- Hadis El-Mu'asiru*, El-Maktabatu El-Cami'iyyu El-Hadis El-Askandariyatu, 1999.
- Cemâl, Muhtâr, *Târîh Afrîkiyâ el- 'Âmm*, UNESCO 1985.
- Cemhuriyatu Mâli, ve 'l-Azamatul-İnsâniyati, İ'dâdu Macalatu'l-bayân <https://www.albayan.co.uk/article.aspx?id=2855> (Erişim: 06.05.2022).
- Chimarizeni, Fatima, "Iran-Africa Relations: Opportunities and Prospects for Iran", *Brazilian Journal of African Studies*, Cilt: 2, Sayı: 3, Ocak 2017.
- Chir-Nur (Muhammed) Al Hadi, Acheyk Oumar Tiam, *Tariku Al Harakatu Al İslamiyatu Fi Mali Min Am Al İstiklali İla Am 2002*, Mali 2002
- Coulibaly, Ahmad Âqip, "limâzâ iktartu mazhaba Ahla'la beyti?", <http://old.aqaed.com/mostabser/biography/32/#1> (Erişim: 20.05.2022).
- Çelenk, Mehmet, "Safeviler Döneminin Şîi-Sünnî İlişkileri Üzerindeki Etkisi." *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6.2 (2013).
- Demir, Ahmet İshak, "İmamiyye Şi'ası'nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 2.1 (2009).
- Demir, Hilmi, "İran'ın Şii yayılcılığı" 2018, <https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6344> ,(Erişim: 16.05.2022).
- Demirci, Azzan Muhammed Yahya Salim, "Mezhep Çatışmalarının Sebepleri", <https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id=AW3fWVrMyZgeuuwfSYNq> . (Erişim: 09.11.2021).
- Diakte, Abu Bilal İbrahim Al Fanaviyu, *Arra-du Al- Mudam-dimu Ala Firkati Al-mussamâti bi Ansâri -Ad-Dîn li – Usman Madan Haidara, Duâtun Ala Abvâbı Cahannam*, Bamako, 2020.

- Doğan, İsa, "Zeydiyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, Tebliğler ve Müzakereler İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İlmî Neşriyat, İstanbul, 1993.
- Döner, Naim, "Gazzali ve İsmailiyye.", *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8.1 (2016).
- Dussaud, Rene, *Histoire et Religion Des Nosairis*, Librairie Emile Bouillon, Paris 1990.
- Ebu Cafer Şeyh Sadûk Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Babeveyh, *Meâni'l-Ahbâr*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslam, H:1379, kum.
- Ebu Zehra, Mouhammed, *İslam'da fikhî mezhepler tarihi*, çev.: Abdulkadir Şener. İstanbul: Hisar Yayınevi (1976).
- Ebü'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, nşr. İsmâ Fâris el-Haristânî-M. İbrâhim ez-Zağlî), Beyrut 1414/1994.
- Ecer, Vehbi, Ahmet, *Şia ve doğuşu*, Kayseri 1984.
- El- Birr, Muhammed Musa, "El- İslâm ve'l- Müslimûn Fî Afrîkiyâ", *Dirâsât Afrîkiyye Dergisi*, Cilt 1, Sayı 5, 26 Kasım 2006, 6 Zilkade 1427.
- El Hüseyini, Eş- Şeyhu El Alavi, *Sirâ'ullîrâdâti El-Saû'diyyi- El-Îrânniyyi Fi Mantıkati El-Sâhel ve ĞarbiAfrikyâ*, Markazu El-Cazîratu El-Dirâsâtu, Davhatu, 2015.
<https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2015/11/20151119103417638618.html>
(Erişim: 03.03.2022)
- El İmâm El Mucâhid E-Seydu Rûhu- Lahı El-Hümeyni, *El-hükûmatu'l-İslâmiyye*, Beyrut 1970.
- El-Arabî, İsmail, *Et s-Sahrâ'u El-Kübrâ ve Şavati'a-hâ*, *El-Muasasatu El-Vataniyatı Lil-Kitâbi*, Zeyğuu Yusuf El-Cazâri-iri 1983.
- El-Atum, Nâbil, *İstiraticiyât Amalu Velâyet-i Fakih Fi El-vatanı El-Arabi Ve'l-Âlami El-İslamiyyi*, *El-mâr-i-yative_n-Natâ-ici*, Daruİmârât Lin-naşrı ve El-tavzi', Ürdün, 2016.

- El-Bâhi, Mudesir Ahmed İsmaili Houseyni, "El-nüfuzu El-Râfidati Fi İfrikyâ El-Asaru ve Tedâ-İyâti, Mavki' El-müslim": <http://www.almoslim.net/node/196796> (Erişim: 09.04.2022).
- El-Bekrî, Ebû Abdullâh, *El-Mesâlik ve'l-Memâlik, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî*, Beyrut 1992.
- El-Fâsî, Muhammed ve Harbek, *Evan, Târih Afrîkiyâ el-Âmm*, 2. Baskı, UNESCO.
- El-Hâdi, El-Mabruk Ed-Dâli, *Et-Tarihu El-siyasiyyuve'l-İktisadiyyu Li-İfrikyâ Fi mawara' E-Sahra-i Min Karni 15 İla Karni 18*, Darul El-Misriyuati El-Lübnaniyati 1999.
- El-Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs Ahmed, *Subhu'l-A'sâ, el-Metba'atül'-Emîriyye*, Kahire H. 1333/ M. 1915.
- El-Kâtibi, Ahmed, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi Şuradan Velayet-i Fakihe*, çev. Mehmet Yolcu, Ankara: Otto yayınevi, 2016.
- El-Mağribi, Ebî Ubeydi El Bekri, *fi zikri Biladilİfrikiyyative'lmağribi, El-Masalikve'l-Mamalik*, Darul El-Kitabi El-İslamiyyi, Kahire.
- El-Meclisî, *Mir'âtü'l-'ukûl fi şerhi aḥbâri âli'r-resûl*, cüz.2., nşr: Dârul Kutubi El-İslâmiyati, Tahran, H. 1370.
- El-Meclisî, Muhammed el Bâkır, *Bihârü'l-envâri*, 30.cüzü', Lübnan: Dârul Beydâ, 1983.
- En-Nüfuzu El-İrâniyyu Fi-Afrikyâ El-Muhadadâtu ve Â-liyâtu El-iktirâku, Abu-Zabi. Markazu-l İmârâtîli Dirâsâti, 26, Mayıs 2016.
- Erol, Mehmet Seyfettin-Bilgetürk, İrem, "Mehdilik Anlayışı Kapsamında İran Dış Politikası Üzerine Bi İnceleme", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 4.1 (2020): 240-280.
- Eskiocak, Nasreddin, "Yaratıcının Azameti ve Kur'an'daki Reankarnasyon", İstanbul: Can Yayınları, 1998.

- Eş-Şerîf el-Murtazâ, *eş-Şâfiî'l-imâme*, nşr. Abdüzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb, Beyrut 1988.
- Eş-Şükrî, Ahmed, *El-İslâm ve'l-Mücteme'us-Sûdânî*, el-Majme'us-Sekâfi, 1. Baskı, Abu Dabi H. 1420/ M. 1999.
- Ezvavi, Mohammed Souleyman, "İran Fi Afrikiya El BahsuAnn Mevtinin Kadamın", <https://www.qiraatafrican.com/home/new/> (Erişim: 04.07.2021)
- Farbod, Mazlumi, "Safeviler döneminde teberrailer." *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3.5 (2021).
- Fığlalı, Ethem Ruhi, "Şiîliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu*, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993.
- Firoozeh Papan-Matin (trans.) (2014) *The Constitution of the Islamic Republic of Iran* (1989 Edition), *Iranian Studies* c.
- François-Xavier, Verschave, *La Françafrique: Le Plus Long Scandale de la République* Paris : EditionsStock, 1998.
- Furât Ibnü Furât Ibnü İbrahim al-Kufî, *TafsirFurât Kûfi*, 1. Baskı, Tahran 1990.
- Fatiş, Emrullah, "Şia'nın İmametle Şekillenen İnanç Esasları", *Bilimname*, 2012.
- Gökalp, Yusuf, "Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslam Düşüncesine Katkıları." *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 7.2 (2007): 95-112.
- Gökalp, Yusuf, "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 55-93.
- Gölpınarlı, Abdülbakıy, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul 1997.
- Hakyemez, Cemil, "Şia'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî." *İstanbul: İSAM Yayınları* (2016): 127-144.

- Hallalli, Bekir, "Humeyni dönemi İran dış politikası (1979-1989)", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 4.2 (2014): 75-96.
- Hamidiyyi, Ca'far Abbâs, *Tarihu Afrikyâ El-Hadis ve'l-muasıru*, Darul-Fikri Li-Tabaati ve-n-Naşri ve t-Tavzi', Aman 1422/ 2002.
- Hanefi, Şahin, "Şi'a Düşüncesinde Ezanın Yapısı ve Geçirdiği Değişimlerin Dini Temeli", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 5.1 (2012).
- Hitti, Philip Khuri, *Siyasal ve kültürel İslam tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (2011).
- Hotsma, M.T, Mûcez Dâire el- Me'ârif el- İslâmiyyeAndiklopedisi, Çev. Muhammed Semîr Serhân vd., Merkez eş- Şârika, 1. Baskı, Şârika 1418/ 1998, XXVI. 8992.
<https://www.aqaed.com/mostabser/biography/1088/> (Erişim: 01.06.2022).
- Hür el-Âmilî, *Vesâ'ilü's-Şi'a*, nşr. Abdürrahîm Rabbânî Şîrâzî,16.cüz, Tahran 1376.
- Hüseyni, Mohammed Kâmil, *Taifatudürziyyetarihüha ve akaiduha*, Darulmarifat Mısır 1962.
- İbnü Abî El- azi, *Şarhu El- akîdatu El- Tahâviyyatu*, nşr: Muessessatu El- Risâlatu, 2. Baskı, Lübnan, 1990.
- İbnü Bâbeveyh, Şeyh Sadûk, *Men lâ yahđuruhü'l-fağîh*, 1.c. Ali Ekber el-Gaffârî, Tahran 1379/1959.
- İbnü Fâris, Mu'cemü mekâyısu'l-luğa 3.Cilt, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, Kahire 1389.
- İbnü Haldûn, Abdurrahmân, *Mükaddime*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, H. 1421/ M. 2001.
- İbnü Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, Beyrut 1414/1994.
- İbnü'n -Nedîm, el-Fihrist ibni Nadim, tahk. Eymenfuâd, Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1978.
- İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist fi ahbâri'l- ulemâ' i'l-muşannifmine'l-qedemâ` ve'l-muħdeşîn ve esmâ' ikütübihim, neşr. Rızâ-Teceddüd, Tahran H.1391.

- İbrâhîm Abdullâh Abdurrazâq, *El-Cemel, Sevqî, Târîh Afrikîyâ el-Hadîsve'İMü'âsır*, Dâru'z-Zehrâ, 2. Baskı, Riyad H. 1422/ M. 2002.
- İmam Humeyni, *İslam'da Devlet Velayet-i Fakih*, çev. Ahmed Hüseyinoğlu, İstanbul: Ehli Beyt Yayıncılık, 2021.
- International Religious Freedom Report 2008: Mali. (Erişim: 27.08.2022).
- İrfan, Abdülhamid Fettah, *İmamiye Şia'sında Velayet Fakih Teorisi*, çev. M. Serkan Tatlıoğlu, İstanbul 2013.
- İrfan, Abdülhamid, "İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları", trc. M. Saim Yeprem, Marifet Yay., İstanbul 1994.
- İzmirli İsmail Hakkı, "Dürzi Mezhebi", *Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası [DİFM] I/2 (Mart 1926) (1926): 36-99.*
- Jean-Gabriel, Desbordes, *L'Immigration libano-syrienne en Afrique occidentale française*, thèse, université de Poitiers, Faculté de droit, 1938.
- Jeffrey A, Lefebvre, "Iran's Scramble for Sub-Saharan Africa", *Insight Turkey*, Cilt: 21,
- Jonathan, Lawrence, "Makâ-ifun Mina zuhfi El-zeli El-Şî-i İlâ Şimâli İfrîkyâ El-Suniyeti" <https://rasanah-iiis.org> (Erişim: 03.05.20222).
- Josette, Rey-Debove, Alain Rey (yayına hazırlayan), *Dictionnaire Le Nouveau Petit Robert*, Paris, 1994.
- Kaba, Lansine, *The Wahhabiyya: Islamic reform and politics in French West Africa*. Evanston, Ill.: Northwestern University Press.1974.
- Kaddah, Naîm, *Afrikîyâ Al-Gaharbiyah Fî Zilli El-İslâmi*, Mısır: Maktabatı El Atlas, 1961.
- Kamara, Bakary, *Connaissance de la Republique du Mali S.E.T. Tchecoslovaquie (n.d)* *Encyclopaedia universalis*, Paris 1994.

Kante, Madi İbrahim, *Et-Tehevul ed-Demokrattıyyu Fî Cumhuriyeti Mali munzu Âm 1991*, Mısır: al-Maktab al-‘Arabî lil-Ma‘ârif, 2016.

Keyfatal’abu İnan bi-avrahîhâ fi Garbi İfrikiyâ? <https://studies.aljazeera.net/en/node/3879>
(Erişim: 08.03.2022).

Kummi-Nevbahti, *Şii Fırkalar Kitabı’l-Makalatve’l-Furaku’ş-Şia*, çev.: Ramazan Şimşek, Sönmez Kutlu, Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Ankara 2004.

Kutlu, Sönmez, *Din Anlayışında Farklılaşmalar Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

Kutlu, Sönmez, "İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu", *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’alesi*, 1, 2005, s. 396-400.

Kutlu, Sönmez, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Ankara: Otto yayınları, 2016.

Küleynî, *el-Kâfî*, nşr. Ali Ekber el-Gaffârî, Beyrut, H.1402.

Lado, Ludovic-Glode, Boris Olivier, "Grassroots Perceptions of Islamic Extremism and Muslim-Christian Relations in Mali", *Journal of Religion in Africa*, 51 (20 21) 184–213.

Levent, Masyu, *Et-tahdîdu Ele-zîyuşakilhizbullahı Fi Afrikyâ*, Markazu El-Şark El Arabi Lidrâsâti El-İstiraticiyative’l-HadâriyatiNaklan an Ma’hadva-ŞintonLisiyâsati El-Şark El-AdnâMutâ- Ba-atunSiyâsiyatunRakmu 725”, 2003, <http://www.asharqalarabi.org.uk/center/mutabaat-t-h.htm> (Erişim:01.04.2022).

Macmu’atu Bahisina, “*Mali Avdatu Al- isti’ mari Al- kadimi*”, Katar 2014.

Maiga, Hârun Al- Mahdi, “Makalatun Muta’likatun, Al- Murasilatu Al İlmiyatu ve Asaruha A- tta’limiyi ve Adda’viyyi Bi-ğarbi Afrikiya”, <https://www.alukah.net/sharia/0/68465> (Erişim: 04.09.2021).

Maiga, Hârun Al –Mahdi, *Al- İnhirafu Alfikriyu, Mazahiruhu, Asbabuhu, Avamilu İntişarihu, Asaru-hu, va-l İlacu vaki-u Cumhuriyatu Mali Numuzucan*, Bamako 2021.

Maiga, Hârun Al- Mahdi, *Attarihu Al-İslamiyyu Fi Ğarbi Afrikyâ Tahta Matarik Al Bahisina*, Bamako 2017.

Maiga, Hârun Al- Mahdi, Banmba ved, “Zahiratu Al guluvuve’l İrhabu Fi Mali”.. www.qiraatafrican.com/home/new/ (Erişim: 03.01.2021).

Maiga, Yusuf İdris, *Al- Bahsu A- takmiliyyu Linayli Şahadati Al l-isans Tahta Unvani: Al Harakatu Al- Kadiyaniyatu Fi Mali*, Bamako 2014.

Mali, En-Nizâmu Es-Siyâsiyyu, Mavsû-AtunMukâtılunminaSahrâ-i, http://www.moqatel.com/openshare/Behoth/Dwal-Modn1/Mali/Sec04.doc_cvt.htm (Erişim: 02.04.2022).

Mamir, Nawal, France's Recent Military Intervention in Mali, "France Bleu" radyosuna yaptığı açıklamalar, [:https://www.dohainstitute.org/en/PoliticalStudies/Pages/Frances_Recent_Military_Intervention_in_Mali.aspx](https://www.dohainstitute.org/en/PoliticalStudies/Pages/Frances_Recent_Military_Intervention_in_Mali.aspx): (Erişim Tarih 30.04.2022).

Manouchehr Mohammadi, “The Sources of Power in Islamic Republic of Iran”, *TheIranianJournal of International Affairs*, vol.20, n.2:1-21, Spring 2008 <https://dinasulaeman.files.wordpress.com/2012/02/the-sources-of-power-iran.pdf> ,(Erişim: 02.01.2022).

Mavk’i, El- Huseyin, “At-Teşâyü’ fil kârati Al- Afrikiyati Tanam Bila Hudud” , <http://imamhussainlib.com/arb/986> (Erişim: 01.10.2021.)

Mebrûk Mükaddim, *El-İmâm Muhammed el-Megîlî et-Telmesânî ve Devruhu Fî Te’sîsi’l-İmâreti’lİslâmiyyeBiAfrikyâ El-Garbiyye*, Darü’l-Garb.

Meclisî, *Bihârü’l-envâr*, 27. Cüzü’, Beyrut, H. 1403/M.1983.

- Misâvî, Âdil, Avrâku Nadvatın “Al-Mağribu Al-Arabî ve -t- Tahvulâti El-iklimiyati El-Râhinati, Markazu El-cazirati Lidirâsâti, Davha, 2013.
<https://studies.aljazeera.net/en/node/2139> (Erişim: 28.07.2022).
- Mohamed En-Nasır El-Albânî, *Kitâbu Hidâyatu El- Ruvâtu ilâ Tahrîci Ahâdisi El-Masâbihi ve'l muşkâti*, 1.cilt, nşr: Dâru Elkıyam, Darul ibn Affân, Kahire, 2001.
- Mohamed Tâhır el- Kummî El- ş-Şirâzî, *Kitâbul' arba- îna*, 1. Baskı, H. 1418 İnan İslâm Cumhuriyeti.
- Muhammed Ali el-Hemşerî vd, *İntişârü'l- İslâm Fî Afrîkiyâ, Mektebetü'l-Abeykân*, 1. Baskı, Riyâd H.1418/ M. 1997.
- Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, nşr. M. Seyyid Kîlânî, I-II, Kahire 1381/1961.
- Musa, Mudasir, “*Batı Afrikanın İslamlaşması ve Songhai İmparatorluğu*”, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2020.
- Mü'tasım, Sâdıku Abdoullah, *El-Vucudu El-Îrâniyyu Fi Afrikiyâ E-d-Davafi'u ve'lAhdâfu* (الدوافع والأهداف) الوجود الإيراني في إفريقيا (Erişim: 23.03.2022).
- Nabilatu, Abdul Mü'min, *Naş'atu El-ş-Şiatu El İmâmiyyatu*, Matba' İrşâd, Bağdad,1968.
- Nasır bin Süleyman- Ömer, “Mevki' Muslim, Afrika'da Şiiliği yaymak için en büyük proje İran'ın” Kum"undan başlıyor”, <https://almoslim.net/node/263970> (Erişim:04.06.2021)
- Nassoko, İssa, *L'etat et la Religion Au Mali de 1960'a nosjours/ These de doctorat en Sciences İslamiques Option: Civilisation İslamique*, Tunus 2005.
- NianeDjebrilTamsir, *le soudanoccidental, presence africaine*, Paris,1975.
- Nouhou, Alhadji Bouba, "L'Iran et l'Afrique: unecoopération à l'épreuvedesfaits." *ConfluencesMéditerranée* 3 (2014): 141-151.

- Onat, Hasan, "İran İslam Devrimi ve Şi'ilik", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6.2 (2013): 223-256.
- Onat, Hasan, "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", *İslâmi Araştırmalar*, 2018, cilt: XXIX, sayı: 2, ss. 169-192.
- Onat, Hasan, "Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine", *İslâmî Araştırmalar (Dergi) III/3* (1989).
- Onat, Hasan, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXVI.
- Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Onat, Hasan, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, İstanbul 2019.
- Pahlavi, Mohammed Reza, *Réponse à l'Histoire*, Paris, AlbinMichel, 1979.
- Pierre, Avril, "Mali: Moscou Prometune Aide Militaire à la France", *Le Figaro* (France), 18/1/2013, viewed 25/1/2013, <http://www.lefigaro.fr/international/mali-moscou-promet-une-aide-militaire-a-la-france.php> (Erişim:04.04.2022).
- Radmân Oumar, El-Maşrû-u El-Îrâniyu fi'l-kârati Es--Savdâ-i" <https://www.aljazeera.net/blogs> (Erişim:14.05.2022)
- Ramadan, Târik, "Le Mali, la France et les Extrémistes", *Tarik Ramdan'sblog*, (6/2/2013) <http://www.tariqramadan.com/spip.php?article12693&lang=fr> (Erişim: 07.05.2022).
- Rassâs, Ahmad b. Muhamad b. Hüseyini, Şamsu Dîn Abu'l-Hasan Az- Zaydiyyu, *Misbahu Al- Ulum Fi Ma'rifaati Al- Hayyi Al- Kayyummi*, Beyrut 1997.
- Rida Bivadraa-i, Al- Huseyni, "Markazu Umiyati Lilbuhusive'dirasati Al- istira-ticiyati , Madhalun Fi Şa'ni Al- Afrikiyi" , <http://www.umayya.org/studies-ar/11886>, (Erişim: 02.08.2021)

Roger de Benoit Joseph, *Le Mali l'harmattan*, Pari, 1989.

Sa 'd b. Abdullah el-Kummî, *el-Mağâlât ve 'l-fırağ*, nşr. M. Cevâd Meşkûr, Tahran 1963.

Samake, İbrahim Muhtar, "Hakazâ araftu Eş-Şiata",
<https://www.aqaed.com/mostabser/biography/1050/> (Erişim: 28.05.2022).

Sanogo, Moussa, *j.au, histoire 6'e anne, Eddonniya*, Bamako, Mali, 200.

Sawadogo, Mohammed,
https://www.alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=7271 (Erişim:
16.05.2022).

Sawadoğo, Muhamed El-Emin, "İntişâru EL-tş-Şeyu' ve Ta'sîruhu Fi n-Nasci El-İctimâ-
İyi Fi Ğarbiİfrikÿâ, Mavk' Erâ-asid", 2016,
https://www.alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=7271, (Erişim:
24.04.2022).

Security CouncilImposesAdditionalSanctions on Iran, Voting 12 in Favourto 2 Against,
with 1 Abstention", <https://www.un.org/press/en/2010/sc9948.doc.htm> (Erişim:
09.02.2022).

Selim, Ebu İsmail, *Et- Taşeyÿü' El Fatımyye Dürziyye*, nşr: Muasisatu E-tarihu E-
durziyu), Beyrut 1952.

Sillâ, Alasan, "Sâ-hilulâcMahatatuTaşayu' ĞarbiAfrikÿa, macalatu'lBayân":
<http://www.albayan.co.uk/MGZarticle2.aspx?ID=4614> (Erişim: 01.03.2020).

Sinkaya, Bayram, "İran-Suriye ilişkileri ve Suriye'de halk isyanı", *OrtadoğU Analiz* 3.33
(2011): 38-48.

Soft Arabia, <https://www.softarabia.com/mali-population/> (Erişim: 27.08.2022).

Sunahorşhiah, *Eş-Şia ve te-Şeyu' fi Sahil'lÂci*, C.2,
<https://sunnahorshiah.com/site/statistics/info/2151> (Erişim: 13.05.2022).

Şamsatubûşanâfatu, “İstirâticîyati El-İtihâd El-Ûrubîyulil-Amni ve El-Tanmiyati Fî Mantıkati El-Sâhel: El-Rahnâtuve’lkuyûdu, El-Macalatu El-İfrikîyatiLi’ulûmi El-Siyâsiyati”, 2013, :<http://www.bchaib.net> (Erişim:03.04.2022).

Şeker, Caffer Talha, “İran’ın Afrika Politikası ve karşılaşılan zorluklar: Ahmedinejad Dönemi 2005-2013”, *İran Çalışmaları Dergisi* ISSN: 2536-5029 Cilt: 1, Sayı:1.

Şeyh Muhammed Rizâ Al-Muzaffer, *Akâ'idü Al İmamiyye*, İntişârâtuAnariyani, Kum 2009.

Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-makâlât*, Dâru-l MüfidLiTaba'ti ve Naşri ve Tavzi' 1993, Beyrut.

Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-makâlât*, nşr. İbrâhim el-Ensârî, Kum: Matbaatü Mihr, 1413.

Şeyhu El Mufid, *Musanafâtu Şeyh El- Mufîd Kitâbu El- Mash Ala'l riclayni*, 1. Baskı, Muessatu Âli'l Beyti, nşr: El Mu'tamarul' Âlamiyyu, Li- Ulfîyati Şeyhu'l Mufid, Bağdad, H. 413.

Şeyhy Sadûk İbnü Bâbeveyh el-Kummî, *Sıfâtu's-Şia ve Fedâilu ş-Şia*, Tahran 1963.

Şükrî, Ahmed, *El-İslam ve'lmuctemi' El- Soudaniyyi İmbaraturiyatu Mali (1230-1430)*, El- Muctemi' El-Şafafi, Ebu- Zabi 1999.

Tabarî, Ebû Ca'fer muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Meâfir, Kahire H. 1119.

Tabtabâi, Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin, *Aş Şiatü fil-İslam*, Beyrut, 1999.

Taflioğlu, M. Serkan, “İran İslam Cumhuriyetinde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı Velayet-i Fakih’”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No. 3, 2013, s. 95-112.

Tan, Muzaffer, "Geçmişten Günümüze Dürzîlik", *e-Makâlât*, 5 (2012): 61-82.

Tan, Muzaffer, “Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 13 Sayı: 39 (Bahar 2009).

Tan, Muzaffer, “İsmaililik’”, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, Ankara 2020.

- Tan, Muzaffer, “Tarihsel süreçte İsmailik ve yaşadığı farklılaşmalar” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, 17:2 (2012), 111-145.
- Tan, Muzaffer, İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci, Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Tandjigora, Oumar, “Batı Afrika’da Şii akım”, <https://www.idrakpost.com/k/37/> (Erişim: 16.05.2022).
- Targan, İbrahim Ali, *Davlatu Mâli El İslamiya, El hayât El Misri-ya l'l El-Kitap*, 1973.
- The Iranian-Saudi Proxy WarsCometo Mali, <http://foreignpolicy.com/2015/08/19/the-iran-saudi-proxy-wars-come-to-mali-shiite-sunni-islam/>(Erişim: 14.05.2022).
- Tim Cox ve Bozorgmehr Sharafeddine, Reuters, “El- Senegal Sahatun Cadidatun Litana -hur Ala El-n-Nufûz Ed -Dîniyyi Beyna El Sau'diyati ve' l -İran”, <https://www.reuters.com/article/senegal-saudia-iran-na7-idARAKBN1881WI> (Erişim: 05.11.2021).
- Traore, Hüseyin, *Aş-Şia ve-t Taşayü' fi Mali*, Bamako 2021.
- Traore, Hüseyin, *Taharukâtü Aş-Şiattü Fi Camhuriyeti Mali*, Bamako 2020.
- Usâm, Abdu Eş-Şâfi, “El-Tadâ-iyâtu El-İktisâdiyatı Ala El Kadiyati El-Maliyati”, *Kirâ-atun İfrikiyatun*, El-adadu 16, Mısır. 2013.
- Uyar, Mazlum, "Velayet-i Fakih'in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi", *Dini Araştırmalar* 2.6 (2000): 77-98.
- Uyar, Mazlum, “Nusayrilik”, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat-Sönmez, Kutlu, 5. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları
- Ümit, Mehmet, "Zeydiyye Mezhebi'nde Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ." *İlahiyat Akademi* 5 (2007): 129-146.
- Ümit, Mehmet, “Zeydiyye Mezhebi, İmamet Anlayışı ve Sahâbe Hakkındaki Görüşleri”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 1, Cilt 1, Sayı 2, Güz 2015 (93-118).

Üstün, İsmail Safa, “İmamiye Şiasında Otorite Problemi Ayetullah Humeyni'nin Velâyet-i fakih Kavramı”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîlik Sempozyumu*, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 13-15 Şubat 1993.

Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev.: E. Ruhi Fığlalı, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.

Yabara, Boubakar, *Mali MondeArabeMondeMusulman*, Belgika, 2024.

Yalçın, Ayşe, Nusayrilerle ilgili Fransızca kaynaklarda yer alan bilgilerle mülakat sonucu elde edilen verilerin mukayesesi: Hatay Nusayriliği örneği, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020.

Yetim, Mustafa, "Hizbullah'ın Güçlenmesi: Yerel-Bölgesel Mücadeleler", *Yeni Türkiye*, 2016, cilt: XXII, sayı: 87, s. 465-475.

Yıldız, Harun-Maden, Ferhat, "Büveyhîler Dönemi Şî Düşünürleri", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10.2 (2017): 269-314.

Yılmaz, Kübra, "İran Siyasal Kültüründe Şia: Devrimden Günümüze İran Siyasetinde Şiiliğin Etkisi", *İran Çalışmaları Dergisi* 5.1 (2021): 103-125.

Yitik, Ali İhsan, “Tenasüh”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2011.

“Mavki’u Huseyniyyu, Duval Afrikiyâ ve Takiyetu İran” , Tebşîrun Şîyun Bâtınuhu İstismârun Şîyasiyun” <https://alarab-co-uk.cdn.ampproject.org/c/s/alarab.co.uk>.(Erişim: 09.04.20219).

“7malayina Şî-iyun, Fi Garbi ifrikyâ ve ta’sisun (Macma’ Ehlu’l beyti” Fi Ğinya:<http://imamhussain-lib.com/arb/986> (Erişim: 06.05.2022).

“Â-fâku Al- Azamatu Assiyâsiyatı fî Mâli”, <https://epc.ae/ar/brief/prospects-of-the-political-crisis-in-mali> (Erişim: 02.08.2021).

“El-Madu Eş-Şî-iyu yuşğalu harban bâridatan beyna’l-Maribi ve İrân.. Tahrân tatavağal Fi İlfrikyâ ve El-Rîbat tatasadâ” <https://rasanah-iiis.org> (Erişim. 14.05.2022).

“Harbu Hizbullah Fi Ğarbi ifrikyâ, Nunbost”, Eylül,2013:
<http://www.noonpost.net/content/550> (Erişim: 03.05.2022).

“Mali'de askeri darbe girişimi”: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/malide-askeri-darbe-girisimi/1945953>. (Erişim: 05.12.2021).

“Sub-SaharanAfrica GrowingIranian Activity”, Directorate of Intelligence Report, CIA,
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIARDP85S00317R000300110005-1.pdf>, (Erişim: 17.04.2022).

“şiatu ve-satuĞarbiİfrîkyâ ve MukatatâtuHizbullâhi”, <http://www.islamist-movements.com/38386> (Erişim: 10.05.2022).

“Tasduru Anil'muntadi El-İslamiyyi, Macalatu El-Bayan”,
<http://islamport.com/w/amm/Web/135/2400.htm> (Erişim: 03.05.2022).

“TheologicalResarch Center, El-ř-şiatu Fî Mâli”,
<https://www.aqaed.com/shia/country/mali/> (Erişim: 14.05.2022).

ÖZET

Şii İmamet nazariyesi, siyasetin dinle iç içe olduğu bir nazariyedir. Şia, teşekkül ettikten sonra kendi inanç ve düşünceleri doğrultusunda alternatif bir tarih inşa etmeyi de başarmıştır. Günümüzde söz konusu mezhebin en çok taraftar bulduğu ülke İran olup, İslam Devrimi'nden sonra kabul edilen yeni anayasada devletin resmi dini ve mezhebini belirten bir madde konulmuştur. Velayet-i Fakih anlayışı da bu dönemde ortaya çıkmış, dinî-siyasî otoritenin temel belirleyicisi bir görüş haline gelmiştir. Meseleye Afrika kıtası genelinde baktığımızda, İran yönetiminin Afrika kıtasına olan ilgisi yeni bir olgu olmayıp 1979'daki Devrimi'nden öncesine kadar varmaktadır. İran İslam Devrimden sonra İran Misyonerlik ve yatırım için Afrika'ya yönelmiş, Şiiiler Afrika'daki azınlıkları arasında yer almıştır. Fakat sayılarının çok az olduğunu görülmektedir. Batı Afrika'daki toplam Müslüman Nüfusun % 5 ila %10 arasındadır. Bu çalışmada ise İran'ın Afrika kıtasına olan ilgisinin belirleyicileri ve nedenleri ele alınmaya çalışılmıştır. Bölgesel olarak da Batı Afrika'da bulunmakta olan Mali Cumhuriyeti'ndeki Şiiilerin varlığına ilişkin birtakım sorular ile Şiiilik durumunun özel olarak Mali Cumhuriyeti'ndeki yeri ve etkisine değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Batı Afrika, Mali Cumhuriyeti, İran Cumhuriyeti, Şiiilik.

ABSTRACT

The doctrine of the Shia Imamate is a doctrine in which politics is intertwined with religion. After its formation, Shia also managed to construct an alternative history in line with its own beliefs and thoughts. Today, the country where this sect finds the most supporters is Iran, and in the new constitution adopted after the Islamic Revolution (in 1979), a clause was included stating the official religion and sect of the state. The understanding of Velayet-i Fakih also emerged in this period and became a basic determinant view of religious-political authority. When we look at the issue throughout the African continent, the Iranian administration's interest in the continent is not a new phenomenon but goes back to before the Revolution in 1979. After the revolution, Iran turned to Africa for missionary work and investment, and Shiites found themselves among the minorities in Africa. However, their number has been very small. It is between 5% and 10% of the total Muslim population in West Africa. This study attempts to discuss the determinants and reasons of Iran's interest in the African continent. It particularly addresses at a number of regional questions about the presence of Shiites in the Republic of Mali, located in West Africa, and the place and influence of the Shia in the Republic.

Keywords: West Africa, Republic of Mali, Republic of Iran, Shiism.